

Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГАЛУЩАК МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ

УДК 94:355/.359(477.8)

ДИСЕРТАЦІЯ
**ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА ЗУНР/ЗОУНР (ЛИСТОПАД
1918 р. – ЛИПЕНЬ 1919 р.)**

07.00.01 – історія України

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело _____ М.М. Галушак

Науковий керівник: Галайко Богдан Миколайович, кандидат історичних наук

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Галушак М. М. Військово-політична думка ЗУНР/ЗОУНР (листопад 1918 р. – липень 1919 р.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01: історія України ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут народознавства НАН України, Львів, 2019.

У дисертації вперше комплексно досліджено військово-політичну думку Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) / Західної області Української Народної Республіки (ЗОУНР) у листопаді 1918 р. – липні 1919 р. Обґрунтовано доцільність вживання терміна «Українське військо» щодо збройних сил галицької республіки. Уведено в науковий обіг низку архівних військових документів, які мали важливе значення для розбудови збройних сил ЗУНР/ЗОУНР та планування воєнних операцій. Змодельовано окремі воєнні операції Українського війська, які через певні обставини так і не були втілені в життя. Проаналізовано не лише плани найважливіших воєнних операцій Начальної Команди Українського Війська (НКУВ) / Начальної Команди Галицької Армії (НКГА) у листопаді 1918 р. – липні 1919 р., а й розглянуто можливі альтернативні варіанти їхнього розвитку, що дало змогу дійти висновків щодо ефективності прийнятих рішень. Розкрито вплив внутрішніх та зовнішніх чинників на еволюцію стратегії збройної боротьби ЗУНР/ЗОУНР. З'ясовано повноваження важливих для розбудови збройних сил держави військових органів – Команди Запілля, Команди Етапу, Військової канцелярії Диктатора.

У *першому розділі* «Теоретично-методологічні аспекти дослідження» проаналізовано українську та зарубіжну наукову літературу та здійснено її класифікацію за проблемно-хронологічним методом. Кожну з досліджених проблем умовно поділено на два етапи: перший охоплює міжвоєнний та післявоєнний періоди – до проголошення Україною незалежності у 1991 р.;

другий – це наукові дослідження від 1991 р. і до наших днів. Проаналізовано неопубліковані та опубліковані документи, які містяться в архівах та бібліотеках Києва, Львова та Вінніпега (Канада). Окреслено зміст терміна «військово-політична думка» – погляди на способи та засоби вирішення політичних завдань з допомогою військової сили.

Другий розділ «Теоретично-методологічні аспекти розбудови збройних сил ЗУНР» розкриває концепцію військового будівництва австро- угорської армії та вплив її військових на створення Українського війська ЗУНР. Доведено, що галицькі військові розбудовували збройні сили на основі здобутого досвіду в лавах армії монархії Габсбургів. З листопада 1918 р. по червень 1919 р. комплектування збройних сил ЗУНР/ЗОУНР здійснювалося за територіальним принципом – через поділ території держави на три військові області, кожна з яких поділялася на чотири Окружні військові команди, які здебільшого збігалися з районами комплектування піхотних полків австро-угорської армії.

Українська Національна Рада (УНРада) 30 жовтня 1918 р. вперше озвучила бажання творити свою армію на основі збройних сил Австро-Угорщини. В її ухвалі йшлося про те, що українська влада перебирає на себе командування всіма колишніми полками війська держави Габсбургів, які комплектувалися на території західноукраїнських земель, а ядром майбутньої армії мають бути вояки Легіону Українських Січових Стрільців. Однак перепорою для такого розвитку подій було небажання віденської влади переводити українців з Італійського та Балканського фронтів у Східну Галичину. Тому галицькі політики змушені були сподіватися на підтримку українських військових, які залишились у тилу, і тих, кого можна було б мобілізувати до війська.

У третьому розділі «Три етапи розбудови збройних сил ЗУНР/ЗОУНР» обґрунтовано доцільність вживання терміна «Українське військо» щодо збройних сил ЗУНР, оскільки саме так його називали у документах Державного Секретаріату Військових Справ (ДСВС) та

НКУВ/НКГА. Термін «Галицька Армія» вперше застосували у документах ЗОУНР 25 січня 1919 р. – він поширювався виключно на військові формування, які перебували на фронті (НКУВ перейменували у «Начальну Команду Галицької Армії» 2 лютого).

У розділі виділено три етапи військового будівництва ЗУНР/ЗОУНР у листопаді 1918 р. – липні 1919 р.:

Перший – єдине військове командування: тривало з 1 по 9 листопада 1918 р. У той час зосередження всієї військової влади в руках Української Генеральної Команди дозволило ефективно виконати Листопадовий чин.

Другий – розподіл повноважень між військовим міністерством та Генеральним штабом: 9 листопада 1918 р. – 9 червня 1919 р. Військову владу було розділено на тилу (ДСВС) та фронтову (НКУВ).

Третій – зосередження влади в руках однієї особи: 9 червня – липень 1919 р. У цей період Є. Петрушевича було проголошено Диктатором і зосереджено в його руках «всю військову і цивільну державну владу». Після ліквідації ДСВС більшість повноважень військового міністерства перейшли до Команди Запілля. Створена Військова канцелярія Диктатора відіграла роль своєрідного посередника між Є. Петрушевичем та Генеральним штабом армії.

У четвертому розділі «Погляди політиків та військових ЗУНР/ЗОУНР на бойові дії Українського війська» проаналізовано перебіг основних воєнних операцій, які розробляли НКУВ/НКГА в листопаді 1918 р. – липні 1919 р. Простежено еволюцію воєнної стратегії ЗУНР/ЗОУНР: від орієнтації на українські сили до прагнення здобути міжнародну підтримку Антанти. Доведено, що під час війни держава повинна насамперед якнайефективніше використовувати власні сили. Водночас ці зусилля мають гармонійно доповнюватися дипломатичною діяльністю, спрямованою на отримання міжнародної підтримки.

Ключові слова: українська військово-політична думка, ЗУНР, ЗОУНР, Українське військо, польсько-українська війна 1918–1919 рр.

SUMMARY

Halushchak M. M. Military and Political Thought of the WUPR/WUDUPR (November 1918 – July 1919). – Qualification scientific paper on the rights of manuscript.

Dissertation for obtaining a Candidate Degree in Historical Sciences, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine, Institute of Ethnology of NAS of Ukraine, Lviv, 2019.

For the first time the dissertation complexly explores the military and political opinion of the West Ukrainian People's Republic (WUPR) / West Ukrainian District of the Ukrainian People's Republic (WUDUPR) in November 1918 – July 1919. The expediency of using the term «Ukrainian army» for the military force of Galician republic is substantiated. A series of archival military documents that were important for the development of armed forces and the planning of military operations of the WUPR/WUDUPR were put into scientific circulation. Separate military operations of the Ukrainian army have been modeled, which, due to certain circumstances, have never been implemented. Not only the plans of the major military operations of the Main Command of the Ukrainian Army (MCUA) / Main Command of the Galician Army (MCGA) in November 1918 – July 1919 are analyzed, but also possible alternatives for their development are considered, which made it possible to come up with efficiency of the solutions. The influence of internal and external factors on the evolution of the armed struggle strategy of the WUPR/WUDUPR is revealed. The powers that are important for the development of the armed forces of the state military bodies - the Zapillya Command, the Stage Command, the Dictator's Military Office have been clarified.

In the *first section* «Theoretical and methodological aspects of the research» the Ukrainian and foreign scientific literature is analyzed and its classification is provided according to the problem-chronological method. Each of the investigated problems is conditionally divided into two stages: the first covers the interwar and postwar periods – before Ukraine declared independence in 1991; the second

includes scientific research from 1991 to the present day. The unpublished and published documents contained in the archives and libraries of Kyiv, Lviv and Winnipeg (Canada) are analyzed. The content of the term «military-political thought» is outlined – views on ways and means of solving political problems with the help of military force.

The second section «Theoretical and methodological aspects of the development of armed forces of the WUPR» reveals the concept of military construction of the Austro-Hungarian army and the influence of its military forces on the creation of the Ukrainian army of the WUPR. It is proved that the Galician military deployed its armed forces on the basis of experience gained in the ranks of the army of the Habsburg monarchy. From November 1918 to June 1919 the development of the WUPR/WUDUPR armed forces was carried out on a territorial basis – through the division of the territory of the state into three military regions, each of which was divided into four district military teams, which mostly coincided with the areas of infantry regiments of the Austro-Hungarian army.

On October 30, 1918, the Ukrainian National Council (UNC) first voiced its desire to form its army on the basis of the Austro-Hungarian forces. This ruling stated that the Ukrainian authorities were taking over the command of all the former regiments of the army of Habsburg state, which were manned in the territory of Western Ukrainian lands, and the core of the future army should be soldiers of the Legion of Ukrainian Sich Soldiers. However, the obstacle to this development was the reluctance of the Viennese authorities to move Ukrainians from the Italian and Balkan fronts to Eastern Galicia. Therefore, Galician politicians had to rely on the support of the Ukrainian military forces who remained in the rear and those who could be mobilized to join the army.

The third section «Three stages of the development of the armed forces of the WUPR/WUDUPR» substantiates the feasibility of using the term «Ukrainian army» in relation to the WUPR armed forces, as it was called in the documents of the State Secretariat of the Military Affairs (SSMA) and the MCUA/MCGA. The

term «Galician Army» was first used in WUPR documents on January 25, 1919 – it extended exclusively to military units that were on the front (renamed MCUA to «Main Command of the Galician Army» on February 2).

The section identifies three stages of WUPR/WUDUPR military construction in November 1918 – July 1919:

The first was a unified military command: it lasted from November 1 to November 9, 1918. At that time, the concentration of all military power in the hands of the Ukrainian General Command made it possible to effectively execute the November Order.

The second is the division of powers between the Ministry of Defense and the General Staff: from November 9, 1918 to June 9, 1919, military power was divided into rear and front parts.

The third is the concentration of power in the hands of one person: June 9 – July 1919. During this period Yevhen Petrushevych was proclaimed a dictator and concentrated in his hands all military and civilian state power. Following the elimination of the SSMA, most of the military ministry's powers were transferred to the Zapillya Command. The established Military Office of the Dictator played the role of a sort of mediator between Yevhen Petrushevych and the General Staff of the Army.

The fourth section «Political and military views of the WUPR/WUDUPR on the fighting of the Ukrainian army» analyzes the course of the main military operations developed by the MCUA/MCGA in November 1918 – July 1919. The evolution of the military strategy of the WUPR/WUDUPR from the orientation on Ukrainian forces to the real possibility of receiving the international support from the Entente is revealed. It is proved that during the war the state must first of all make the most efficient use of its own forces. At the same time, these efforts should be complemented by diplomatic activities aimed at gaining international support.

Keywords: Ukrainian military and political thought, WUPR, WUDUPR, Ukrainian Army, Polish-Ukrainian war of 1918-1919.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Галушак М. Українська автономія та національна армія в рецепції Центральної Ради і Тимчасового уряду. *Українознавство*. Київ, 2016 р. № 4 (61). С. 174–183.
2. Галушак М. Погляди на збройну боротьбу у військово-політичній думці ЗУНР (листопад 1918 р. – липень 1919 р.). *Українознавство*. Київ, 2017 р. № 4 (65). С. 142–151.
3. Галушак М. Погляди підполковника К. Долежала на майбутні военні операції Галицької Армії у Наддніпрянській Україні в липні 1919 року. *Українознавство*. Київ, 2018 р. № 1 (66). С. 42–50.
4. Галушак М. Діяльність Команди Запілля та Команди Етапу збройних сил ЗОУНР у період з червня по грудень 1919 р. *Українознавство*. Київ, 2018 р. № 2 (67). С. 60–71.
5. Галушак М. План Генерала В. Курмановича та отамана Ф. Льонера щодо переходу Галицької Армії у передгір'я Карпат у квітні 1919 р. *Українознавство*. Київ, 2018 р. № 4 (69). С. 30–37.
6. Галушак М. Розподіл повноважень між Державним Секретаріатом Військових Справ Західно-Української Народної Республіки та Начальною Командою Галицької Армії. *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич. 2018 р. № 8. С. 79–86.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Галушак М. Бачення збройної боротьби у військово-політичній думці ЗУНР (листопад 1918 р. – липень 1919 р.). *Український національно-визвольний рух у ХХ ст.: історія, теорія, практика*. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Приуроченої до 75-ої річниці утворення Української повстанської армії) (Тернопіль, 13–14 жовтня 2017 р.). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль : ТОКІППО, 2017 р. Вип. 2. С. 240–246.

2. Галушак М. Державний Секретаріат Військових Справ та Начальна Команда Галицької Армії: історія, повноваження та взаємодія. *Трансформація концепцій українського державотворення: передовий науковий досвід*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 20–22 листопада 2018 р.). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль : ТОКІППО, 2019 р. Вип. 11. С. 29–33.

3. Галушак М. М. Формування збройних сил ЗУНР: адаптація досвіду, здобутого у лавах Австро-угорського війська. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива*. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 30 листопада 2018 р.). Збірник Національного університету оборони України імені Івана Черняховського. Київ : НУОУ, 2018 р. С. 114–115.

ЗМІСТ

<i>Перелік умовних скорочень</i>	12
ВСТУП	13
Розділ 1. Теоретично-методологічні аспекти дослідження	21
1.1. Історіографія питання.....	21
1.2. Характеристика джерельної бази.....	34
1.3. До поняття «військово-політична думка».....	48
Висновки до розділу 1.....	59
Розділ 2. Теоретично-методологічні аспекти розбудови збройних сил ЗУНР	63
2.1. Досвід епохи Першої світової війни у сфері військового будівництва.....	63
2.2. Адаптація досвіду, здобутого у збройних силах Австро-Угорщини.....	72
Висновки до розділу 2.....	82
Розділ 3. Три етапи розбудови збройних сил ЗУНР/ЗОУНР	85
3.1. Єдине командування Українським військом.....	85
3.2. Розподіл повноважень між ДСВС та НКУВ/НКГА.....	96
3.3. Запровадження посади «уповноваженого Диктатора».....	109
Висновки до розділу 3.....	123
Розділ 4. Погляди політиків та військових ЗУНР/ЗОУНР на бойові дії Українського війська	128
4.1. Опора на власні сили під час двох штурмів столиці ЗУНР у кінці грудня 1918 р. – першій половині січня 1919 р.....	128
4.2. Облога Львова в січні–лютому 1919 р.....	144
4.3. Орієнтація на Антанту та перехід до оборонної тактики ведення бойових дій.....	157
Висновки до розділу 4.....	172
ВИСНОВКИ	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	184

ДОДАТКИ	234
----------------------	-----

Перелік умовних скорочень

ГА – Галицька Армія

ДСВС – Державний Секретаріат Військових Справ

ЗОУНР – Західна область Української Народної Республіки

ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка

КЗ – Команда Запілля

КЕ – Команда Етапу

НКГА – Начальна Команда Галицької Армії

НКПВ – Начальна Команда Польського Війська

НКУВ – Начальна Команда Українського Війська

ОВК – Окружна військова команда

ОГ «Буг» – Операційна група «Буг»

ПВ – Польське військо

СС – Січові Стрільці

УГВК – Український Генеральний Військовий Комісаріат

УГК – Українська Генеральна Команда

УНР – Українська Народна Республіка

УНРада – Українська Національна Рада

УСС – Українські Січові Стрільці

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. З часу теперішньої збройної агресії Росії в Криму та на Донбасі в Україні відчутно зріс інтерес до військово-політичної думки. Зокрема, вирішення політичних завдань військовими методами стало одним із пріоритетних питань нової редакції Воєнної доктрини України, прийнятої у 2015 р. Боротьбу за територіальну цілісність, яку Україна веде сьогодні, історики часто порівнюють з подіями Української революції 1917–1921 рр., коли передумовою зовнішньої збройної агресії також стало послаблення країни внаслідок внутрішньополітичних революційних подій. Зважаючи на сьогоднішню ескалацію міжнародних відносин між Україною та Угорщиною і Польщею, питання про захист західних кордонів держави стає ще актуальнішим. Саме тому при вдосконаленні та застосуванні дієвої Воєнної доктрини України необхідно використовувати історичний досвід та враховувати національні особливості.

Все це актуалізує питання дослідження військово-політичної думки Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР)/Західної області Української Народної Республіки (ЗОУНР), яка у листопаді 1918 р. – липні 1919 р. воювала з Польщею. Фахові дослідження та аналіз помилок, які допустило політичне та військове керівництво ЗУНР/ЗОУНР, дають нам можливість їх знову не повторити. Як і століття тому, надважливими питаннями для України є підготовка населення та мобілізація державних ресурсів до відсічі збройній агресії, ефективне ведення міжнародної політики, розбудова армії, формування стратегії та тактики ведення війни.

Українська гуманітарна наука у наш час опинилась перед новими викликами: напрацювати теоретичні розробки, покликані допомогти формувати та вести військову політику на основі аналізу досвіду пройдешніх поколінь. Однак в історіографії відчутний брак наукових досліджень щодо військово-політичної думки ЗУНР/ЗОУНР. Більшість із праць істориків зосереджені на політичному будівництві держави галичан та військовому перебігу подій на теренах Східної Галичини у листопаді 1918 р. –

липні 1919 р. Тема дисертації також актуальна з огляду на потребу позбутися застарілої термінології, яка й нині функціонує у наукових публікаціях, а також спростувати певні усталені, хоч і хибні твердження.

Попри використання українськими науковцями терміна «військово-політична думка» щодо різних періодів історії, визначення його досі відсутнє. Відтак існує потреба введення в українську історіографію його формулювання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у межах наукової теми Центру українських військових традицій та патріотичного виховання Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України «Історичний досвід українських збройних формувань ХХ ст. в контексті сучасної російської агресії».

Наукова мета дослідження – з'ясувати особливості військово-політичної думки ЗУНР/ЗОУНР (листопад 1918 р. – липень 1919 р.).

Досягненню поставленої мети підпорядковані такі **дослідницькі завдання:**

- вивчити стан наукового дослідження проблеми та її джерельну базу;
- окреслити семантичні межі терміна «військово-політична думка»;
- схарактеризувати теоретичний і практичний вплив функціонування збройних сил Австро-Угорської монархії на розбудову Українського війська ЗУНР;
- проаналізувати погляди політичного керівництва та військового командування ЗУНР/ЗОУНР на розбудову власних збройних сил; періодизувати етапи військового будівництва ЗУНР/ЗОУНР у час з листопада 1918 р. по липень 1919 р.;
- простежити зміну поглядів політичної та військової еліти ЗУНР/ЗОУНР на стратегію ведення війни проти Польщі; проаналізувати перебіг основних воєнних операцій, які розробила

Начальна Команда Українського Війська (НКУВ)/Начальна Команда Галицької Армії (НКГА);

- з'ясувати актуальність окремих положень військово-політичної думки для сьогодення.

Об'єкт дослідження – суспільно-політичні процеси та військове будівництво в ЗУНР/ЗОУНР у листопаді 1918 р. – липні 1919 р.

Предмет дослідження – особливості становлення військово-політичної думки ЗУНР/ЗОУНР у листопаді 1918 р. – липні 1919 р. та її реалізація.

Хронологічні межі дисертації охоплюють період від листопада 1918 р. до липня 1919 р., коли влада ЗУНР/ЗОУНР перебувала на своїй території. У цей час тривала польсько-українська війна, перемога у якій сприймалась галицьким політичним проводом як реальна можливість зберегти державну незалежність.

В українській історіографії дослідженню періоду ЗУНР/ЗОУНР присвячено праці Н. Гірняка, В. Гордієнка, О. Дедика, О. Карпенка, І. Карпинця, А. Крезуба, Л. Кривизюка, М. Литвина, С. Макарчука, В. Маланчука, Д. Микитюка, О. Павлишина, В. Рутара, М. Стахіва, Я. Тинченка, П. Ткачука, А. Харука, М. Чмира, Л. Шанковського, С. Шухевича та ін. Для загальної теорії використано праці істориків П. Гай-Нижника, І. Головацького, І. Крип'якевича, В. Кучабського, П. Мірчука, Я. Марченка та ін.

Допоміжне значення для розкриття теми мають дослідження З. Величко, В. Голубка, Б. Гудя, М. Гуйванюка, М. Капустянського, А. Козицького, М. Ковальчука, М. Кравчука, М. Лазаровича, О. Лосєва, С. Образцова, А. Сиви, О. Стецишина, І. Хоми та ін.

У дисертації критично узагальнено польську історіографію, а саме праці В. Гуперта, М. Клімецького, М. Кротофіла, Б. Рої, П. Скібінського, Ю. Сопотніцького та ін.

Методи дослідження. Для написання дисертації було апробовано комплекс методів. В основу дослідження покладено проблемно-

хронологічний метод, застосування якого дало змогу поглибити розуміння розвитку військово-політичної думки ЗУНР/ЗОУНР. Використання методу системного аналізу допомогло розглянути військово-політичну думку як цілісну систему зі своєю структурою, а також систематизували погляди державного керівництва та НКУВ/НКГА на перебіг війни загалом. Особливу вагу при написанні дисертації мали хронологічний та порівняльно-історичний методи. Перший дав змогу логічно структурувати погляди керівництва ЗУНР/ЗОУНР на способи вирішення політичних завдань з допомогою військової сили. Другий використано для аналізу поглядів на розбудову своїх збройних сил, стратегію й тактику ведення війни, а також з'ясування їхнього ідейного потенціалу. Ретроспективний метод допоміг реконструювати планування, хід та наслідки воєнних операцій НКУВ/НКГА, а також зробити висновки щодо їхньої ефективності.

Для забезпечення достовірності наукового дослідження було застосовано принципи історизму, об'єктивності, соціального підходу, науковості та альтернативності. Особливе місце у праці займають і загальнонаукові методи: аналіз, синтез, узагальнення, дедукція, індукція, аналогія та класифікація.

Наукова новизна одержаних результатів.

Уперше:

- комплексно й системно описано військово-політичну думку ЗУНР/ЗОУНР у листопаді 1918 р. – липні 1919 р.;
- обґрунтовано доцільність вживання терміна «Українське військо» щодо збройних сил ЗУНР/ЗОУНР;
- уведено в науковий обіг низку архівних документів, які мали важливе значення для розбудови збройних сил ЗУНР/ЗОУНР та планування воєнних операцій;
- змодельовано окремі воєнні операції Українського війська, які в силу певних обставин так і не були втілені в життя;

- проаналізовано не лише плани найважливіших воєнних операцій НКУВ/НКГА у листопаді 1918 р. – липні 1919 р., але й розглянуто можливі альтернативні варіанти їхнього розвитку, що дало можливість зробити висновки щодо ефективності прийнятих рішень; розкрито вплив внутрішніх та зовнішніх чинників на еволюцію стратегії збройної боротьби ЗУНР/ЗОУНР;
- схарактеризовано повноваження важливих для розбудови збройних сил держави військових органів – Команди Запілля (КЗ), Команди Етапу (КЕ), Військової канцелярії Диктатора.

Удосконалено:

- семантичні межі терміна «військово-політична думка», який в українській історіографії не мав наукового тлумачення;
- аргументацію щодо питання про орієнтацію керівництва ЗУНР/ЗОУНР на «власні сили» та Антанту у ході польсько-української війни 1918–1919 рр., що було важливим чинником при плануванні воєнних операцій.

Набуло подальшого розвитку:

- дослідження постатей військових Австро-Угорщини, які служили у збройних силах ЗУНР/ЗОУНР;
- пошук та вивчення нереалізованих військових операцій НКУВ/НКГА;
- узагальнення військової стратегії й тактики проводу ЗОУНР після переходу Галицької Армії (ГА) за Збруч у липні 1919 р. – березні 1923 р.

Практичне значення одержаних результатів. Результати роботи можуть бути використані для доповнення історіографії ЗУНР/ЗОУНР. Опрацьований емпіричний матеріал може бути запроваджений до комплексних праць з історії України, до програми університетських курсів.

Схарактеризовані в дисертації здобутки та прорахунки військово-політичного проводу керівництва ЗУНР/ЗОУНР у листопаді 1918 р. – липні 1919 р. можуть бути використані для вдосконалення Воєнної доктрини

України, яка в умовах сучасної російсько-української війни потребує доопрацювання. Окремі положення дисертації, в яких проаналізовано воєнний досвід ЗУНР/ЗОУНР, окреслюють для сьогоденного військово-політичного керівництва держави та командування Збройних сил України можливі шляхи повернення тимчасово окупованих територій Донбасу та Криму, а також механізми протидії подальшій зовнішній агресії в різних проявах.

Особистий внесок здобувача. Дисертація, автореферат, 6 опублікованих наукових статей за темою дослідження у фахових виданнях виконано самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні тези дисертаційної роботи були озвучені та обговорювалися під час виступів на 6 наукових конференціях, а саме: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Український національно-визвольний рух у ХХ ст.: історія, теорія, практика», м. Тернопіль, ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017 р. (тема доповіді: «Бачення збройної боротьби у військово-політичній думці ЗУНР (листопад 1918 р. – липень 1919 р.)»); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська революція 1917–1921 рр: історичний досвід та державницька традиція», м. Львів, КЗ ЛОР «Львівський історичний музей», 2017 р. («Збройна боротьба Галицької Армії у військово-політичній думці ЗУНР (листопад 1918 р. – липень 1919 р.)»); Міжнародній науково-практичній конференції «Західно-Українська Народна Республіка: революція, державність, соборність. До 100-річчя утворення ЗУНР», м. Львів, Львівська обласна рада, 30 жовтня 2018 р. («Треба допомогти нашим братам-наддніпрянцям визволити Україну»: дискусії у середовищі керівництва ЗОУНР про похід ГА та Армії УНР на Київ–Одесу); Науково-практичній конференції до 100-річчя ЗУНР «Західно-Українська Народна Республіка в контексті української та європейської історії», м. Львів, Державний меморіальний музей Михайла Грушевського, 8 листопада 2018 р. («Військово-політична думка ЗУНР: погляди на перехід Галицької Армії у

передгір'я Карпат весною 1919 р.»); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Чортківська офензива: Чортківщина в період ЗУНР», м. Чортків Тернопільська область, Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти, 22 листопада 2018 р. («Державний Секретаріат Військових Справ та Начальна Команда Галицької Армії: історія, повноваження та взаємодія»); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українське військо: сучасність та історична ретроспектива», м. Київ, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 30 листопада 2018 р. («Формування збройних сил ЗУНР: адаптація досвіду, здобутого у лавах Австро-угорського війська»).

Публікації.

Основні положення та результати дослідження викладено у 6 публікаціях: Українська автономія та національна армія в рецепції Центральної Ради і Тимчасового уряду. *Українознавство*. 2016 р. № 4 (61). С. 174–183; Погляди на збройну боротьбу у військово-політичній думці ЗУНР (листопад 1918 р. – липень 1919 р.). *Українознавство*. 2017 р. № 4 (65). С. 142–151; Погляди підполковника К. Долежала на майбутні воєнні операції Галицької Армії у Наддніпрянській Україні в липні 1919 р. *Українознавство*. 2018 р. № 1 (66). С. 42–50; Діяльність Команди Запілля та Команди Етапу збройних сил ЗОУНР у період з червня по грудень 1919 р. *Українознавство*. 2018 р. № 2 (67). С. 60–71; Розподіл повноважень між Державним Секретаріатом Військових Справ Західно-Української Народної Республіки та Начальною Командою Галицької Армії. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018 р. № 8 С. 79–86; План Генерала В. Курмановича та отамана Ф. Льонера щодо переходу Галицької Армії у передгір'я Карпат у квітні 1919 р. *Українознавство*. 2018 р. № 4 (69). С. 30–37.

Структура та обсяг дисертації зумовлені поставленою метою та завданнями. Наукова робота складається з анотації, змісту, вступу, чотирьох розділів, 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (441 позиції)

та додатків. Загальний обсяг дисертації – 230 сторінок, з яких 170 сторінок основного тексту.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія питання

В історіографії тема військово-політичної думки Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР)/Західної області Української Народної Республіки (ЗОУНР) у період з листопада 1918 р. по липень 1919 р. не є достатньо дослідженою. Попри значний інтерес науковців до історії галицької республіки, у їхніх дослідженнях порушено лише окремі аспекти теми дисертації. Українську історіографію у цьому питанні можна поділити за проблемно-хронологічним принципом. Окремої уваги заслуговують і наукові доробки іноземних істориків. В основному вони представлені роботами польських дослідників.

Варто зазначити, що сам термін «військово-політична думка», попри широке застосування в українській історіографії до різних періодів та тем, не має чіткого визначення. В українську науку він увійшов з початком сучасної незалежності. Серед науковців, які вживали його у своїх працях: Степан Кость [258], Зоряна Кісіль [429] та ін. Вперше цей термін почали використовувати після завершення Другої світової війни, коли Крайова управа Братства колишніх вояків Першої української дивізії Української національної армії почала видавати часопис під назвою «Вісті: орган військово-політичної думки».

У сьогоднішній західній історіографії термін «військово-політична думка» не застосовується. Однак сукупність питань, які охоплює цей термін, стали предметом дослідження, зокрема Патріції Салліван [424], Йоханеса Каррета, Ярослава Тіра [398] та ін. Термін «військово-політична думка» поширений у російській історіографії, що може свідчити про певний взаємовплив з українською наукою.

Важливою складовою дисертації є аналіз праць про австро-угорську армію початку ХХ ст., що дає можливість простежити її вплив на

формування збройних сил ЗУНР. При написанні підрозділу дисертації «Військове будівництво Австро-Угорщини, як взірець для ЗУНР» опрацьовано праці австрійських істориків: Адама Вандружка [425], Петера Броуцека [390] та ін. При вивченні питання про структуру збройних сил династії Габсбургів слід звернути увагу на фундаментальне дослідження у 7 томах «Остання війна Австро-Угорщини (1914–1918)», яке побачило світ під егідою австрійського військового міністерства в 1931–1938 рр. [386]. Книга написана на основі зведених донесень Генерального штабу армії монархії Габсбургів.

Серед українських військових істориків, які досліджували історію австро-угорської армії, слід виділити праці Лева Шанковського [368, 369], Олександра Лосєва [284–290, 412], Андрія Лозинського [431] та ін. Перший, зокрема, проаналізував історію українських полків австро-угорської армії та зазначав, що в часі Листопадового чину вони були на Балканському та Італійському фронтах, відтак основою збройних сил ЗУНР стали ті військові династії Габсбургів, які залишились на території Східної Галичини у запасних частинах. Олександр Лосєв у своїх наукових статтях детально розкрив питання українського представництва у складі збройних сил Австро-Угорщини. Порівняння військового адміністративно-територіального поділу у монархії Габсбургів та республіці галичан стало предметом дослідження Олександра Дєдика [195].

Отаман Українського війська Степан Шухевич у своїх «Споминах з УГА» зазначив, що джерелом поповнення армійських складів зброї ЗУНР спершу в основному було роззброєння колишніх військових Австро-Угорської монархії, які повертались із фронту додому через Східну Галичину [376]. Про переговори між австрійськими та галицькими політиками у питанні встановлення української влади у краю в кінці жовтня 1918 р. писав Кость Левицький [270]. Діяльність українських військових у Відні в часі Листопадового чину висвітлена у праці Івана Німчука «Українська військова організація у Відні в днях перевороту» [309]. Українські офіцери, які в той

час перебували у столиці Австро-Угорської монархії, написали кілька відозв на підтримку Листопадового чину та організували процес транспортування українських військових із Відня у Східну Галичину.

Уваги заслуговує дисертація Андрія Лозинського «Збройні сили Австро-Угорщини (1867–1918 рр.)» [431], у якій автор досліджував особливості формування різних родів військ збройних сил династії Габсбургів. Автор розкрив питання кадрового потенціалу австро-угорської армії, особливості військових вишколів, участь українців у національних та територіальних формуваннях та ін.

Поглиблюють наше розуміння військово-політичної думки ЗУНР/ЗОУНР праці, у яких описано військове будівництво збройних сил галицької держави. Першими, хто у своїх спогадах докладно описали період підготовки до Листопадового чину та події перших листопадових днів 1918 р. у Львові, стали Олекса Кузьма (праця «Листопадові дні 1918 року») [264], Дмитро Паліїв («Листопадова революція. Зі споминів») [314], Михайло Гуцуляк («Перший листопад 1918 р.») [187] та ін. Олекса Кузьма у вказаній книзі зазначив, що питання про проведення Листопадового чину було вирішене галицькими військовими ще до його погодження керівництвом Української Національної Ради (УНРади): «Біля 4-ої години по полудні 31 жовтня 1918 р. відходили і від'їжджали останні гінці чи кур'єри з наказами до всіх повітів Сх. Галичини» [314]. Констатуємо, що це був той випадок, коли військова думка стала рушієм політичної, а не навпаки, як зазвичай буває в історії.

Галицький дипломат Лонгин Цегельський у своїй праці «Від легенди до правди: Спомини про події в Україні зв'язані з Першим листопада 1918 р.» розвінчав уставлений в українському суспільстві міф про вирішальну роль військових Легіону УСС у подіях у Львові 1 листопада 1918 р. [363, С. 17]. Адже останні у цей час перебували на Буковині і приїхали у столицю ЗУНР лише 3 числа того місяця. Також дипломат зазначав, що галицькі політики значні надії при становленні своєї держави

покладали на Паризьку мирну конференцію, яка, як вони вважали, керуватиметься у своїх рішеннях виголошеними президентом США Вудром Вільсоном «14 пунктами» [363, С. 76].

Аналізуючи історіографію, яка висвітлює тему боїв у Львові в листопаді 1918 р., варто виділити збірник спогадів «Дмитро Паліїв. Життя і діяльність 1896–1944. Збірник праць і матеріалів» [314], який містить чимало творів тогочасних політичних та військових діячів. Основний акцент книги – у тезі, що саме підхорунжий Легіону УСС Дмитро Паліїв був основним організатором збройного перейняття влади у Східній Галичині в перші дні листопада 1918 р. Заслуговує на увагу і стаття Миколи Чубатого «Моя участь у Першолистопадовім зриві» [366]. У ній автор, зокрема, писав, що рушієм встановлення збройним шляхом української влади у Східній Галичині були саме військові. Політики ж ледь не до останнього мали сподівання, що Австро-Угорська імперія не розпадеться і що саме це буде однією з причин відсутності у галицьких політиків у кінці жовтня 1918 р. чіткого плану творення власних збройних сил.

Єдиним реальним планом, який був запропонований керівництву УНРади щодо створення своїх збройних сил, були пропозиції полковника Миколи Мариновича, опубліковані у газеті «Діло» від 10 листопада 1918 р. [108]. У них військовий пропонував створити галицькі полки за прикладом армії Австро-Угорщини. Перспективи такого варіанта розбудови збройних сил ЗУНР проаналізували Степан Божик у статті «Шляхом слави 9-ої Бригади УГА» [165–167] та Іван Карпинець у книзі «Галичина: Військова історія 1914–1921 років» [211].

Питання структури збройних сил ЗУНР висвітлено у праці Лева Шанковського «Українська Галицька Армія». У ній автор на основі власного пройденого бойового шляху у ході польсько-української війни 1918–1919 рр. також детально розкрив питання організації та стратегії боротьби Українського війська. Дмитро Микитюк у статті «Організаційна структура Української галицької Армії» [304] аналізує діяльність НКГА, структуру

армії, її реорганізацію у січні 1919 р. та просвітницьку і пропагандистську діяльність. Важливою у контексті дослідження поширення пропаганди ЗУНР/ЗОУНР є дисертація Василя Футулуйчука «Військово-патріотичне виховання у Галицькій армії» [439]. Дослідник провів наукову розвідку у темі методів та засобів ведення пропагандистської діяльності у лавах збройних сил ЗУНР/ЗОУНР. Однак у своїй науковій роботі автор недостатньо уваги приділив вишколам в Українському війську.

Микола Чмир, Євген Пінака та Сергій Музичук у своїй книзі «Галицька Армія 1918–1920» висвітлили розбудову збройних сил ЗУНР/ЗОУНР, зокрема питання реорганізації армії за схемою «Корпус – бригада – курінь» [3677, с. 11–12]. Андрій Харук у дисертації «Військово-повітряні сили України в 1917–1920 рр.» розкрив тему летунства у збройних силах ЗУНР/ЗОУНР [440]. Історик також висвітлив питання структури авіації та її участі у боєвих діях ГА.

Грунтовним дослідженням є дисертація Леоніда Кривизюка «Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917–1920 рр.» [430]. Автор проаналізував вплив січового руху у Східній Галичині на початку ХХ ст. на формування Українського війська ЗУНР. Також у дисертації детально висвітлено питання вишколу галицьких військових.

Петро Ткачук у дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук «Сухопутні війська збройних сил України доби революції 1917–1921 рр.» [438] розкрив особливості формування збройних сил держави галичан. Зокрема висвітлено історію створення додаткових 8 бригад у ході Чортківської офензиви, процес чого було призупинено через відступ збройних сил ЗОУНР за Збруч у середині липня 1919 р. Автор також провів порівняльний аналіз ГА та армії УНР.

У 2015 р. Наталія Вовк захистила кандидатську дисертацію на тему «Інформаційне забезпечення Української Галицької Армії (листопад 1918 – липень 1919 рр.)» [428]. У науковій праці авторка зосередила свою увагу на системі, змісті та методах інформаційного забезпечення у збройних силах

ЗУНР/ЗОУНР. Висвітлено діяльність поштової служби та розвідки і контррозвідки ГА.

Наталія Шумінська у дисертації «Становлення Галицької Армії, особливості комплектування та підготовки особового складу (листопад 1918 – листопад 1919 рр.)» [441] розкрила питання комплектування збройних сил ЗУНР/ЗОУН, організацію вишколу та характеристики особового складу армії. Щодо останнього, то науковець вагому роль в Українському війську відвела фахівцям неукраїнської національності, окремі представники яких мали офіцерські звання у ГА. Це питання також стало предметом дослідження історика Олега Стецишина. У своїх праці «Ландскнехти Галицької армії» [343] автор зібрав біографічні дані понад 600 військових неукраїнців, які воювали за галицьку республіку.

Ряд захищених дисертацій стосуються визначних постатей ЗУНР/ЗОУНР – це, зокрема, праці Сергія Образцова «Військова та громадсько-політична діяльність М. Омеляновича-Павленка» [432], Зоряни Величко «Публіцистика Осипа Назарука міжвоєнної доби: ідейно-концептуальні засади, проблематика» [427], Андрія Байла «Військово-організаційна та громадська діяльність генерала Мирона Тарнавського» [426] та ін. Сергій Образцов у вказаному дослідженні про Командуючого Галицькою Армією проаналізував вплив наддніпрянського генерала на розбудову ГА. Однак наведені у дисертації тези про вагомий внесок Михайла Омеляновича-Павленка в організацію збройних сил ЗУНР/ЗОУНР вважаємо перебільшенням, оскільки галицькі військові у цьому питанні використовували більше австро-угорський досвід, аніж російський. Зоряна Величко у своїй дисертації звернула увагу на статті Осипа Назарука, у яких публіцист описав період ЗУНР/ЗОУНР, зокрема взаємини галицького та наддніпрянського політичного керівництва. Галицький політик згадував про напружені стосунки Симона Петлюри та Євгена Петрушевича. Андрій Байло у дисертації проаналізував військовий шлях генерала-четаря Мирона Тарнавського, зокрема його командування II Галицьким Корпусом у ході

Вовчухівської операції, коли вдалось перервати залізничне сполучення Львів – Перемишль.

Важливою науковою розвідкою у питанні структури збройних сил ЗУНР/ЗОУНР у польській історіографії є книга Мацея Кротофіла «Українська Галицька Армія, 1918–1920: організація, озброєння, техніка та бойова цінність збройних сил Західно-Української Народної Республіки» [403]. У ній історик детально проаналізував особливості формування Українського війська. У статті «Галицька Армія як суперник Польського війська в 1918–1919 роках» [402] Мацей Кротофіл відзначив, що основою ГА були добровольці, і це вплинуло на великий патріотичний дух у її лавах. Описуючи перебіг польсько-української війни 1918–1919 рр., історик звернув увагу на те, що весною 1919 р. галичани не могли на рівні протистояти Польщі через виснаження своїх мобілізаційних можливостей.

Структура ПВ висвітлена у праці історика Тадеуша Кмеціка «Генеральний штаб (головний) Польського війська у 1918–1939 рр.» [401]. Автор детально проаналізував особовий склад та діяльність усіх відділів Генерального штабу збройних сил Польщі.

Досі немає окремих праць про історію і взаємодію ДСВС та НКУВ/НКГА. Лише окремі історики – Лев Шанковський [373, с. 69–73], Олександр Дедик [198, с. 9–14] та ін. – у своїх дослідженнях поверхнево описували їхню взаємодію. У дисертації Володимира Рутара «Організація тилового забезпечення Галицької армії у 1918–1919 рр.» [434] висвітлено діяльність Інтендатури при ДСВС та НКУВ. Автор робить висновок, що цей військовий орган був сформований за австрійським зразком та добре виконував свої функції. У науковій роботі досліджено і діяльність служби обозу Українського війська.

Аналіз військової юриспруденції ЗУНР/ЗОУНР детально описано у дисертації Наталії Стукаліної «Запровадження військового права в Західно-українській Народній республіці» [435]. У праці, зокрема, зроблено аналіз

документів ДСВС та НКГА. Також висвітлено питання соціального захисту військових.

Ізидор Сохоцький у своїй статті «Військова канцелярія диктатора» [327] писав, що після ліквідації ДСВС його повноваження перейшли до Військової канцелярії. Однак на основі архівних джерел нами встановлено, що їх виконувала КЗ, яка підпорядковувалась НКГА, а після переходу ГА за р. Збруч – КЕ. Історик Олег Павлишин у своїй статті «Військова канцелярія диктатора», яка вийшла у виданні «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія», назвав Військову канцелярію Євгена Петрушевича структурним підрозділом органу диктатури, який допомагав останньому виконувати його посадові обов'язки. [312]. Про історію КЕ дізнаємось із праці сотника ГА Микола Алиськевич [150].

Антін Крезуб (справжнє ім'я Осип Думін) у статті «Бої за Львів і наддніпрянські січові стрільці» зробив важливий внесок для заповнення «білих плям» у дослідженні військово-політичних подій у столиці ЗУНР в період з 1 по 21 листопада 1918 р. [261]. Зокрема, було проаналізовано кількість у місті військових сил українців та поляків. Фундаментальним для історіографії є видання Олександра Дедика «Бої у Львові», том I. [190], яке написано на основі українських та польських джерел. У книзі автор проаналізував перші дні польсько-українського протистояння у Львові, зокрема діяльність Української Генеральної Команди (УГК). Цінним додатком до праці є карта листопадових боїв у місті.

Про ставлення поляків до українців під час вуличних боїв у Львові та в околицях міста читаємо на сторінках книг Рози Бейлі «Місто бореться за свободу. Оборона Львова в 1918 – 1919 роках» [387], Рафала Галуби «“Нехай нас розсудить меч і кров...”». Польсько-український конфлікт навколо Східної Галичини в 1918 – 1919 роках» [393], Крістофа Міка «Лемберг, Львув, Львів 1914–1947. Насильство та етнічна приналежність в оспорюваному місті» [413] та ін. Участь військових Легіону УСС у боях за столицю ЗУНР

відображено у книзі Марека Козубела «Українські Січові Стрільці 1914–1920 рр.» [405, с. 176–177].

Сучасний польський історик Міхал Клімецькі у праці «Польсько-українські війна за Львів у Східній Галичині» на основі архівних матеріалів відзначив стратегічне значення столиці ЗУНР для українського та польського військового командування [400]. Іншою важливою науковою розвідкою для нашої дисертації є книга вказаного автора «Львів 1918–1919». У цій праці Міхал Клімецькі детально описав листопадові бої у столиці ЗУНР у 1918 р., в основному зосереджуючи свою увагу на діях польських військових. Вагоме значення у польсько-українській війні в листопаді 1918 р. історик відвів контролю над залізничним сполученням Львів – Перемишль, від чого, на думку автора, залежала доля всієї Східної Галичини [399, с. 133].

Питання про ставлення до контролю над Львовом серед українців та поляків у листопаді 1918 р. стало предметом дослідження Павела Скібінського. У своїй статті «Польсько-українські бої за Львів 1918–1919» [418] автор відзначив політичну важливість міста для обох сторін збройного конфлікту. Історик також зазначив, що польські сили, які були у столиці ЗУНР у перших днях листопада 1918 р., не мали достатньо сил, щоб протистояти українцям, відтак допомога ззовні була життєво необхідною. У статті автор здебільшого описував бої у Львові в листопаді 1918 р., використовуючи при цьому численні спогади очевидців. Також коротко писав про два штурми міста українськими військами у кінці грудня 1918 р. – першій половині 1919 р. та побіжно описав бойові дії у Східній Галичині весною 1919 р. Міжнародну ситуацію, у якій опинилась Польща в часі початку польсько-української війни 1918–1919 рр., Павел Скібінський розглядав у своїй праці «Польща 1918 р. Політика та побут» [419].

Перший командувач польських військ у Східній Галичині генерал Болеслав Роя у своїй книзі «Легенди і факти» поділився враженнями та роздумами про ситуацію на польсько-українському фронті [416], зокрема

цінним для написання дисертації є описаний період третьої декади листопада 1918 р.

Важливе місце у дослідженні військово-політичної думки ЗУНР/ЗОУНР є аналіз поглядів командування галицької республіки на воєнні операції своєї армії. Питання двох перших штурмів Львова у грудні 1918 р. – січні 1919 р. вперше висвітлені у працях українських та польських політиків і військових, які брали участь у війні на теренах Східної Галичини у 1918–1919 рр. Однак зазвичай вказані праці позбавлені критичного аналізу і в них відчутний брак посилань на джерела. Доволі часто автори описували власне бачення історичних подій. Олекса Кузьма у праці «Листопадові дні 1918 р.» [264] проаналізував причини того, чому українські військові відступили зі Львова 21 листопада 1918 р., та майбутні плани повернення своєї столиці. Іван Карпинець у книзі «Галичина: військова історія 1914–1921» [211] на основі власного досвіду перебування на відтинку фронту в районі Рудок описав перебіг бойових дій довкола Львова та вздовж залізничного шляху Львів – Перемишль у ході польсько-української війни 1918–1919 рр. Про стратегічне значення Львова для українських військових є відомості у книзі Іван Макуха «На народній службі» [294]. У своїй праці Державний Секретар Внутрішніх Справ ЗУНР наголосив, що Львів тоді мав великий вузловий вокзал, а відступ із нього був великою втратою для комунікації керівництва держави з повітами.

Старшина ГА Матвій Стахів у книзі «Західна Україна: Нарис державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. Том. 3» [331] розповів, чому командування ЗУНР зосередило свої військові сили у кінці 1918 р. у передмістях Львова, а не перевело їх на кордон із Польщею. У багатьох працях стрільців і старшин Галицької Армії (Олега Ключенка, Лева Шанковського, Степана Шухевича та ін.) подибуємо думку, що після відходу зі Львова НКУВ мала перенести основні зусилля на кордон з Польщею.

У питанні тактики ведення війни важливе місце займають ідеї полковника австрійського Генштабу, командира Групи «Наварія» Антона Легара, опубліковані у 2 томі книги Дмитра Микитюка «Українська Галицька Армія» [278]. Історик Олег Павлишин у праці «Євген Петрушевич» описав період перебування полковника в ЗУНР та зазначив, що президент УНР-Ради ЗУНР був прихильником його ідей [313]. Про те, чому пропозиції Антона Легара були відхилені НКУВ, написав у своїй статті Мирон Заклинський [204]. Автор вважав, що основною причиною цього були наполягання Дмитра Вітовського, який не хотів передавати командування армією в руки неукраїнців. Як засвідчила історія, ідеї полковника Антона Легара про нанесення удару не по всій лінії фронту, а зосередження ударної сили на одному з відрізків, були застосовані під час Вовчухівської операції.

Аналізуючи польсько-українську війну 1918–1919 рр., член УНР-Ради Михайло Лозинський у праці «Галичина в роки 1918–1920» аргументував, що українці мали всі можливості перемогти Польське військо (ПВ) у ході двох штурмів своєї столиці в кінці 1918 р. – на початку 1919 р. Порівняльну кількість Українського та Польського військ впродовж збройного протистояння у 1918–1919 рр. в одній зі своїх праць надав історик Ярослав Тинченко [348].

Окремої уваги заслуговує і висвітлення в історіографії питання взаємодії наддністрянської та наддніпрянської армій. При розгляді цієї теми слід звернути свою увагу на праці генерал-хорунжого Михайла Омеляновича-Павленка [310], Антіна Крезуба (Осипа Думіна) [261], Юрка Тютюнника [351] та ін.

Вагоме значення для розуміння впливу зовнішньополітичних обставин на стратегію ведення війни командуванням ЗОУНР має праця Мирона Дольницького «Роля Антанти в українсько-польській війні 1918–1919 рр» [200]. У своїй статті автор, зокрема, висвітлив, як керівництво ЗОУНР сприймало Паризьку мирну конференцію та як від цього залежав перебіг польсько-української війни весною 1919 р. Василь Кучабський у книзі

«Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках» детально проаналізував міжнародні відносини ЗУНР/ЗОУНР та їхній вплив на польсько-українську війну 1918–1919 рр. [26767]. Історик окреслив також взаємини Симона Петлюри та Юзефа Пілсудського, що ставали причиною багатьох непорозумінь між військовими та політиками УНР та ЗОУНР.

Олександр Дедик у двотомнику «Чортківська офензива» [198; 199] розкрив обставини польсько-української війни на території Східної Галичини весною – літом 1919 р. Зокрема, важливим для історичної науки є твердження історика, що Чортківська офензива включала у себе кілька воєнних операцій і першочергово мала на меті здобуття не Львова, а складів зі зброєю у Лавочному. Це підтверджує й низка документів, опублікованих у праці «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали» (у 5-ти томах). Зокрема, у 4-му томі книги є важливий для історіографії документ «Рекомендації підполковника Карла Долежала щодо використання ГА після залишення нею територій Східної Галичини», який свідчить, що командування ЗОУНР не полишало ідеї відвороту своїх збройних сил у передгір'я Карпат навіть у середині липня 1919 р., коли було за крок до переходу за Збруч [90, с. 498].

Петро Ткачук у дисертації на здобувача ступеня кандидата історичних наук «Організація Артилерійських частин та їх бойова діяльність по захисту Української державності» [437] поглибив розуміння значення артилерії збройних сил ЗУНР/ЗОУНР у ході польсько-української війни 1918–1919 рр. Автор відвів їй одну з ключових ролей під час Чортківської офензиви. Також у науковій праці висвітлено історію формування галицької артилерії та її структуру.

Микола Капустянський у книзі «Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році» зазначив, що орієнтація на Антанту залишалась важливим чинником при ухваленні стратегічних військових рішень керівництвом ЗОУНР навіть після переходу р. Збруч [210]. Генерал-хорунжий описав: як відбувались переговори керівництва УНР з Антантою;

чому українські армії покладали сподівання на союз із армією генерала Антона Денікіна; які перспективи перед керівництвом УНР відкривало здобуття її військами Одеси.

Висвітлення історії ГА на Наддніпрянщині стало предметом дослідження Осипа Левицького [272], Антіна Кравса [259], Осипа Назарука [308]. Заслуговує на увагу і дисертація Сергія Олійника «Галицьке військо і визвольні змагання на території Правобережної України (липень 1919 – травень 1920 рр.)» [433]. Важливою у цьому питанні також є монографія Михайла Ковальчука «Невідома війна 1919 року. Українсько-білогвардійське збройне протистояння» [250] та стаття історика «“Армія терпить понадто від тисячі ран...”. До питання про чисельність Української галицької армії на Великій Україні в 1919 р.» [249].

Про роль ГА як буферного війська між Червоною армією та країнами Заходу писав більшовицький військовий діяч Володимир Антонов-Овсієнко у своїх «Записках о Гражданской войне». Автор зазначав, що «допомогти Червоній Угорщині» у той час – була одна з найважливіших задач більшовиків [154]. Михайло Омелянович-Павленко описував, що пропонував армії УНР на нараді у Здолбунові 11 квітня 1919 р. відійти у передгір'я Карпат і тим самим зіштовхнути між собою ПВ та Червону армію [310]. Детальніше цей план у статті «Відворот УГА за Збруч» розкрив генерал Віктор Курманович, який розробив його разом з отаманом Фердинандом Льонером [266]. Його реалізація, за словами генерала, зіштовхнула б між собою Червону армію та ПВ. Матвій Стахів у праці «Україна в добі Директорії. Том. 7» [342] також описав хід військових переговорів у Здолбунові та висловив припущення, що поляки не перейшли р. Збруч у липні 1919 р., оскільки хотіли руками українців знищити Червону армію.

Провідний польський військовий історик міжвоєнного періоду Вітольд Гуперт на основі власного військового досвіду у книзі «Війна у Східній Галичині та Волині в 1919 р.» [395] розкрив важливу тезу про те, що ПВ взимку 1918–1919 рр. основну свою ударну силу зосередило на львівському

напрямку, а не на своїх західних кордонах (у війні з Німеччиною та Чехословаччиною) та Волинському фронті, де очікувався наступ більшовиків. У своїй іншій праці – «Війна у Львові (від листопада 1918 до 1 травня 1919 року)» [397] – військовий історик детально проаналізував перебіг польсько-українського збройного протистояння 1918–1919 рр. в околицях столиці ЗУНР та вздовж залізничного сполучення Львів – Перемишль. Важливим для дослідження стратегії ведення війни Польським військом є і праця підполковника Йозефа Сопотницького «Кампанія польсько-українська», де автор на власному досвіді розкрив, як польське військове командування сприймало воєнні дії у Східній Галичині [422].

1.2. Характеристика джерельної бази

Значна частина інформації на тему дисертації не була опублікована у книгах чи наукових роботах. Тож для висвітлення теми дисертації було використано неопубліковані джерела. Основою джерельної бази є військові документи ЗУНР/ЗОУНР з архівних фондів, які можна поділити на групи: 1) документи ДСВС та інших органів військово управління у тилу; 2) документи НКУВ/НКГА та інших органів управління військами у фронтовій та прифронтовій зонах; 3) архівні матеріали, у яких висвітлено військово-політичну думку командування Польського війська. Також слід виокремити тогочасну пресу. Пропонуємо окремо проаналізувати три вказані групи архівних документів:

1) В українських архівах переважна більшість документів, які висвітлюють питання будівництва Українського війська ЗУНР/ЗОУНР, розміщені у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Важливим джерелом для дослідження історії ДСВС є 1073 фонд «Державний Секретаріат Військових Справ Західноукраїнської Народної Республіки». У фонді 1073, описі 1 частково дізнаємось інформацію про історію ЗУНР у Станиславові, зокрема про військові події у цьому місці в листопаді 1918 р. Також Висока Президія

Українського Державного Секретаріату у Станиславові надає дані про командування вишколів у місцевих сотнях [4, арк. 4 зв.]. У фонді також розміщено листування четаря, референта писемного відділу ДСВС Івана Боберського з іншими Державними Секретаріатами [6, арк. 1–3]. Окремі Накази НКГА у період з проголошення диктатури 9 червня 1919 р. до часу перебування ГА у Східній Галичині розкривають повноваження КЗ [11, арк. 169]. Накази містять інформацію про військові госпіталі, якими опікувався новостворений державний військовий орган [11, арк. 171], новостворені школи старшин [11, арк. 174], ротації військових [11, арк. 186] та ін. Значна частина документів у цій справі відкриває перед нами штати різноманітних військових формувань ГА, що дає можливість проаналізувати її боєздатність. Фонд 1073, опис 1, справа 3 ЦДАВО містить Службові листи ДСВС, датовані від 18 квітня 1919 р. до 21 травня 1919 р. У документах переважно є інформація про кадрові рішення всередині вказаного державного військового органу [3, арк. 1–24], що допомагає нам зрозуміти систему організації військового міністерства ЗУНР/ЗОУНР.

Інформація про Військову канцелярію ЗОУНР прописана у Наказі Диктатора від 1 липня 1919 р. [11, арк. 191]. Аналізуючи його, можемо розвінчати усталений в історіографії міф, який описували Лев Шанковський [374, с. 295] та Ізидор Сохоцький [327, с. 137], про те, що після ліквідації ДСВС повноваження військового міністерства перейшли до Військової канцелярії Диктатора, штат якої прописаний у документах ЦДАВО (фонд 2192, опис 1, справа 2) [13, арк. 264]. Євген Петрушевич у вказаному Наказі від 1 липня 1919 р. зазначав, що завданнями Військової канцелярії є напрацювання військових документів, організація зустрічей та інша допомога Диктатору у військових питаннях. Значна частина наказів, постанов та інших нормативно-правових актів, які були видано за підписом Диктатора, публікувались в Наказах НКГА, які зберігаються у архівних фондах [11, арк. 208].

Інформація про КЕ, яка з переходом р. Збруч перейняла повноваження КЗ, також частково є у Наказах НКГА. Генерал-четар Мирон Гарнавський у Наказі від 8 липня 1919 р. чітко прописав цю реорганізацію у збройних силах ЗОУНР та що вона за собою понесе. Зокрема, вказано, що КЕ мала формуватись на основі КЗ [11, арк. 211–211 зв.].

У ЦДАВО фонді 2188 «Начальна команда Української Галицької армії» розміщено Накази УГК щодо організації збройних сил [9, арк. 1–3]. Вони важливі для аналізу поглядів на військове будівництво в часі, коли військова влада була зосереджена в одних руках (з 1 по 9 листопада 1918 р.), доки не було створено ДСВС. У вказаному Фонді є Накази НКУВ [9, арк. 5–50], у яких опублікована інформація про стан армії, перебіг бойових дій на фронті, діяльність командування збройних сил, відділів ДСВС, присвоєння нагород військовим та ін.

У Центральному державному архіві у м. Львові (ЦДІАЛ) є документи про Окружні військові команди (ОВК). Так, у фонді 581, справі 146 є військові документи ОВК з Коломиї, Самбора та Чорткова, у яких висвітлено співпрацю між вказаним органом військового управління та ДСВС.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань (ЦДАГО) знаходиться значна частина документів, які дають можливість розуміти міжнародну політику ЗОУНР, яка з весни 1919 р. мала великий вплив на формування стратегії боротьби ГА. Матеріали, зокрема, розміщені у справах 269-го фонду (Колекція документів «Український музей у Празі»).

Фонд 1259 ДАЛО має справи, у яких розміщено нормативно-правові документи ДСВС (Накази, Розпоряди, Інструкції та ін.) [58, арк. 39–44]. Вони є важливим джерелом для вивчення питання про повноваження та обов'язки військового міністерства ЗУНР/ЗОУНР, зокрема щодо розподілу повноважень між ним та НКУВ/НКГА. Частина документів у вказаному фонді – це листи ДСВС до ОВК, аналіз яких допомагає нам у дослідженні питання про потреби армії у тилу [58, арк. 94], а також її участь у житті держави [58, арк. 97].

2) Значний масив матеріалів для висвітлення теми дисертації зберігається в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (ЦДІАЛ). У фонді 359 «Особистий фонд Осипа Назарука» є численні щоденні записи та спогади про період ЗУНР/ЗОУНР, публіцистичні статті. Слід виокремити працю автора «До психології листопадових днів у Галичині 1918 р.», де автор аналізує тогочасні взаєностосунки наддністрянських та наддніпрянських політиків [109].

Численні матеріали про збройні сили ЗУНР є у фонді ЦДІАЛ 352 «Збірна станиця Українських Січових Стрільців», зокрема про участь усуусів у польсько-українській війні 1918–1919 рр. Про побут галицьких військових ми дізнаємось із фонду 684 вказаного архіву «Книга замовлень 1-го корпусу Галицької армії друкарні оо. Василіян у Жовкві».

Фонд 257 Державного архіву Львівської області (ДАЛО) має багато справ, які розкривають перебіг польсько-українського збройного протистояння у листопаді 1918 р. – липні 1919 р. Окрім того, у фонді є й архівні матеріали про переговори командування Польського та Українського військ. Заслуговує на увагу справа 395 з опису 2 вказаного фонду, що містить листування між НКУВ та Начальною Командою Польського Війська (НКПВ) [51, арк. 22].

Із процесом перейменуванням «НКУВ» в «НКГА» (офіційно було затверджено у Наказі від 2 лютого 1919 р.) [9, арк. 54–54 зв] документи в архіві ЦДАВО (фонд 2188, опис 1 від 28 січня 1919 р.) містять підпис Михайла Омеляновича-Павленка під Наказом від 15 лютого 1919 р. (м. Ходорів), який виступає вже не як «Командуючий Військами Генеральний Хорунжий», а як «Командувач Галицькою Армією» [9, арк. 51–52]. У справах вказаного фонду є і Накази Начального Вождя військ ЗОУНР генерала Олександра Грекова про організацію збройних сил в часі Чортківської офензиви, зокрема про діяльність Оперативного штабу НКГА [9, арк. 100], про ставлення до звільнених територій та ін. [9, арк. 105]. Цінним для історичної науки є розмірковування генерала Олександра

Грекова про вказану реорганізацію. Про причини її проведення командувач військами ЗОУНР написав у своєму ж Наказі: «зусиллями всього командного складу конче належить злити всю Армію в одну живу істоту, де руки, ноги, пальці, очі, уши – все ділає по думках голови, одно другого підтримує і тим дає всьому силу» [9, арк. 123]. У справі також вміщено поіменний штат Штабу НКГА [9, арк. 116–118]. У вказаному фонді збережено Накази Начального Вождя Військ генерала-четаря Мирона Тарнавського в часі перебування ГА на території Східної Галичини. Архівним документом, який, по-суті, завершує часові рамки нашого наукового дослідження, є Наказ Мирона Тарнавського від 15 липня 1919 р. (с. Королівка), у якому генерал-четар звертається до своїх військових за день до початку переходу армії на Наддніпрянщину. «Поведу Вас за Збруч, щоб ви відпочили», – писав Начальний Вождь Війська, тим самим даючи зрозуміти, що залишення ГА своєї території трактувався як тимчасове явище перед майбутнім поверненням у Східну Галичину [9, арк. 197 зв.].

Документи у справі 41, опису 2, фонду 2188 дають нам можливість детально ознайомитись з військовою історією ЗУНР/ЗОУНР в часі з 6 листопада 1918 р. по 26 лютого 1920 р. У фонді, зокрема, є інформація про перебіг боїв у Львові в листопаді 1918 р. та про два його штурми Українським військом у грудні 1918 р. – січні 1919 р. У Наказах НКУВ представлено інформацію про позиції збройних сил ЗУНР на рубежі 1918–1919 рр.

Важливим джерелом для дослідження перебігу польсько-української війни є «Дневник» редактора «Вістника» ДСВС Івана Боберського. У своєму щоденнику автор детально описав пережите в часі від вересня 1918 р. до травня 1919 р. Цінним для написання дисертації були свідчення Івана Боберського про причини відходу Українського війська ЗУНР зі своєї столиці. Сьогодні «Дневник» зберігається у архіві Осередку української культури і освіти у Вінніпезі (Канада) [59].

Фонд 1073 ЦДАВО, опис 1, справа 2 містить службові листи НКГА, листи до Інтендатури ДСВС, протоколи засідання Інтендатури ДСВС, інформацію про військові склади та ін. Цінним для розуміння ситуації на фронті в часі Вовчухівської операції є листи Команди І Галицького Корпусу до ДСВС про санітарну ситуацію у вказаному військовому з'єднанні, які засвідчують, що матеріальна ситуація у ГА в часі Вовчухівської операції була скрутною. Справа також містить ряд важливих документів для розуміння системи організації допомоги армії у тилу. Зокрема, слід звернути увагу на повідомлення ДСВС про те, як Державний Харчовий Уряд мобілізував у повітах свої сили для допомоги фронту. У документі вказано детальну інформацію про допомоги фронту, які були організовані з повітів ЗОУНР [2, арк. 108–108 зв].

Фонд 2188 ЦДАВО, опис 2, справа 41 містить інформацію про місії представників держав Антанти, які приїжджали у Східну Галичину для замирення поляків та українців. Зокрема, вміщено відому відозву генерала Михайла Омеляновича-Павленка до Українського війська з приводу запропонованої Місією Бартелемі демаркаційної лінії, яку Начальний Вождь ГА завершив словами: «Хай нас розсудить залізо і кров» [11, арк. 65]. Важливим для розуміння пропагандистської діяльності ЗУНР/ЗОУНР є аналіз відозв та декларації галицького політичного керівництва до свого війська, що вміщено у вказаній справі. Образ Польщі як основного ворога галичан представлено у зверненні Євгена Петрушевича до Українського війська від 9 червня 1919 р. (м. Заліщики). На хвилі успіхів Чортківської офензиви Диктатор намагався підняти бойовий дух свого війська, що доволі часто має важливе значення не лише для перебігу бою, але й війни: «Далі вперед, українські жовніри! Ждуть Вас замучені польською неволею українські села і міста, чекають Вас там Ваші родини, благословить Вас на послідний бій і на славу побіду весь український нарід» [11, арк. 141]. Важливим для військового командування ЗОУНР була опора на місцеве населення. Саме тому у ряді Наказів НКГА йдеться про те, що військові не

повинні були займатись мародерством та з повагою ставитись до місцевих жителів. До тих, які порушували ці правила, потрібно було застосовувати міри покарання [11, арк. 189].

Частина документів у 288 фонді ЦДАВО розкривають плани військового командування ЗОУНР у липні 1919 р. щодо можливого переходу ГА за Збруч. Частково у цих напрацюваннях прописували і зовсім побутові речі. Наприклад, у Наказі НКГА від 9 липня 1919 р. серед важливих речей, яке командування ЗОУНР намагалось донести до своїх військових, була інформація про те, що реквізиція на Наддніпрянщині була забороненою, а платня за харчі проводилася за місцевими цінами. Відтак можемо стверджувати, що НКГА намагалась налагодити контакти з місцевим населенням, створюючи собі позитивний образ [11, арк. 226]. Частина документів вказаного фонду містить відозви керівництва ЗОУНР до своїх військових в часі переходу Збруча, аналіз яких нашттовхує на припущення, що перебування на Наддніпрянщині розцінювалось галицьким політичним проводом та командуванням як тимчасове [11, арк. 241].

Дослідницький інтерес викликають документи з 2192 фонду ЦДАВО, де розміщено листування Диктатора ЗОУНР з НКГА та Накази щодо організації 4-го і 5-го Корпусів ГА в часі 13–22 червня 1919 р. У фонді розміщений документ з одним з найважливіших рішень Президії Державного Секретаріату та Президії Віділу УНРади – про зосередження у руках Євгена Петрушевича всієї цивільної і військової державної влади, що дало поштовх до змін у системі розподілу військової влади [12, арк. 13]. Збережені у вказаному фонді Накази Диктатора та Начального Вождя Військ дають нам можливість проаналізувати діяльність КЗ. Із Наказу Диктатора ЗОУНР від 14 червня 1919 р. з м. Чорткова, які також підписані Начальним Вождем Військ генералом Олександром Грековим, дізнаємось про території, які входили до КЗ («політичні повіти Чортків, Гусятин, Борщів, Заліщики»). Також у своєму Наказі Євген Петрушевич окреслив повноваження та завдання цього військового органу: які і де повинні були формуватись бригади для III, IV і V

Корпусів ГА [12, арк. 2]. Частина документів у справі 1 фонду 2192 – це Накази КЗ, підписані полковником Григорієм Коссаком та підполковником Карлом Долежалем, аналіз яких дає можливість простежити повноваження вказаного військового органу. У фонді 2192 також вміщено відозви КЗ із закликами до добровільної мобілізації тих категорії населення, які під неї не підпадали [12, арк. 63], а також до здачі зброї до найближчих Стаційних команд [12, арк. 92]; документи по взаємодію жандармерії та КЗ [12, арк. 70]; інформацію про Іntenдатуру НКГА та інших відділів КЗ [12, арк. 104]; про вишколи [12, арк. 125] та ін. Важливими для нашого дослідження є Накази Євгена Петрушевича, які регулюють діяльність збройних сил у запіллі. В одному з них 16 червня 1919 р. Диктатор наказує КЗ допомогти переправити у Кам'янець-Подільський державні папери [12, арк. 19]. Це підтверджує тезу про те, що цей військовий орган перебрав на себе значну частину повноважень ДСВС.

Важливими для нашого дослідження у питанні побудови збройних сил ЗОУНР є документи у фонді 2192 ЦДАВО щодо діяльність КЕ, яка в червні 1919 р. існувала як окремий військовий орган, а з переходом р. Збруч перебрала на себе функції КЗ. В одному з Наказів Диктатора Євгена Петрушевича та генерала Олександра Грекова окреслено повноваження та завдання КЕ в часі Чортківської офензиви [12, арк. 2 зв.]. Також для вивчення теми повноважень КЗ та КЕ цінними є опубліковані документи Начальної Іntenдатури НКГА під назвою «Розпорядження по Галицькій Армії».

Фонд 2192 ЦДАВО містить інформацію про санітарний стан ГА в ході Чортківської офензиви, що безперечно впливало і на боєздатність збройних сил ЗОУНР. У Наказі військам НКГА № 42 від 21 червня 1919 р. (м. Бучач) наведено детальну інструкцію, що потрібно робити солдатам для дезінфекції [12, арк. 154]. Подібні документи дають нам можливість у комплексі аналізувати причини та наслідки воєнних операцій. Цікавими є матеріали, які стосуються Полевих судів [12, арк. 179–179 зв.], що дозволяють краще скласти уявлення про організацію збройних сил ЗОУНР. Ряд Наказів НКГА

розкривають історію формування IV і V Корпусів ГА. У Наказі від 17 червня 1919 р. (м. Чортків) за підписом генерала Олександра Грекова йшлося про те, що місцеве населення повинно здавати найближчим військовим командам всю амуніцію та зброю. НКГА стимулювала це «винагородою по одній гривні за 5 крісових набоїв, 20 гривень за крик з багнетом». Інформацію про зібрану зброю військові команди повинні були надавати КЕ кожного 1, 5, 10, 15, 20 та 25-го числа місяця [12, арк. 280]. Також у вказаному фонді розміщені таблички зі схемами організації і штату Штабу Корпуса [12, арк. 285], штату окремої кінної сотні, штату окремої легкої і гаубичної батареї [12, арк. 282], штату саперської сотні [12, арк. 287] та ін. Аналіз цих штатів дає нам уявлення про структуру збройних сил ЗОУНР.

У фонді ЦДАВО 2192, описі 2, справі 1 вміщено нормативно-правові документи Євгена Петрушевича та Начального Вождя Військ, численні доклади та доповіді командування ГА про стан збройних сил, матеріали до дослідження міжнародної політики ЗОУНР та ін. Однак здебільшого архівні матеріали у вказаній справі стосуються періоду, коли влада та армія ЗОУНР перебували на Наддніпрянщині.

Фонд 2192, опис 2, справа 2 ЦДАВО містить документи з військово-політичної історії ЗОУНР: в основному в часі від другої половини червня до першої половини липня 1919 р. Цей період для нас важливий тим, що після Чортківської офензиви у середовищі галицьких політиків та військових активно обговорювалось питання чи потрібно залишати правий берег р. Збруч і робилось все для того, щоб цього не відбулось. Серед неопублікованих документів цього фонду чільне місце займають Накази НКГА, у яких висвітлено діяльність та розподіл повноважень між КЕ та КЗ. У Наказі за підписом генерала Олександра Грекова від 25 червня 1919 р. встановлено, що КЕ на звільнених ГА територіях розпочинає процес мобілізації, за який згодом повинна була відповідати КЗ. На останню ж покладено наступні завдання: забезпечити мобілізацію, організувати вишколи, встановити та забезпечити порядок у тилу та допомогу армії на

фронті [13, арк. 12]. Все це дає нам можливість визначити повноваження КЗ та КЕ. У третій декаді червня 1919 р. на вказані військові органи командування збройними силами ЗОУНР почало покладати нові обов'язки. Так, у Наказі військам НКГА від 25 червня йдеться, що КЕ повинна негайно організувати резерв старшин, а «із цього резерву провадити доповнення старшинами всіх дієвих частин» [13, арк. 18]. Також у справі 2 вказаного фонду вміщено численні відозви до населення з вимогою мобілізувати зусилля для відбиття ворога [13, арк. 24], штат КЗ [13, арк. 38] та ін. З 28 червня по 5 липня Начальний Вождь Військ генерал Олександр Греков взяв під свій контроль владу над усіма Корпусними Командами, КЕ та КЗ [13, арк. 25].

Фонд ЦДАВО 2192 містить частину документів, які висвітлюють процес переходу ГА на Наддніпрянщину. Зокрема, у описі 2 справи 2 є звернення НКГА до Армії УНР щодо забезпечення переходу збройних сил ЗОУНР через р. Збруч. Галицьке командування висловило прохання призначити додаткові обози для порятунку військового майна (звернення датоване 3 липням 1919 р.). Переговори з наддніпрянцями від НКГА мали вести сотник Володимир Шухевич та отаман Никофор Гірняк [13, арк. 242]. Все це свідчить, що перехід збройних сил ЗОУНР планувався задовго до його початку.

У фонді 2192, описі 1 справи 2 ЦДАВО вміщено матеріали, які розкривають діяльність НКГА в період з кінця червня до першої половини липня 1919 р., зокрема листування Генштабу збройних сил ЗОУНР, інформацію про призначення на службу, мобілізацію, комунікацію військових з місцевим населенням, хід бойових дій на фронті та ін. Частина документів висвітлює діяльність військових підрозділів НКГА. До прикладу, вміщено повідомлення Розвідного відділу до Диктатора з грифом «Строго довіроче», у якому викриваються розвідники Антанти, які діяли на території підконтрольній ЗОУНР [13, арк. 84]. Важливою для розуміння зовнішніх відносин ЗОУНР із Румунією є адресоване Диктатору Євгену Петрушевичу

повідомлення КЗ від 1 липня 1919 р. про те, що румуни продають галичанам свою зброю. НКГА пропонувала українським військовим обмінювати зброю у наступному розрахунку: за кріс – 100 гривень, або 5 кілограм цукру; за 300 набоїв до нього – 20 гривень, або 1 кілограм цукру. Процес купівлі мала забезпечувати Повітова Військова Команда. Закуплене озброєння мало доставлятися у Чортків [13, арк. 137].

У фонді 2192, описі 1 справи 2 є документи, які містять інформацію про: перебіг бойових дій на польсько-українському фронті у липні 1919 р., про забезпечення армії, контрпропаганду, комунікацію з цивільним населенням та ін. Частина матеріалів вказаної справи наповнена документами про підготовку та перехід ГА на Наддніпрянщину у середині липня 1919 р. Наказ Військам від 14 липня 1919 р. (с. Королівка) за підписами Начального Вождя Військ генерала-четаря Мирона Тарнавського та Начальника Штабу Армії полковника Альфреда Шаманека детально описав, яким повинно бути інформаційне злагодження в армії на Наддніпрянщині, зокрема стосовно кур'єрської служби [13, арк. 100].

3) Для вивчення польської військово-політичної думки варто звернути увагу на численні справи з фонду 257 ДАЛО «Польське товариство з вивчення оборони Львова і південно-східних воєводств», у яких вміщено документи (інструкції, накази, повідомлення та ін.) командування Польського війська (ПВ). Зокрема, в описі 2 справи 1041 вміщено інструкцію командувача ПВ у Східній Галичині генерала Тадеуша Розвадовського до команданта Львова підполковника Чеслава Мончинського від 4 грудня 1918 р. У повідомленні є вказівки, які потрібно виконати для збереження польських позиції у столиці ЗУНР, зокрема це стосуються першої лінії оборони, дій артилерії, поповнення резерву, телефонічного зв'язку, забезпечення амуніції та ін. [54, арк. 1–2 зв.].

Документи, у яких розкривається тема поглядів очільника польської держави Юзефа Пілсудського на українську облогу Львова в кінці 1918 – початку 1919 рр. перебувають у фонді 257 ДАЛО (опис 2, справа 1626). У

вказаній справі розміщена передрукована стаття першого маршала Польщі «Оборона Львова», написана у Львові в 1923 р. У ній Юзеф Пілсудський повідомив про організацію військової допомоги полякам у столиці ЗУНР у листопаді 1918 р. Автор писав, що першими до Львова було відправлено новосформовані батальйони добровольців з Польщі, що дає нам можливість зрозуміти стратегічне значення столиці ЗУНР [55, арк. 12]. Юзеф Пілсудський також виділив три категорії поляків, які брали участь у вуличних боях у Львові в листопаді 1918 р.: місцеві волонтери, яких було найменше; добровольці з Західної Галичини та околиць міста; мобілізовані військові, яких було найбільше [55, арк. 15].

Інформацію про польсько-українську війну у листопаді 1918 р. містять документи зі справи «Копії наказів командувача групою військ генерала Роя про прорив облоги м. Львова» фонду 257 ДАЛО. У справі 69 опису 1 вказаного фонду є дані про планування прориву польських військ з Перемишля до столиці ЗУНР [48, арк. 5–5 зв.]. Вказаний фонд також містить численну кількість інструкцій Головного командування ПВ у Східній Галичині, скерованих командувачу польських збройних сил у Львові підполковнику Чеславу Мончинському. Значна їхня частина датована груднем 1918 р., що дає нам можливість краще зрозуміти, як польська військово-політична думка сприймала штурм Львова Українським військом ЗУНР у вказаний період та проаналізувати ефективність дій українців [52, арк. 18]. Про дії поляків у боях з українцями навколо головного міста Східної Галичини ми дізнаємось з Описів їхніх Команд бригад. Один із таких описів містить інформацію про бойові дії у селах, розташованих поблизу Львова – Басівка, Годовиця та Наварія [52, арк. 40–42]. Важливим для аналізу польської військово-політичної думки є й розгляд Бойових рапортів Польського війська про збройне протистояння з українцями в околицях столиці ЗУНР. У них вміщено детальні цифри про кількість особового складу польських військових частин та озброєння на певному відрізку фронту,

поіменний список вбитих поляків, а також інформацію про хід бойових дій [52, арк.64–67].

Одна зі справ фонду 257 містить розвідувальні дані ПВ про стан збройних сил ЗУНР у грудні 1918 р. Інформація там поверхнева, однак цінна з огляду на аналіз тогочасної польської військово-політичної думки. До прикладу, є повідомлення, які залізничні шляхи у той час контролювали українці. Все це також дає можливість частково проаналізувати, якою інформацією володіла польська сторона про Українське військо [50, арк. 11].

У вказаному фонді ДАЛО також розміщено «Друковану копію мемуарів генерала польської армії Тадеуша Розвадовського про Львівську офензиву 1918–1919 рр. та супровідна до них». У них автор обґрунтовує стратегічне значення Львова у ході польсько-української війни 1918–1919 рр. та розповідає, як ПВ намагалось його «втримати за будь-яку ціну» [56, арк. 4]. Також цінними у справі є матеріали, у яких висвітлено погляди командувача протиукраїнським фронтом на бої вздовж залізничної колії Львів – Перемишль у кінці 1918 р. – початку 1919 р., перерив якої зменшував для польської сторони шанси на перемогу у збройному протистоянні [56, арк. 30].

Преса. Важливим джерелом для вивчення військово-політичної думки ЗУНР/ЗОУНР є аналіз тогочасної преси: як українських видань, так і польських. У ЗУНР/ЗОУНР поряд з державними виданнями та регіональною періодикою існувала й власна військова преса. Провідною газетою, яка висвітлювала позицію Українського війська ЗУНР/ЗОУНР, став часопис «Стрілець», який видавала НКГА. Також серед галицьких військових централізовано поширювались видання «Козацький голос», «Полева газета» та «Стрілецький шлях».

З Наказу генерала Михайла Омеляновича-Павленка від 5 квітня 1919 р. (м. Ходорів) дізнаємось, що команди всіх польових куренів мали отримувати «кореспонденцію та часописи, особливо “Стрілець” та “Козацький Голос”» [11, арк. 95]. Перша вказана газета була офіційним друкованим органом

НКГА. У ній, як і в інших виданнях, які виходили під егідою НКГА, зазвичай друкували інформацію про ситуацію на фронті та численні відозви керівництва ЗОУНР, що дає нам можливість проаналізувати погляди галицьких політиків на тогочасні військові події. Частина документів висвітлює військово-політичну думку керівництва ЗОУНР щодо доцільності переходу ГА на Наддніпрянщину у середині липня 1919 р. Зокрема, у Наказі Євгена Петрушевича до НКГА від 14 липня 1919 р. нічого не сказано про можливий перехід р. Збруч. Однак Диктатор висловив занепокоєння щодо збільшення кількості наддніпрянців у цей час в його армії і припустив, що вони можуть «вести в рядах наших військ агітацію проти нашого державного устрою» [12, арк. 212]. Припускаємо, що така позиція пов'язана з тогочасним політичним протистоянням Симона Петлюри і Євгена Петрушевича.

Правові акти ДСВС (Зарядження, Рішення, Розпоряди, Накази, Поучення та ін.), опубліковані на сторінках його офіційного друкованого видання, – журналу «Вістник» – відображають діяльність цього військового органу й розкривають питання його прав та обов'язків, розподіл повноважень між військовим міністерством та Генеральним Штабом ЗУНР/ЗОУНР. Перший номер «Вістника» вийшов 1 грудня 1919 р. у Тернополі. Зазвичай документи ДСВС, які публікувались у «Вістнику», підписував Державний Секретар Військових Справ, інколи поруч ставили свої підписи Президент Державних Секретарів чи інший Державний Секретар. У «Вістнику» вміщені перші видані військовим міністерством ЗУНР документи. Редагував часопис Іван Боберський, якого також було призначено очолювати Пресовий відділ при ДСВС [428, с. 212]. За весь період видання журналу у ньому було надруковано близько шести десятків правових актів військового міністерства ЗУНР/ЗОУНР, які є важливим джерелом для вивчення військової історії в тилу. Накази, Розпоряди та Зарядження військового міністерства відкривають перед нами історію розбудови Українського війська, зокрема у питаннях мобілізації, вишколу, організації армії, створення однострою та ін.

Значна частина інформації про хід польсько-української війни та польську військово-політичну думку є у польській періодичній пресі 1918–1919 рр. При написанні дисертації ми аналізували польські видання, які виходили у Львові: «Wiek Nowy», «Slowo Polskie», «Kurjer Lwowski» та «Gazeta Lwowska». У газеті «Kurjer Lwowski» від 24 листопада 1918 р. № 518 знаходимо інформацію про військово-політичну ситуацію в Польщі у вказаний період [132]. Газета «Wiek Nowy» за 22 листопада 1918 р. надрукувала статтю з промовистою назвою «Львів наш», аналіз якої допомагає нам скласти уявлення про значущість контролю над столицею ЗУНР для тогочасної польської військово-політичної еліти [144]. Цінним для дисертації є практично щоденна інформація від польського військового командування про хід бойових дій у Східній Галичині в кінці 1918 р. – на початку 1919 р. від Начального Штабу Армії «Схід», яка друкувалась у періодичному виданні «Gazeta Lwowska». Окремі повідомлення про хід польсько-української війни, що стало цінним для написання 4-го розділу дисертації, розміщені у номерах газети «Slowo Polskie».

Важливими для написання дисертації також були опубліковані спогади військових та політиків ЗУНР/ЗОУНР, значна частина яких була розміщена у міжвоєнному журналі «Літопис “Червоної калини”». Це, зокрема, спогади Миколи Алиськевича [150], Степана Божика [165–167], Івана Вислоцького [168], Степана Гайдучка [177–179], Івана Карпинця [212–238], Олега Ключенка [245–248], Івана Козака [252–254], Олекси Кузьми [265], Віктора Курмановча [266], Костя Левицького [271] та ін. Вказані спогади, на відміну від тих, які були написані у післявоєнний період, є ціннішими, оскільки надруковані швидше і, очевидно, містять більш точну інформацію.

1.3. До поняття «військово-політична думка»

Питання війни як інструменту в руках політики у наш час є особливо актуальним. Російсько-українська війна на Півдні та Сході України, починаючи з 2014 р. яскраво ілюструє, що збройний конфлікт та політика

нерозривно пов'язані одне з одним, попри те, що нерідко їх розглядають як окремі явища. Саме політична воля керівництва України була визначальною у таких важливих для ведення війни питаннях, як оголошення мобілізації, визначення стратегії ведення збройного конфлікту, встановлення демаркаційної лінії розмежування та ін.

Спроби теоретичного осмислення взаємозв'язку війни та політики відомі нам від найдавніших часів і впродовж усієї наступної історії людства. Античний філософ Арістотель у праці «Політика» писав, що на певному етапі історії Стародавньої Греції повноцінними громадянами були лише ті, хто служив у війську [152]. Питання взаємовпливу війни та політики було предметом уваги й інших мислителів Античності (Енея Тактика, Юлія Цезаря, Вегеція та ін.), Стародавнього Китаю (Сунь-Цзи), Нової доби (Ніколо Макіавеллі, Раймундо Монтекукколі, Карла фон Кляузевіца, Фердинанда Фоша, Ганса Дельбрюка, Ардана дю Піка та ін.) [239].

Війна нерозривно була пов'язана з політикою від початків історії людства. Китайський мислитель Сунь-Цзи вважав, що «війна – це велика річ для держави, це ґрунт життя і смерті, це шлях існування і загибелі» [344]. Німецький військовий історик Ганс Дельбрюк назвав армію «найпотужнішим знаряддям політики» [188, с. 1499]. Спершу політична та військова влада були функціонально нероздільними та зосереджувалися у руках вождя чи правителя. Поступово механізм управління ускладнювався, проте його військова складова ще впродовж тривалого часу не виділялася в окрему галузь, залишаючись похідною політичної влади. Зокрема, в Стародавньому Римі військові командні посади автоматично надавали державним чиновникам відповідного рангу. Наприклад, кожний з обидвох консулів очолював окрему армію, або ж вони почергово виконували функції командувача об'єднаними силами. Водночас участь у воєних компаніях відкривала шлях до політичних посад (так званий «*cursus honorum*»). Політики мали право заключати мирні договори. Древньоримський історик

Гай Саллюстій писав: «Сенат вирішив, як і належало, що ніхто не міг вступати в договори без його дозволу і дозволу народу» [184, с. 386].

У процесі розвитку суспільства відбувалося вдосконалення апарату управління й поступово політична та військова влади почали розділятися. До прикладу, візантійський імператор Юстиніан I у своїй діяльності виконував роль лише політика, а на війну відправляв своїх полководців [188, с. 2367]. Одним з останніх, кому вдавалося суміщати посаду правителя і полководця, був Наполеон I Бонапарт. Натомість у війнах за об'єднання Німеччини 1866–1871 рр. уже бачимо чіткий розподіл: прем'єр-міністр Пруссії Отто фон Бісмарк відповідав за політику держави, а генерал-фельдмаршал Карл Бернхард фон Мольтке – за стратегію війни. Обидва ж вони підпорядковувались королю Вільгему I, відповідальному за координацію їхніх зусиль. Очевидно, що розподіл влади на політичну і військову був тривалим історичним процесом. З наукового погляду його вперше проаналізував видатний військовий теоретик, прусський генерал Карл фон Кляузевіц. У своєму трактаті «Про війну», над яким автор працював впродовж 1816–1831 рр., він висвітлив проблему взаємодії політики та стратегії [247].

Про увагу, яку слід приділяти політикам щодо військового питання, писав італійський філософ Ніколо Макіавеллі у своєму трактаті «Володар» (1531 р.), а також англійський віце-маршал авіації Едгард Джеймс Кінгстон-Макклорі у своїй праці «Управління війною» (1955 р.). Перший зазначав, що «правитель держави не повинен мати іншої мети, іншої думки, ніякої справи, яка б стала його ремеслом, окрім війни, її порядків і правил, бо це – єдине ремесло, гідне властителя» [293, с. 455]. В іншому разі правитель держави був приречений на втрату влади, а можливо і держави. Англійський віце-маршал понад половину тисячоліття потому практично повторив слова італійського мислителя: «прем'єр-міністр повинен сам постійно, безпосередньо і активно займатись військовими питаннями у мирний час» [243, с. 19]. Все це свідчить, що до певної міри у військово-політичній думці

змінюються лише обставини, а напрацьовані для неї положення та принципи навіть через п'ять століть не втратили своєї актуальності.

Німецький військовий історик Ганс Дельбрюк зазначав, що війна та політика нерозривно пов'язані [188, с. 910]. Описуючи поведінку Ганнібала у битві при Каннах у 216 р. до н. е., мислитель вважав, що для карфагенського полководця «стратегія стала політикою, а політика – стратегією» [188, с. 649]. Із цитати Ганса Дельбрюка ми також розуміємо, що потрібно чітко розрізняти «науку про ведення війни» та «науку про війну», як це свого часу окреслив військовий історик Микола Головін [182]. Вважаємо, що військово-політична думка, власне, більше стосується другого терміна.

Згідно з запропонованим Карлом фон Кляузевіцом визначенням, війна – це продовження політики іншими засобами. Мислитель зазначав, що війна завжди викликана політичними мотивами; що вона є лише інструментом політики, а її характер визначають саме політичні цілі. «Підпорядкувати політичну точку зору військовій – безглуздо, так як політика породила війну», – підкреслював Карл фон Кляузевіц [247]. В іншому разі, не маючи політичної цілі, війна перетворилась би на безперервний процес і перейшла б у стан хаосу. Наполеон I Бонапарт у своїх «Воєнних правилах» це підтверджував: «всяка війна повинна бути методичною (точною), тому що всяка війна повинна мати ціль і повинна бути ведена відповідно до основ та правил військового мистецтва» [171]. Варто зазначити, що навіть наймогутніші держави не завжди досягають своїх військових цілей у війні. Експерт з міжнародної політики Патриція Салліван стверджувала, що у період з 1945 р. по 2003 р. Великобританія, Китай, Франція, Росія та США, які є постійними членами Ради Безпеки ООН, не змогли досягнути своїх основних поставлених політичних цілей у 40 % своїх воєнних операціях [424, с. 150].

Про політичну ціль війни, в якій беруть участь народи, свідчить і той факт, що практично всі держави створювали чи їх розвалювали внаслідок збройного конфлікту. До прикладу, наслідком франко-прусської війни 1870–

1871 рр. було об'єднання Німецької імперії, а Першої світової війни 1914–1918 рр. – розпад держави династії Габсбургів та ін. Позаяк війни вирішують долю держав і народів, годі дивуватися, що проблеми взаємодії політики та стратегії зацікавили чимало мислителів.

Також варто зазначити, що військово-політична думка активно розвивається не лише у воєнний час, адже до збройного конфлікту зазвичай готуються зазделегідь. Ніколо Макіавеллі зазначав, що «правитель не повинен навіть в думках залишати військові справи, а в мирний період віддавати їм ще більше часу, ніж у воєнний» [293]. Адже, як писав Сунь-Цзи: «хто – ще до битви – перемагає попереднім розрахунком, у того шансів багато; хто – ще до битви – не перемагає розрахунком, у того шансів мало» [344, с. 11–12]. Безперечно, добре напрацьована військово-політична думка щодо ведення майбутньої війни збільшує шанси на успіх.

Маємо розрізнити і терміни «війна» та «збройне протистояння», адже перше є набагато ширшим і включає різні аспекти та методи ведення боротьби. Зазвичай основними аргументами початку ведення війни є захист та збагачення. Німецький мислитель Георг Еллінек відзначав, що позаяк основною метою держави є захист своїх громадян, вона повинна захищати перш-за-все свої кордони [203, с. 189]. Військовий теоретик Андрій Снесарев зазначав, що «оборонна війна є одним із найважливіших завдань держави, основною метою її існування. Іншими словами: держава існує для того, щоб поміж іншого захищати себе від завоювань» [326, с. 209–210]. З часом окрім захисту своїх кордонів політики ставили мету збагачення своєї держави шляхом нових завоювань територій, що також породжувало війни. Власне, завдяки завоюванням, а не економічним досягненням, Рим певний час був столицею європейської цивілізації. Міжнародні збройні конфлікти порушували питання пошуку союзників. Доволі часто вони визначається за принципом: ворог мого ворога – мій друг. Про тенденції у сучасній геополітиці щодо необхідності мати союзників на прикладі Великої Британії у часі другої половини ХХ ст. писав Едгард Джеймс Кінгстон-Макклорі: «без

допомоги союзників ми не можемо ні почати велику війну, ні її завершити» [243, с. 26]. Про роль політики у виборі стратегії боротьби свідчить і принцип «розділяй та владарюй». Давньоримський полководець Гай Юлій Цезар на початку Гальської війни (58 – 50 рр. до н. е.) для того, щоб розділити племена галів спочатку вступив у військовий союз з однією їхньою частиною [188, с. 953].

Політики доволі часто визначають початок та завершення збройного конфлікту. Ніколо Макіавеллі, даючи рекомендації керівництву держави, зазначав, «що війна, яка не усувається, а тільки відкладається, вигідна ворогові». Як приклад наведено бажання римлян «провадити з Філіпом та Антіохом війну у Греції, щоб не довелося воювати з ними в Італії» [293, с. 424]. Ганс Дельбрюк зазначав, що політична воля має вплив на характер збройного протистояння і вказує шляхи стратегії [188, с. 1877]. Як приклад воєнного часу можемо вказати на епізод польсько-української війни 1918–1919 р., коли ПВ у липні 1919 р., витіснивши ГА із території ЗОУНР, не подалося слідом за нею на Наддніпрянщину шукати остаточної перемоги над впертим супротивником, як цього вимагають непорушні канони стратегії, а, підпорядкувавшись політичним міркуванням, зупинилося на правому березі Збруча. Політична воля доволі часто виступає і стримуючим фактором при розв'язанні збройного конфлікту. Як приклад можемо розглядати доктрину «ядерного стримування», одним із розробників якої є Томас Шеллінг. Американський науковець зазначав, що «сенс стримування – яке є типовим стратегічним поняттям – вплинути на вибір, що робиться іншою стороною, що досягається шляхом надання впливу на її очікування відносно того, як ми будемо себе вести» [374, с. 26]. В історії є і зворотні приклади, коли військові задають тон політиці. У 1914 р. виявилось, що Генеральний штаб Німеччини немає плану війни з однією Росією, а лише з Антантою загалом («План Шліффена»), що перешкодило спробам хоча б локалізувати війну. Складно сказати, чи це щось змінило би, але фактом є зворотний вплив стратегії на політичні рішення.

Політики використовують армію не лише для відбиття зовнішнього ворога, але й для приборкання внутрішнього. Це, зокрема, стосується питання втримання нових заволодінь. Ніколо Макіавеллі зазначав, що для правителя найдієвішим методом збереження завойованих територій є переселення на них військових чи створення відповідних військових поселень [293, с. 421–422]. Перший метод дає можливість швидко реагувати на можливі повстання. Створення військових поселень не обходиться державі дуже дорого, у порівнянні з утриманням на місцях військових частин. Цей метод активно використовувала Римська імперія.

Інколи військові стають важливим суб'єктом в політиці. До прикладу, під час Англійської революції у середині XVII ст. під тиском військових було збережено армію, страчено короля Карла I та розпущено парламент. Листопадовий чин українців у Львові у 1918 р. у великій мірі був заслугою наполегливості сотника Легіону УСС Дмитра Вітовського.

Викладач Армійського військового коледжу США Челестіно Перез зазначав, що «насильство та війна мають логіку, в яких руйнування, вбивство та панування мають сенс та значення». Експерт назвав військового «менеджером насильства». Челестіно Перез стверджував, що дії солдата відповідають місії його командування. Викладач порівняв військового з теслярем, який робить насильство над деревом, щоб отримати стілець: «так само воїн робить насильство над землею та ворожим тілом для реалізації мети командира. Воїн, як і тесляр, є виробником, а вчинки кожного мають практичний кінець» [415, с. 19]. Метою війни військовий експерт вважав намагання насадити свою волю іншому [415, с. 20]. Челестіно Перез називав солдата невід'ємним суб'єктом у будівництві держави, адже солдат створює умови для політики (наприклад, забезпечує безпеку держави). Експерт зазначав, що коли справу зробили військові – повинні втрутитись політики, щоб була стабільність [415, с. 21]. Попри те, що у наш час роль військових у політиці не є визначальною, однак вона може допомогти створити простір, у якому відбуватимуться потрібні політичні процеси.

Розглядаючи питання війни у контексті політики, необхідно відзначити, що зазвичай термін «військово-політична думка» використовують не до особистих війн (між двома чи кількома особами), а до публічних, які зачіпають інтереси широких верств населення. Давньоримський філософ Сенека у «Листах до Луцилія» писав, що «ми караємо за позбавлення життя окремих людей і поодинокі вбивства. Чому ж війни і побоїща цілих народів овіяні славою?» [21224]. Очевидно, публічні війни мають куди більше жертв, ніж особисті, однак їхня заполітизованість намагається це виправдати. Це свідчить, що політиці притаманно визначати не лише хід війни, але й її трактування. Саме тому доволі часто історична постать, що є героєм для одних, може бути антигероєм для інших. Так само окупацію території можна трактувати як її «звільнення». Подібних прикладів між Україною та її сусідніми державами є більш ніж достатньо.

Зважаючи на доволі часте поєднання роздумів про взаємовплив політики та війни, термін «військово-політична думка», здавалося б, повинен бути давно і чітко визначений. Однак, попри його широке застосування в українській історіографії, він досі не має чіткого окреслення. Не спостерігається визначення цього терміна і в сучасній російській історіографії, яка також його широко застосовує. Західні науковці не використовують такого поняття, але в їхній історичній науці існують терміни, які визначають поєднання політичного та військового мислення.

Пропонуємо розглянути суміжні з поняттям «військово-політична думка» терміни в українській, радянській/російській, польській та англійській історіографії, що дозволить запропонувати визначення цього терміна. В українській науці одним із перших, хто почав аналіз військово-політичної історії в аналітичному контексті був член ОУН, полковник Михайло Колодзінський, який між 1935–1937 рр. написав фундаментальну працю «Українська воєнна доктрина». У ній автор вживає термін «воєнна доктрина», яким характеризує «спосіб ведення війни» [256]. У наш час цей термін в Україні є визначений на законодавчому рівні. У 1993 р. Верховна

Рада України ухвалила першу Воєнну доктрину, у 2004 р. указом Президента України було ухвалено її другу редакцію, а з початком російської збройної агресії на сході України Рада національної безпеки і оборони України ухвалила її третій варіант (2 вересня 2015 р.). В останній редакції терміном «воєнна доктрина» визначено систему «поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів» [353]. У «Політичній енциклопедії», виданій Національною академією наук України за 2011 р., серед суміжних термінів до «військово-політичної думки» можна вважати термін «воєнна політика держави». Автори енциклопедії визначили це як складову «загальнодержавної політики, безпосередньо пов'язаної зі створенням воєнної організації, її підготовкою та застосуванням для досягнення політичної мети, яка є втіленням нових політичних інтересів» [318, с. 114].

У «Російсько-українському словнику військової термінології» за 1928 р. немає терміна, яким можна було б охарактеризувати військову політику держави [319]. Однак у радянському словнику військових термінів за 1988 р. [325] вже вказано термін «військова наука» («военная наука») – система знань про закони і військово-стратегічні характери війни, будівництво та підготовку збройних сил і держави до війни, а також про методи ведення збройної боротьби.

У сусідній з Україною Польщі політичні погляди на війну означені термінами «військова думка» («*myśl wojskowa*»), «мистецтво війни» («*sztuka wojenna*») та «військове мистецтво» («*sztuka wojskowa*»). Польська Академія національної оборони у своєму словнику термінів за 2008 р. дала наступні визначення цим поняттям: «мистецтво війни» – це сфера використання форм і практичних методів підготовки держави до війни та напрацювання її поведінки в конкретній ситуації; «військове мистецтво» – це сфера

використання форм і практичних методів підготовки збройних сил держави щодо проведення збройної боротьби у площині стратегічної, оперативної і тактичної поведінки у конкретній ситуації [421, с. 144–145]. Щодо терміна «військова думка» («*myśl wojskowa*»), то у польській історіографії немає його чіткого визначення. Однак термін доволі часто вживається у науці для позначення політичних поглядів щодо війни. Зокрема, офіційний журнал Міністерства оборони Польщі до 2007 р. мав назву «*Myśl wojskowa*» (потім «*Kwartalnik Bellona*») [409].

У військовому словнику за 2004 р., яким користується у своїй діяльності Міністерство оборони США, також немає подібного визначення до усталеного в українській історіографії терміна «військово-політична думка». Суміжними є терміни: «військова стратегія» («*military strategy*») – мистецтво та наука використання збройних сил нації, яка має на меті забезпечення безпеки національної політики шляхом застосування сили; «національна військова стратегія» («*national military strategy*») – мистецтво та наука про розподіл та застосування військової сили для досягнення національних цілей у міжнародній політиці та у війні; «стратегія національної безпеки» («*national security strategy*») – мистецтво та наука про розробку, застосування та координацію інструментів державної влади (дипломатичні, економічні, військові та інформаційні) для забезпечення національної безпеки; «національна стратегія» («*national strategy*») – мистецтво та наука про розвиток та використання дипломатичних, економічних та інформаційних сил держави разом з її збройними силами під час миру та війни; «велика стратегія» («*grand strategy*») – поєднує у собі вищезазначені терміни «стратегія національної безпеки» та «національна стратегія» [391].

Перераховані нами терміни з наукових праць та словників різних країн, які є дотичними до терміна «військово-політична думка», лише підкреслюють твердження Карла фон Кляузевіца, що кінцевою метою війн є політичні цілі. Однак, як зазначав історик Мартін ван Кревельд, певна

категорія людей, яка бере участь у війні, сприймає її як ремесло та можливість випробувати свої сили [260, с. 237]. Проте науковець погодився, що витокami війни між націями чи державами є все ж таки політичні цілі. Про можливість еволюції війни у стихійне явище роздумував і Карл фон Кляузевіц. Однак, на думку прусського генерала, саме політика запобігає цьому [247].

Політолог Ірина Екадумова виділила 8 напрямків впливу політики на війну: коли ненасильницькі методи вичерпані і війна переходить у збройну фазу конфлікту; політика визначає сутність, цілі і завдання війни; політика спрямовує підготовку держави до війни; політика впливає на воєнні дії через стратегію; політика впливає на коригування стратегічних завдань; політичні цілі мобілізують суспільство; політики визначають питання миру; результат війни використовує політика. Також науковець визначила і вплив війни на політику: збройний конфлікт дає поштовх до змін у всіх сферах суспільного життя соціуму; перерозподіляє вплив на владу між різними соціальними групами; інколи змінює цілі війни; може призвести до зміни зовнішнього курсу держави; змінює ставлення до влади [202].

Сучасні війни – тотальні, тобто вимагають зусилля не лише армій, але й суспільства загалом. Мобілізувати ж суспільство можуть саме політичні діячі. Для цього комплексно залучаються не лише військові, але й інші ресурси держави (економіка, фінанси, населення, союзники тощо). Відтак ці дії неминуче суттєво впливають на політичні процеси у державі. Військово-політична думка стосується удосконалення організаційної структури армії, мобілізації, вишколів, тактики ведення бойових дій та ін.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що військово-політична думка – це погляди на способи та засоби вирішення політичних завдань з допомогою військової сили.

Суміжним терміном із «військово-політичною думкою» є термін «воєнно-політична думка». Вважаємо, що останній є похідним від першого, оскільки стосується лише ведення бойових дій.

Висновки до розділу 1

В українській історіографії тема військово-політичної думки ЗУНР/ЗОУНР є малодослідженою. Історики зосереджували увагу здебільшого на політичній та військовій історії Східної Галичини та Буковини у період з листопада 1918 р. по липень 1919 р. В українській історіографії досі відсутнє визначення терміна «військово-політична думка». Намагаючись запропонувати своє визначення, у дисертації проаналізовано праці світових мислителів, які досліджували тему взаємовпливу політики та війни, від найдавніших часів до сьогодні. Основою для нашого означення терміна «військово-політична думка» стала праця Карла фон Кляузевіца «Про війну», у якій автор вважав останню продовженням політики збройними методами.

Під час написання другого, третього та четвертого розділів дисертації було проаналізовано українську та зарубіжну наукову літературу та здійснено її кваліфікацію за проблемно-хронологічним методом. Кожну з досліджених проблем у дослідженні умовно поділено на два етапи: перший охоплює міжвоєнний та післявоєнний періоди – до проголошення Україною незалежності у 1991 р.; другий – це наукові дослідження від 1991 р. і до наших днів.

Першими, хто почав проводити наукові розвідки, які базувались на власних спостереженнях, були самі ж військові збройних сил ЗУНР/ЗОУНР – це, зокрема, Іван Карпинець, Дмитро Микитюк, Лев Шанковський, Матвій Стахів, Степан Шухевич та ін. У радянський період історія республіки галичан стала предметом наукового зацікавлення Олександра Карпенка, Юрія Сливки та ін.

Серед істориків часів новітньої незалежності України слід виокремити Олександра Дедика, Миколу Литвина, Олега Павлишина та ін. Наукові праці вказаних істориків є важливими для розуміння військової та політичної історії ЗУНР/ЗОУНР. Серед дисертацій, які були захищені на дотичну до нашої наукової роботи тему, варто звернути увагу на дослідження Зоряни

Величко, Наталії Вовк, Сергія Образцова, Володимира Рутара, Надії Стукаліної, Павла Ткачука, Василя Футулуйчука, Наталії Шумінської та ін.

Окремої уваги заслуговують і праці польських військових істориків, аналіз яких дає нам можливість моделювати певний розвиток подій у ході польсько-української війни 1918–1919 рр. Особливої уваги заслуговують наукові розвідки самих учасників польсько-української війни: Болеслава Рої, Вітольда Гуперта, Йозефа Сопотніцького та ін. Серед сучасних польських дослідників, які спеціалізуються на дотичних до теми дисертації проблемах, слід виділити Міхала Клімецького, Павела Скібінського, Мацея Кротофіла та ін. Польські історики в основному висвітлюють дії ПВ у війні з ЗУНР/ЗОУНР та мало зосереджуються на поглядах українського політичного керівництва і військового командування. Аналіз польської військово-політичної думки дає нам можливість краще зрозуміти ефективність дій галицьких політиків та військових, спроектувати собі можливі розвитки подій за інших обставин та ін. Також дані польських істориків щодо чисельності збройних сил ПВ дають нам можливість переглянути вже низку усталених тверджень в українській історіографії про хід польсько-української війни на рубежі 1918–1919 рр., основні боєві дії якої велись в околицях Львова та вздовж залізничного сполучення Львів–Перемишль.

Джерельною базою для написання наукової роботи стали неопубліковані архівні документи УНРади, НКУВ, НКГА, ДСВС, КЗ, КЕ, Військової канцелярії Диктатора та ін. Вони переважно зберігаються у фондах ЦДАВО, ДАЛО, ЦДІАЛ, ЦДАГО та ін. Важливим джерелом для дисертаційного дослідження стали українська та польська періодична преса 1918–1919 рр., яка містить повідомлення про хід бойових дій у Східній Галичині у вказаний період та висвітлює ставлення до них політиків і військових Польщі та ЗУНР/ЗОУНР. Окремої уваги заслуговують і опубліковані спогади українських військових та політиків, зокрема ті, які розміщені у міжвоєнному виданні «Літопис “Червоної калини”».

Досліджені нами архівні матеріали в окремих випадках висвітлюють зовсім інші факти у питанні розбудови збройних сил, аніж ті, які наводили у своїх наукових працях військові ЗУНР/ЗОУНР. Опрацьовані джерела дали змогу обґрунтувати доцільність вживання терміна «Українське військо» щодо збройних сил ЗУНР/ЗОУНР та «Галицька Армія» щодо тієї частини військових, які перебували на фронті. Нові документи відкривають перед українською наукою нереалізовані воєнні операції збройних сил ЗУНР/ЗОУНР: план Льонера-Курмановича, рекомендації підполковника Карла Долежаля щодо бойових дій ГА після форсування р. Збруч та ін.

У загальному при написанні дисертаційного дослідження було використано матеріали з 13 фондів та 59 справ, які зберігаються у ЦДАВО, ЦДІАЛ, ДАЛО, ЦДАГО та Осередку української культури і освіти у Вінніпезі (Канада). Залучені при написанні дисертації література і джерельна база дозволили виконати поставлену мету та завдання.

Вивчаючи військово-політичну думку держави, ми досліджуємо не методи ведення війни, а погляди на способи вирішення політичних завдань за допомогою військової сили. Предметом дослідження стають питання: розбудови армії; взаємовплив політики та війни; залучення різноманітних ресурсів (мобілізація, вишколи, військові союзи тощо); питання вибору стратегії, форм і методів боротьби. У дисертації визначено військово-політичну думку як систему поглядів, спрямованих на досягнення певної політичної мети, з допомогою використання військових засобів. Також зазначено, що суміжним терміном «військово-політичної думки» є термін «воєнно-політична думка», однак у своєму трактуванні він стосується лише ведення бойових дій.

Вивчення історії військово-політичної думки дає змогу унеможливити повторення помилок, які були допущені у минулому, та дозволяє здійснити проєкцію у майбутнє. Ціною незнання помилок, які допустили політики та військові ЗУНР/ЗОУНР, може бути існування сьогоденної української держави. Все це актуалізує перед українською наукою необхідність

докладного вивчення історії військово-політичної думки. Для того, щоб Україна у майбутньому повернула тимчасово окуповані території Донбасу та Криму, ми повинні вивчати військово-політичний досвід пройдешніх поколінь.

Розділ 2

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗБУДОВИ ЗБРОЙНИХ СИЛ ЗУНР

В умовах сьогоденної російської агресії на Сході України актуальним є досвід боротьби збройних сил ЗУНР/ЗОУНР у 1918–1919 рр. за територіальну цілісність держави. Цей період історії став доленосним для Центрально-Східної Європи, адже на руїнах Австро-Угорщини утворилися національні держави. Цьому передувало проголошення «14 пунктів» Вудро Вільсона 8 січня 1918 р., у яких ішлося про право націй на самовизначення, та маніфесту цісаря Карла I (16 жовтня 1918 р.) про перебудову монархії на федерацію національних держав. Створення держави на західноукраїнських землях вимагало розбудови власних збройних сил.

2.1. Досвід епохи Першої світової війни у сфері військового будівництва

Основою кадрового потенціалу Українського війська ЗУНР були колишні військові австро-угорської армії, які здобували свій військовий досвід на фронтах Першої світової війни. Відтак аналіз особливостей функціонування військового механізму Австро-Угорщини у період 1914–1918 рр. дозволяє зрозуміти підстави, на яких галицькі та буковинські українці в листопадові дні 1918 р. розпочали формувати збройні сили своєї держави.

Зважаючи на складність завдань, які доводилося вирішувати, структура військової влади монархії Габсбургів у мирний та військовий часи дещо відрізнялася:

У мирний час. Після створення Австро-Угорщини у листопаді 1867 р. імператор Франц Йосип I зустрівся з генералами своєї армії для напрацювання військової реформи, за підсумками якої у 1868 р. був ухвалений «Закон про загальну військову повинність» [425, с. 353]. Відповідно до цього закону було створено спільне військове міністерство [288, с. 156]. Починаючи з 1880-х рр. більшість підрозділів були розміщені на

території, де вони були укомплектовані [386, с. 36]. Станом на 1889 р. і до Першої світової війни збройні сили Австро-Угорщини поділялись на загальноімперське військо, до якого входили сухопутні війська та флот, і яке комплектувалося мешканцями усіх земель монархії; австрійську («ландвер») і угорську («гонвед») територіальну оборону [390, с. 178]. Власні частини територіальної оборони мало і Королівство Хорватії та Славонії. У мирний час «ландвер» та «гонвед» могли бути використані у військових цілях лише для наведення громадського порядку. У «гонведі» були й українські полки: 11-й (Мукачево – Ужгород) та 12-й (Сатмар – Неметі, Марм Сигіт). [368, с. 16].

Найвищим уособленням не лише політичної, а й військової влади Австро-Угорщини як у мирний, так і у воєнний час був імператор. До його повноважень належало: затвердження нормативно-правових документів, які стосувались організації, озброєння, навчання та господарського управління всієї армії; призначення офіцерів та генералів [174]. Виконувати ці завдання йому допомагала Військова канцелярія. Станом на 1911 р. до її складу входили: голова канцелярії у званні генерала, 3 штаб-офіцери, 2 обер-офіцери та 10 чиновників.

На чолі загальноімперського війська, «ландверу» і «гонведу» стояли окремі міністри. Двоє останніх підпорядковувалися не лише імператору, а й відповідним парламентам. Військове міністерство загальноімперського війська поділялось на 7 відділів: 6 із них відповідали за сухопутні війська, 1 – за флот. Міністр, який очолював «ландвер», мав у своєму підпорядкуванні лише війська, які несли адміністративну та господарську службу. Військові, які несли стройову службу, підпорядковувалися командувачеві «ландверу». Натомість «гонвед» очолював міністр народної оборони, який водночас був і його командувачем. Бойовою підготовкою загальноімперського війська керував Генеральний штаб.

Начальник Генштабу відповідав за підготовку збройних сил до війни. Він безпосередньо підпорядковувався імператору і лише йому був

підзвітний. Начальник Генерального штабу не входив до складу військового міністерства. Йому допомагали два помічники: перший був заступником, другий – начальником КЕ. Начальнику Генерального штабу також були підпорядковані: управління Генерального штабу, військово-географічний інститут, військовий архів, вища військова школа та бригада повідомлень. В управління Генерального штабу входили наступні відділи: адміністративний (управляв особовим складом Генерального штабу та господарськими справами, а також комунікацією з іншими управліннями), оперативний (акумулював всю оперативну інформацію з фронту, про стан організації та навчання армії; напрацьовував статuti та інструкції з тактичних та оперативних питань, проведення великих маневрів), етапний (разом з оперативним відділом займався підготовкою етапної території та діяльності етапної служби), звітний (відповідав за поїздки на фронт, вишколи офіцерів та відрядження офіцерів Генерального штабу), військово-географічний (займався вивченням застосування військових аспектів в географії, складанням військово-географічних описів держави та її сусідів), розвідувальний (здобувавав відомості про противника), залізничний (займався транспортним перевезенням) та телеграфний (відповідав за військовий зв'язок). Кожен рід військ також мав свій Штаб [386].

Для розуміння системи розбудови збройних сил Австро-Угорщини важливим є вивчення питання підготовки нових військових кадрів та процес мобілізації. Історик Олександр Лосєв зазначав, що в Австро-Угорщині діяла мережа державних військових шкіл, яка готувала кадри для вступу до школи кадетів та військової академії [288, с. 157]. Науковець підрахував, що на початку ХХ ст. школи кадетів забезпечували для збройних сил Австро-Угорщини від 4/5 до 2/3 необхідної кількості нових офіцерів на рік. У монархії Габсбургів діяли школи кадетів різних родів військ. Військова академія випускала від 1/5 до 1/3 офіцерів від необхідної річної кількості [288, с. 161]. В останній готували офіцерів Генерального штабу. Одна з кадетських шкіл була у Львові. З жовтня 1899 р. вона розташовувалась у

будівлях теперішньої Академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного, що на вул. Героїв Майдану [174, с. 17].

Відповідно до «Закону про загальну військову повинність», прийнятого 1868 р., військовозобов'язаними в Австро-Угорській монархії вважали всіх придатних до служби чоловіків від 21 до 42 років. Весь період військової служби поділявся на: перебування у війську, у резерві та в запасі. В імперській армії служба тривала 3 роки, після цього 7 років військовий перебував у резерві, а в запасі – останні 9 років. У австрійській територіальній обороні строкова служба тривала 1 рік, у резерві 11 років та у запасі 12 років; в угорській – 2 роки строкової служби, 10 років у резерві та 12 років у запасі [388, с. 92].

У воєнний час – в період Першої світової війни – структура збройних сил Австро-Угорщини суттєво не змінилась, однак зі збільшенням кількості особового складу армії було розширено відповідні штати, введено нові посади, збільшено кількість військових формувань та ін. Важливим для майбутнього формування збройних сил ЗУНР було збільшення кількості офіцерів-резервістів у лавах армії династії Габсбургів, серед яких були і українці. Станом на початок Першої світової війни кількість офіцерів у збройних силах австро-угорської армії становила близько 60 тис. осіб (в армії служили близько 3 млн військових). Враховуючи, що на кінець 1914 р. офіцерські втрати (були вбитими) становили 3 тис. 168 осіб, вибули з поля бою більше ніж 22 тис. осіб (поранені й полонені), – армії необхідно було змінити свою політику щодо вишколу військової еліти армії. Було розпочато пришвидшену підготовку нових офіцерів зі спрощеною процедурою зарахування на навчання. Станом на 1 жовтня 1914 р. кількість офіцерів в армії становила вже 188 тис. осіб [287]. Через кадрові втрати в офіцерських лавах на фронт почали призивати старшин із запасу. Історик Лев Шанковський зазначав, що цей крок вніс певну ворожнечу у середовище старшин, адже офіцери, які служили, «дивились на своїх запасних колег з гори, дарма, що останні скоро

під військовим оглядом їх дорівняли, а то – й як команди чет, сотень і куренів – випередили» [372, с. 14].

На офіцерів резерву випав найбільший тягар Першої світової війни. Якщо вважати, що напередодні 1914 р. кількість офіцерів чинної служби сягала приблизно 18 тис., а офіцерів резерву близько 14 тис., і додати до цього числа всіх офіцерів «ландверу», «гонведу», звільнених за віком, здоров'ям і т.п. та знову мобілізованих, то на початок бойових дій чисельність офіцерського складу загалом сягала менше 60 тис. осіб, при збільшенні армії з 400 тис. до 3 млн. Також важливо взяти до уваги, що втрати офіцерського складу вже на кінець 1914 р. становили тільки вбитими 3 тис. 168 осіб, ще 22 тис. 310 офіцерів вибули, тобто це була майже половина довоєнного офіцерського корпусу. Це спонукало пришвидшити підготовку офіцерських кадрів, до складу яких почали потрапляти категорії громадян, які до того не могли бути допущені з причин стану здоров'я, соціального статусу, недостатньої освіти тощо.

До завершення Першої світової війни офіцерський склад австро-угорської армії збільшили внаслідок підготовки офіцерів, які були в резерві. Олександр Лосев підрахував, що офіцерський склад станом на кінець 1915 р. нараховував 130 тис., а 1 жовтня 1918 р. – вже 188 тис. офіцерів. Відтак можемо зробити висновки, що на початок Першої світової війни кількість офіцерів в армії династії Габсбургів була недостатньою для ведення війни, враховуючи збільшення чисельності збройних сил шляхом мобілізації [288, с. 167].

Мовою військових наказів переважно була німецька. Нею користувались у цісарській армії та австрійському «ландвері». Угорську використовували у «гонведі», а сербо-хорватську – у хорватській територіальній обороні [289, с. 19]. Згодом німецькою послуговувалися також чимало старшин війська ЗУНР/ЗОУНР. Водночас більшість військових частин монархії Габсбургів були багатомовними, позаяк їх комплектували мешканці певних територіальних округів. Станом на літо 1914 р. одна

офіційна мова використовувалася у 142-ох формуваннях, дві – у 162-ох, три – у 24-ох, а в окремих і 4 мови [290, с. 10]. Офіцери цих частин були зобов'язані опанувати відповідні мови на рівні, достатньому для спілкування з підлеглими.

Підготовка новобранців піхоти здійснювалася з використанням праці «Бойовий вишкіл піхоти», авторства начальника Генерального штабу Австро-Угорщини генерала Франца Конрада фон Гетцендорфа. Відповідно до цієї концепції в армії пропагувався індивідуальний вишкіл солдата, позитивно оцінювались прояви особистої ініціативи. Однак, як зазначав Лев Шанковський, в армії династії Габсбургів недостатньо уваги приділяли питанню взаємодії піхоти та артилерії, а підготовка кінноти до бойових операцій взагалі була незадовільною. «Вона так і вийшла на війну в парадних одностроях мирного часу і вже її перша зустріч з бойовою російською кіннотою під Ярославцями скінчилась для неї катастрофально», – писав Лев Шанковський [373, с. 12].

Розробляли плани війни та керували воєнними операціями імператор разом з Генштабом. «Ландвер» та «гонвед» почали формувати військові з'єднання. З початком Першої світової війни Габсбурзька монархія адміністративно була поділена на 16 територіальних одиниць. Відповідно до територіального розподілу були утворені й генеральні команди збройних сил, які підпорядковувались військовому міністерству. На території кожної генеральної команди був один Армійський Корпус, який був найвищою тактичною одиницею в австро-угорській армії. Він складався зі всіх родів військ. Склад Корпусу у воєнний час дещо збільшувався, отримуючи додаткові формування піхоти, артилерії, зв'язківців, обозу тощо. Під час відправлення Корпусу на фронт його управління надавали назву військово-окружного. Останні мали ту ж організацію, що й Армійський Корпус у мирний час. Кожен Корпус поділявся на округи комплектування відповідних полків.

Особливості Першої світової війни, зокрема тривала позиційна боротьба, визначили тактику бойових дій. Фронти були довгими, з великою кількістю фортифікаційних споруд, малорухливими та сильно обсаджувались. Нормою на один кілометр вважалася присутність одного куреня піхоти та однієї батареї артилерії. Метою наступу на такій лінії фронту був пролом противника [373, с. 266]. До цього армії могли готуватись і кілька місяців. Особливістю ведення бойових дій збройних сил Австро-Угорщини була схильність до наступу: спочатку вогонь повинна була відкривати артилерія, потім за нею у бій мала йти піхота з повітряною підтримкою літаків [386, с. 117]. При цьому у діях піхоти важливу роль покладали на кулемети [386, с. 116].

Військове командування Габсбурзької монархії велику роль під час ведення бойових дій відводило артилерії [386, с. 85]. Однак на початку Першої світової війни російська артилерія якісно переважала австро-угорську. Відтак віденська влада вирішила удосконалити якість своєї артилерії і за перші три роки війни замінила у своїй армії практично всі гармати [386, с. 88]. Для зв'язку в польових умовах військові Австро-Угорщини почали активно використовувати радіотелеграф [386, с. 105]. За особливих обставин для передачі інформації застосовували літаки. З 1917 р. у боях активно почали застосовувати авіацію. Важливим аспектом війни стала і повітряна розвідка [386, с. 93].

Розглядаючи роль українців у збройних силах Австро-Угорщини, варто зазначити, що на початку Першої світової війни населення монархії Габсбургів становило 52 млн 750 тис. осіб, з них українців було 3 млн 220 тис. [425, с. 634]. У складі війська династії Габсбургів воювало понад 500 тисяч українців (за царську Росію воювало 3 мільйони 500 тисяч українців). Збройне протистояння між династіями Габсбургів та Романових стало для українців до певної міри братовбивчою війною. У 1914 р. у складі австро-угорської армії на північному фронті у складі піхоти українці становили 16,1% (служили у 132 куренях), у складі кінноти – 12,4% (50 сотень), у складі

артилерії – 12,8% (48 батарей). У складі Російської імператорської армії на південно-західному фронті у складі піхоти українці було 55,9% (304 курені), у складі кінноти 57,1% (192 кінні сотні), у складі артилерії 56% (149 батарей) [372, с. 14]. Вказані факти засвідчують: будучи розділеними іншими державами, українці доволі часто воювали у складі різних армії та один проти одного за чужі інтереси. Це є ще одна відповідь на питання: для чого українцям мати свою державу? – для того, щоб не воювати один проти одного.

Історик Олександр Лосєв зазначав, що станом на 1911 р. в австро-угорській армії (за мовною ознакою) було 84 офіцери українці, або 0,29% від загального складу (28 тис. 429 осіб загалом). До прикладу, у той же час офіцерів польської національності було 2,9% або 827 осіб [286, с. 6]. Безперечно, у польсько-українському збройному конфлікті 1918–1919 рр. це давало армії Польщі перевагу. Станом на початок Першої світової війни українських офіцерів за мовною ознакою було вже 0,78% (720 осіб), а за релігійною (греко-католиків) – 0,87% (783 особи) [286, с. 8]. Можемо також констатувати, що вказані дані не є остаточними, оскільки за розрахунок взято мовну та релігійну ознаки, однак вони становлять для нас загальну картину.

У складі австро-угорської армії, окрім служби в регулярному війську, галицьким українцям вдалося створити власне добровольче військове формування – Легіон Українських січових стрільців (Легіон УСС). Його ядром стали члени молодіжних парамілітарних організацій, заснованих перед Першою світовою війною (зокрема товариства «Сокіл» та «Січ»). До Легіону УСС у 1914 р. зголосилося 28 тисяч галичан, але за браком матеріальних можливостей кількість довелося обмежити до 2 тисяч 500 осіб. Серед найславетніших бойових подвигів Легіону УСС була битви за гори Маківка (1915 р.) і Лисоня (1916 р.). Серед стрільців було чимало представників інтелігенції, які залишили після себе значну культурну спадщину, зокрема багато військових пісень.

У Габсбурзькій монархії переважна більшість українців жили у Східній Галичині та Буковині. Тут розташовувався XI Австрійський Корпус, який поділявся на: 15-й округ поповнення у Тернополі, 24-й – у Коломиї, 30-й – у Львові, 41-й – у Чернівцях, 55-й – у Бережанах, 58-й – у Станиславові (нині Івано-Франківськ), 80-й – у Золочеві, 95-й – у Чорткові. X Армійський Корпус дислокувався на території Центральної Галичини, частина якої згодом увійшла до ЗУНР. Він поділявся на: 9-й округ поповнення у Стрию, 10-й – у Перемишлі, 40-й – у Ряшеві, 45-й – у Сянках, 77-й – у Самборі (нині Старий Самбір), 89-й – у Городку, 90-й – у Ярославі. Закарпаття разом з територією сьогоденної Південно-Східної Словаччини входило до VI Корпусу з центром у Кошице [197, с. 26].

Кожен із Армійських Корпусів мав у своєму складі дві піхотні дивізії та одну чи дві артилерійські бригади; одну кавалерійську дивізію чи бригаду. Корпуси були підпорядковані відповідним командувачам. На території кожного Корпусу проводили мобілізацію, яка поповнювала ряди його ж частин, що обумовлювалося територіальним принципом комплектування армії. Відтак особовий склад піхотних військових формувань складався з тих національностей, які проживали на території Корпусу. Інші роди військ – артилерія, кавалерія та ін. – зазвичай набирали кадри з декількох Армійських Корпусів [290, с. 11].

Лев Шанковський зазначав, що у різний час у складі X Корпусу були наступні дивізії з переважаючим складом військових української національності: 2-га (з центром у Ярославі), 11-та (у Львові), 15-та (у Мішкольці), 24-та (у Перемишлі), 27-ма (у Кошице), 30-та (у Львові), 43-та (у Чернівцях). До XI Корпусу належали наступні українські дивізії: 11-та, 30-та і 43-та; в VI Корпусі – 15-та і 27-ма. У 1918 р. українські частини ще поповнились дивізіями: 4-тою, 10-тою, 50-тою, 53-тєю, 54-тою і 59-тою [372, с. 14–16].

Станом на 1 листопада 1918 р. сформовані на українських землях полки піхоти перебували на наступних територіях: 9-й (доповнюючи округ Стрий),

10-й (Перемишль), 15-й (Тернопіль), 45-й (Сянік), 55-й (Бережани), 67-й (Пряшів), 77-й (Самбір), 85-й (Сигіт), 95-й (Чортків), 109-й (сформований 1918 р.), 110-й (1918 р.), 124-й (1918 р.), 130-й (1918 р.) – на Італійському фронті; 24-й (Коломия), 30-й (Львів), 41-й (Чернівці), 80-й (Золочів) – на Балканському фронті; 65-й (Мукачево), 66-й (Ужгород), 134-й (1918 р.) – у транспортуванні на Балканський фронт; 58-й (Станиславів), 89-й (Городок), 90-й (Ярослав), 115-й (1918 р.) – у Східній Галичині. Українські полки стрільців у той же час перебували: 15-й (Перемишль – Сянік), 33-й (Стрий – Самбір), 34-й (Ярослав – Городок) – на Балканах; 20-й (Станиславів, Бережани, Чортків), 22-й (Чернівці – Коломия) та 36-й (Коломия, Станиславів, Чортків) в Італії; 19-й (Львів – Бережани) та 35-й (Золочів – Тернопіль) – на українських землях [368, с. 15–18]. У вказаних військових одиницях українці становили більшість особового складу. Можемо лише припустити, як вказані українські військові формування, які перебували на Італійському та Балканському фронтах, вплинули б на перебіг польсько-української війни, якщо б вони повернулись у Східну Галичину на рубежі 1918–1919 рр. Очевидно, галичани отримали б значно більші можливості для перемоги у війні.

Формування армії за територіальним принципом певною мірою сприяло українцям під час становлення влади ЗУНР у листопаді 1918 р., адже військові, які залишались у тилу на території Східної Галичини та Буковини, були переважно українцями і підтримали українську владу.

2.2. Адаптація досвіду, здобутого у збройних силах Австро-Угорщини

На початку осені 1918 р. українські політики Східної Галичини мали переконання, що лідери країн Антанти на Паризькій мирній конференції перетворять Австро-Угорщину на федерацію. Як приклад, можемо навести слова одного з очільників Української парламентської репрезентації Костя Левицького, який, згадуючи про переговори з віденською владою, у вересні

1918 р. зазначав: «Ми думали лишитись при Австрії і тут даліше розвиватися своєю працею на основі національно-територіальної автономії Східної Галичини». В іншому випадку, коли б держава династії Габсбургів почала розпадатися на національні держави, галицькі та буковинські політики, очевидно, покладали надії на те, що гарантом їхньої незалежності виступить Антанта, яка у своїй політиці керувалася «14 пунктами» президента США Вудро Вільсона, де було прописано право нації на самовизначення.

Невіддільною складовою обох розглянутих нами сценаріїв розвитку подальшої долі Східної Галичини було питання розбудови українських збройних сил. Припускаємо, що якби галичани та буковинці отримала свою національну автономію, збройні сили монархії, очевидно, і далі зберігали б своє підпорядкування Відню. Українці при таких обставинах могли б розраховувати на свою територіальну оборону на кшталт угорського «гонведу». Однак небажання віденської влади стати на сторону українців у конфлікті з поляками в Східній Галичині змусило галицьких та буковинських політиків покладати основні надії на свої збройні сили і шукати відповідні шляхи їх створення.

30 жовтня 1918 р. на засіданні Української Національної Ради (УНРада) у Львові було прийнято ухвалу, що основою майбутніх збройних сил ЗУНР мають стати колишні військові Австро-Угорщини, які здобули свої навички на фронтах Першої світової війни. Варто додати, що ядром польської Армії «Схід» (під командуванням генерала Тадеуша Розвадовського), яка воювала проти Українського війська ЗУНР/ЗОУНР, також були колишні військові династії Габсбургів [388, с. 136], які, до певної міри, отримали такий самий бойовий досвід на фронтах Першої світової війни. До прикладу, командир піхотної бригади Операційної групи «Буг» (ОГ «Буг»), а згодом заступник начальника Генерального штабу Пів Мечислав Кулінські закінчив Академію Генерального штабу у Відні. Начальник Генерального штабу Пів Станіслав Шептицький (рідний брат митрополита Андрея Шептицького) до початку

Першої світової війни був полковником Генерального штабу австро-угорської армії.

Великі надії керівництво УНРади у кінці жовтня 1918 р. поклало на Легіон УСС, який мав стати основою майбутньої української армії [441, с. 57]. Очевидно, таке рішення було ухвалено з огляду на вмотивованість особового складу цього військового формування, який в основному складався з добровольців патріотичних поглядів.

УНРада також на своєму засіданні 30 жовтня 1918 р. ухвалила, що перебирає на себе командування всіма колишніми полками австро-угорської армії, які комплектувались на українських землях. Галицькі та буковинські політики на засіданні свого парламенту закликали віденську владу перевести українських військових на територію свого краю, оскільки всі вони були на Італійському та Балканському фронтах. Однак, як зазначав Лев Шанковський: «В кожному разі не було навіть про те мови, щоб хто-небудь, а тим паче австрійське начальне командування, пересувало отсі частини [українські дивізії, полки та курені з Італійського та Балканського фронтів – М. Г.] до Східньої Галичини, де вони мали б перебирати до українців владу» [368].

Переїняття галичанами влади 1 листопада 1918 р. у Львові підтвердило той факт, що керівництво УНРади не мало іншого плану розбудови своїх збройних сил, як на основі колишніх військових династії Габсбургів. Адже саме українські військові, які залишились у своїх військових частинах на території Галичини та Буковини, відіграли провідну роль у Листопадовому чині та переїнятті влади на місцях. Про те, що колишні військові австро-угорської армії першими стали на захист ЗУНР і саме вони були основною бойовою силою українських збройних сил новоствореної галицької держави, свідчить також Приказ УГК від 4 листопада 1918 р., де лише на них звертається увага: «кожний відділ, сторожа Укр. Війська має щоденно до години 6... подати подрібно з яких первісних частин давньої австрійської армії складає» [9, арк. 1]. У Приказі УГК від 5 листопада 1918 р. йдеться про

створення військового обліку українських військових, які воювали за династію Габсбургів і залишились на території ЗУНР. У Приказі полковника Гната Стефаніва від 13 листопада всі бойові частини, команди залоги та касарень повинні були надіслати до військового командування список рядових та офіцерів, які відбували службу у технічних відділах армії Австро-Угорщини [9, арк. 10]. Основною метою цього було укладення головної книги оперативного українського війська у Львові [9, арк. 13].

Про австро-угорський військовий вплив на ЗУНР свідчить і те, що ряд старшин Генерального штабу армії династії Габсбургів займали одні з ключових посад у збройних силах галицької республіки, зокрема полковник Альфред Шаманек (перебував на посаді Начальника Генерального штабу НКГА); отаман Вільгельм Льобковіц (перебував на посаді начальника Оперативного Штабу НКГА); отаман Фердинанд Льонер (начальник Штабу II Галицького Корпусу); сотник Ріхард Шобера (входив до Генерального Штабу НКГА) та ін. Також варто зазначити, що у Штабах ГА, як і в армії Австро-Угорщини, також побутувала німецька мова [441, с. 81].

Галицьке командування використовувало при мобілізації здобутий досвід у лавах австро-угорської армії, зокрема щодо того, в які частини потрібно відправляти новобранців. У Приказі Окружної військової команди (ОВК) в Коломиї Ч. 94 від 4 квітня 1919 р. йшлося, що «всю мужву, що служила коли-небудь при технічних відділах бувшої австрійської армії передавати до Саперного складу в Коломиї (тех. сотня)» [44, арк. 15]. Безперечно, такий крок був логічним та зрозумілим, оскільки військовому командуванню не потрібно було витратити час та ресурси на додатковий вишкіл вже навчених людей.

У ЗУНР також перейняли австро-угорський принцип розподілу військової влади на фронтову та тилову. Однак це відбулось не відразу. Головним військовим органом з планування оборони країни, управління та застосування збройних сил ЗУНР була Українська Генеральна Команда (УГК), яка була створена 1 листопада 1918 р. і зосереджувала у своїх руках

всю повноту військової влади. Першим її командувачем був сотник Легіону УСС Дмитро Вітовський. 3 листопада він подав у відставку. Саме цього дня у Львів прибув отаман Григорій Коссак, якого мали призначити помічником командувача. Дізнавшись про його приїзд, Дмитро Вітовський наполіг, щоб саме отаман посів його місце. 4 листопада УГК очолив командант Легіону УСС Григорій Коссак, а Шефом Начального Штабу призначено отамана Легіону УСС Сеня Горука (Додаток № 2). З Приказу Григорія Коссака від 5 листопада дізнаємось, що УГК, окрім фронтових питань армії, займалася ще й тилowymi, фінансовими [9, арк. 2], господарськими (збирала інформацію про ковалів, які можуть підкувати військових коней) та ін. [9, арк. 13].

8 листопада 1918 р. військову владу в ЗУНР було розділено на фронтову та тилкову. УГК було перейменовано на «Начальну Команду Українського Війська» (НКУВ). Було це зроблено на засідання УНРади [9, арк. 5]. НКУВ, у сьогоднішньому розумінні, перейняла на себе функції Генерального штабу армії і відповідала за фронтові дії. Григорій Коссак був добрим адміністратором, однак його командування вуличними боями швидко викликало невдоволення серед військових. Відтак 9 листопада НКУВ очолив сотник Гнат Стефанів, який одночасно став і «наказним отаманом всего Укр. Війська».

Очолював НКУВ командант, якому підпорядковувався Штаб армії. Гнат Стефанів у своєму першому зверненні до військових 9 листопада 1918 р. звернув увагу на досвід, здобутий на фронтах Першої світової війни. Він назвав прожите за останні чотири роки життя підготовкою «до сеї великої рокової хвилі, яку тепер переживаємо» і вважав, що від «сеї хвилі зависить будучина Укр. Держава» [9, арк. 6]. Про фронтову діяльність НКУВ свідчить і той факт, що до її компетенції входило повноваження укладати перемир'я на фронті. Зокрема, це було зроблено під час боїв за Львів у 1918 р., коли 17 листопада сотник Остап Букшований та хорунжий Володимир Лісковацький, представляючи НКУВ, поставили свої підписи про тимчасове перемир'я між українцями та поляками (від польської сторони

підписав поручник Людвик де Лаве) [9, арк. 18]. Також подібні переговори вів від збройних сил ЗОУНР з місією французького генерала Жозефа Бартелемі у лютому 1919 р. генерал-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко, який очолював НКГА.

За австро-угорським зразком розподілу військової влади на фронтову та тилову, 9 листопада 1918 р. було створено Державний Секретаріат Військових Справ (ДСВС), який, у сьогоднішньому розумінні, відіграв роль військового міністерства в уряді галицької республіки [156, с. 65]. Цей військовий орган підпорядковувався голові Державного Секретаріату і проводив діяльність від імені УНРади [115]. У питаннях ведення бойових дій НКУВ була незалежною від ДСВС, однак підпорядковувалася йому в справах повсякденного функціонування та розбудови збройних сил. Очолювати новостворене військово-міністерство призначили сотника Дмитра Вітовського, який керував ним до 13 лютого 1919 р., після нього цю посаду займав генерал Віктор Курманович (до кінця травня 1919 р.).

Австро-угорський досвід формування збройних сил яскраво проявився у територіальному принципі комплектування армії ЗУНР, яке було впроваджено Наказом полковника Дмитра Вітовського від 13 листопада 1918 р. [58, арк. 113]. ДСВС поділив територію ЗУНР на три військові області з центрами у містах Львів, Тернопіль та Станіславів, кожна з яких, у свою чергу, поділялася на чотири ОВК, які отримали назву від місця розташування.

Історик Лев Шанковський зазначав, що ОВК відповідали за мобілізацію в армії та її військово-забезпечення і підпорядковувались ДСВС. Про це свідчать і численні накази ДСВС, які стосувались ОВК. У Денних наказах ОВК була опублікована значна частина Розпорядів ДСВС та інших нормативно-правових документів військового міністерства, інколи публікувалась також інформація з «Вістника» НКГА [44, арк. 36]. Видані Розпоряди повинні були зачитуватись всім «частинам, командам і зведенням» ОВК. Їх повинен був зачитувати перед строем «хтось із

старшин» [44, арк. 10]. У них йшлося про військові призначення [44, арк. 9 зв.], військові відзнаки [44, арк. 38], регламентувалась система харчування військових (видача хліба та ін.), видача відпусток [44, арк. 9], одяку [44, арк. 30] та ін. У дисертації доведено, що здебільшого зміст наказів стосувався побутових речей у тилу. З одного наказу навіть дізнаємося про те, що військові обробляли поля, зокрема скільки землі та зерна мали брати у місцевого населення [44, арк. 11]. Денні прикази ОВК підписували окружні військові команданти. З одного боку, вони були своєрідним військовим бюлетенем, який мав на меті інформувати військових відповідної ОВК про загальний стан справ в армії, а з другого – нормативно-правовим документом, у якому йшлося про військових конкретної ОВК.

До Денних приказів ОВК інколи додавались Довірочні додатки (заяви). Вони були переважно інформативного та пропагандивного характеру та мали на меті підняти бойовий дух галицьких військових і намагались протистояти ворожій польській пропаганді. Зокрема, у Довірочному додатку від 2 травня 1919 р. розвінчувалась інформація, запущена польськими агентами в Українському війську ЗУНР, «про якесь цілковите розбиття нашої армії на сході, полудни, про вирізання цілої Начальної Команди Галицької Армії...» [44, арк. 46].

Між ДСВС та ОВК був і зворотний зв'язок. Остання відправляла військовому міністерству ЗОУНР інформацію про стан справ на підконтрольних собі територіях. Інколи це були і дані розвідки щодо ворожих армій. Так, у повідомленні ОВК до ДСВС від 10 квітня 1919 р. (м. Чортків) йшлося про загрозу більшовицького прориву на східному фронті. Для цього вимагалось перекинути додаткові війська вздовж лінії Збриж – Смотрич [44, арк. 135]. Все це свідчить про налагоджену співпрацю між ДСВС та ОВК.

До ОВК належало від п'яти до восьми повітів. Історик Олександр Дедик зазначав, що територія та центри ОВК великою мірою збігалися з центрами та територіями військових округів, які входили до корпусів австро-

угорської армії [195, с. 38–40] (Додаток № 1). З кожного військового округу армії династії Габсбургів формувався окремий піхотний полк. Всього у ЗУНР/ЗОУНР було 12 ОВК. Ще дві заплановані ОВК – з центрами у Перемишлі та Чернівцях – у зв'язку з польською та румунською окупаціями так і не були сформовані. На основі цього військово-адміністративного поділу земель галицької республіки проводилась і мобілізація військових. Набір до армії в окружних і повітових командах проводили Державні повітові Комісаріати [9, арк. 69 зв].

В діяльності ОВК були і певні недоліки. Зокрема те, що галицьке військове командування не мало чіткого бачення, які саме військові формування має організувати ОВК. Обласні команданти також на власний розсуд визначали номери та назви полків, що свідчить про неналежну організацію військового реєстру.

У січні 1919 р. під час реформи збройних сил галицької республіки на основі ОВК було сформовано три Корпуси ГА, які діяли на фронті. I Галицький Корпус формувався на базі Львівської військової області, II Галицький Корпус на базі Тернопільської військової області і III Галицький Корпус – Станиславівської військової області. До кожного Галицького Корпусу повинні були входити: 4 бригади, 1 важкий гарматний полк, саперський курінь, телефонічна сотня та інші допоміжні відділи [373, с. 274]. Бригади ж мали поділятися на 4 курені піхоти (у деяких випадках було і до 6 куренів), 1 кінної сотні, 1 легкого гарматного полку з 4 батареями з артилерійською майстернею та амуніційною валкою, 1 технічної сотні, 1 зв'язкового відділу, обозної валки та бригадної лічниці; в окремих бригадах була кінна сотня чи півсотня.

Кожен із Корпусів ГА поділявся на бригади, яких разом було 11 (8-ма Самбірська бригада поділялась на 2 групи) [373, с. 274]. Корпуси поділялись на бригади наступним чином:

– I Галицький Корпус (команданти генерал Віктор Курманович, генерал Осип Микитка, полковник Альфред Шаманек; начальники Штабу

сотник Богдан Гнатевич, отаман Рудольф Вурмбрандт, отаман Вільгельм Зегорш, отаман Альфонс Ерле, отаман Йоганн Куніш) складався з наступних бригад: 5-та Сокальська (команданти сотник Осип Демчук, полковник Василь Захарійн, сотник Петро Петрик; начальники Штабу сотник Осип Демчук, сотник Юліан Головінський); 6-та Равська (команданти отаман Володимир Стафіняк, сотник Юліан Головінський); 9-та Угнівсько-Белзька (команданти отаман Володимир Стафіняк, сотник Василь Хром'як, отаман Богуслав Шашкевич; начальник Штабу поручник Бачинський); 10-та Янівська (команданти полковник Андрій Долуд, сотник Михайло Климкевич, сотник Франц Кондрацький; начальник Штабу отаман Борис Губер).

– II Галицький Корпус (команданти генерал Мирон Тарнавський, генерал Арнольд Вольф; начальники Штабу полковник Йосиф Папп, полковник Альфред Шаманек, отаман Фердинанд Льонер) мав у своєму складі: 1-шу бригаду УСС (командант отаман Осип Букшований; начальник Штабу сотник Остап Луцький); 2-гу Коломийську бригаду (командант полковник Франц Тінкль; начальник Штабу сотник К. Купчанко); 3-тю Бережанську бригаду (команданти полковник Антон Легар, полковник Іван Омелянович-Павленко, отаман Василь Черський, генерал Арнольд Вольф; начальник Штабу сотник Франц Запутович); 4-ту Золочівську бригаду (команданти полковник Дідюків, отаман Степан Шухевич, полковник Степан Чмелик; начальник Штабу сотник Остап Луцький).

– III Галицький Корпус (команданти полковник Гриць Коссак, генерал Володимир Генбачев, полковник Антін Кравс; начальники Штабу полковник Йосиф Папп де Яноші, підполковник Карл Доллежалъ, отаман Р. Якверт, отаман Вільгельм Льобковіц): 7-ма Стрийська (команданти полковник Костянтин Слюсарчук, полковник Альфред Бізанц; начальник Штабу сотник Осип Руцький); 8-ма Самбірська (командант отаман Карл Гофман, начальник Штабу поручник О. Трач) поділялась на групи «Крукеничі» (команданти сотник Кравчук, полковник Володимир Шепель, полковник В. Федорович; начальник Штабу сотник Ж. Лянґ) та «Глибока» (команданти

полковник Антін Кравс, сотник Михайло Федик; начальники Штабу поручник Ганс Ерліх), 1-ша Гірська (команданти сотник М. Маційович, отаман Василь Черський; начальник Штабу сотник Карл Шльоссер) [373, с. 275–276].

– IV і V Галицькі Корпуси були сформовані на Поділлі, основу склали вихідці з Тернопільської військової округи. Очевидно, що у мирний час три Галицькі Корпуси відігравали б таку ж роль, як і Армійський Корпус у збройних силах Австро-Угорщини.

Єдиною бригадою, яку сформували вихідці зі всієї території галицької республіки, була 1-ша бригада УСС, яка була у складі II Галицького Корпусу. Основою бригад були колишні військові Легіону УСС. Зважаючи на те, що ця бригада так і не змогла розбудуватись до більшого військового з'єднання, можемо зробити висновки, що територіальний принцип комплектування військового з'єднання був результативніший, аніж екстериторіальний чи змішаний.

Спостерігається і незначний вплив військового законодавства Австро-Угорщини на документообіг у збройних силах ЗУНР/ЗОУНР. В окремих документах ГА було посилення на норми права часів династії Габсбургів. Зокрема, в Наказі НКГА № 39 від 4 травня 1919 р. (м. Ходорів) у питаннях організації військової мобілізації та присудження військових нагород йдеться, що це зроблено «на основі закону з 26.XII.1912 ч. 236 В.З.Д. про воєнні чинитьби» [9, арк. 69 зв.].

У питанні тактики ведення бойових дій ГА частково адаптувала досвід, здобутий її військовими у лавах армії Австро-Угорщини. Однак доктрина позиційної війни не надто підходила військовому командуванню ЗУНР/ЗОУНР. На це були дві причини: 1) галичани мали на меті звільнити свою територію від польської окупації, а зробити це можна було лише шляхом наступальних воєнних операцій (як приклад: два штурми Львова в кінці 1918 р. – на початку 1919 р., Вовчухівська операція та Чортківська офензива); 2) Українське військо ЗУНР/ЗОУНР не мало достатньої кількості

військових, щоб втримати ПВ на великому відрізку фронту. Лев Шаковський зазначав, що, до прикладу, навіть у квітні 1919 р., коли лінія фронту скоротилась до 300 км, ГА мала на передовій 50 куренів [373, с. 267] (1 на 6 км, а за австро-угорськими нормами потрібно було 1:1). Досвід Чортківської офензиви у червні 1919 р. засвідчив, що наступальні операції ГА давались куди краще, аніж оборонні.

Галицьке військове командування використало австро-угорський досвід і при поділі своїх збройних. До тих, хто допомагав війську у тилу зараховували: Інтендатуру, військове судівництво, обози, польову пошту та ін. До бойових формацій належали: авіація, артилерія, панцерні частини, кіннота та піхота.

Висновки до розділу 2

Основою Українського війська ЗУНР були колишні військові австро-угорської армії, які розбудовували збройні сили галицької республіки на основі власного здобутого досвіду. У дисертації доведено, що керівництво ЗУНР успадкувало не готовий механізм створення армії, і навіть не його частину, а лише певні знання про нього, які можна було застосувати.

Бачення керівництва УНРади станом на 1 листопада 1918 р. щодо розбудови своїх збройних сил суттєво не відрізнялось від того зразка, за яким розбудовували армію Австро-Угорщини. Все це було викликано низкою обставин. Передусім тим, що галицькі та буковинські політичні діячі у вересні – жовтні 1918 р. мали надії, що монархія Габсбургів перетвориться на федерацію, а військо залишиться у підпорядкуванні віденської влади. За таких обставин політики очікували, що Армійські Корпуси, у яких більшість особового складу становили українці, можливо, було б реорганізовано у своєрідну територіальну оборону на кшталт угорського «гонведу».

Вперше бажання творити свої збройні сили на основі військових з'єднань австро-угорської армії було публічно озвучене на засіданні УНРади 30 жовтня 1918 р. В ухвалі йшлося про те, що основою майбутньої армії є

військові Легіону УСС, що українська влада перебирає на себе командування всіма колишніми полками армії династії Габсбургів, які комплектувались на території західноукраїнських земель.

Однак небажання віденської влади переводити українських військових з Італійського та Балканського фронтів у Східну Галичину, Буковину і Закарпаття та початок польсько-української війни змусив керівництво УНРади самостійно вирішувати питання створення власних збройних сил. Основою для цього стали військові австро-угорської армії, які залишились у тилу. На початок листопада 1918 р. у підпорядкуванні УГК були окремі фрагменти, як-от сформований Легіон УСС, кілька запасних формувань, зруйнована війною інфраструктура, а також вояки, які перебували вдома у відпустках, відрядженнях, на лікуванні тощо.

13 листопада 1918 р. галицьке командування видало Наказ, за яким вирішило формувати свою армію за таким же територіальним принципом, який був у монархії Габсбургів. Територію держави було поділено на три військові області, кожна з яких у свою чергу поділялася на чотири ОВК. Останні здебільшого збігалися з територіями полкових округів комплектування колишнього австро-угорського війська.

Мобілізація у збройних силах ЗУНР/ЗОУНР з листопада 1918 р. по червень 1919 р. відбувалась за територіальним принципом. Порівнюючи вказаний принцип із екстериторіальним чи змішаним, можемо зробити висновки, що він був результативнішим. Як приклад, можемо розглядати 1-шу бригаду УСС у II Галицькому Корпусі, яку сформували вихідці зі всієї території ЗУНР. В основному бригада складалась із колишніх військових Легіону УСС, однак вона так і не змогла розбудуватись до більшого військового з'єднання.

У січні 1919 р. збройні сили галицької республіки було реорганізовано: створено три Галицькі Корпуси, які вели бойові дії на фронті. Кожен із них поділявся на бригади, які комплектувались, практично, за тим же територіальним принципом, що й піхотні полки армії династії Габсбургів.

У питаннях тактики ведення бойових дій ГА частково адаптувала досвід, який здобули її військові в австро-угорській армії (мова йде про позиційну війну). Однак, як показав приклад Вовчухівської операції та Чортківської офензиви, ГА у наступальних воєнних операціях діяла куди краще, аніж в оборонних.

Розділ 3

ТРИ ЕТАПИ РОЗБУДОВИ ЗБРОЙНИХ СИЛ ЗУНР/ЗОУНР

Збройні сили покликані відігравати одну з найважливіших ролей в історії держави. Вони повинні гарантувати незалежність і територіальну цілісність. Отримані знання про процес розбудови збройних сил мають не лише історичну вартість, але й можуть бути потрібними сьогодні. Доволі повчальним та інформативним є досвід будівництва збройних сил галицької республіки. В умовах сьогоднішньої російської агресії проти України ця тема є більш ніж актуальною.

У військовому будівництві ЗУНР/ЗОУНР у листопаді 1918 – липні 1919 р. можна виділити 3 етапи.

3.1. Єдине командування Українським військом

Військова думка не завжди підпорядковується політичній, та інколи перша є рушієм другої. Яскравим прикладом цього стали події 1 листопада 1918 р. у Львові, коли за наполяганнями людей у військовій уніформі збройним шляхом було перейнято владу у краю. Попри те, що в цей час галицькі військові та політики мали одну мету, саме вибір методів боротьби був ключовим у Листопадовому чині. Військові події 1 листопада 1918 р. у Львові засвідчили, що не завжди політична думка диктує тон військовій, а бува й навпаки.

16 жовтня 1918 р. цісар проголосив маніфест, який передбачав перетворення Австро-Угорщини на федерацію національних держав. У середовищі галицьких політиків побутували думки, що Габсбурзька монархія не розпадеться, а лише змінить свій адміністративний лад. Після оприлюднення маніфесту цісаря, політики Східної Галичини поширювали чутки, що імператор Карл I має прибути до Львова і коронувати для краю свого наступника [366, с.177]. Під час утворення 18 жовтня 1918 р. представницького органу Української Національної Ради (УНРади), галицька політична еліта не відкидала можливості збереження Австро-Угорщини.

Хорунжий ГА Михайло Гуцуляк так описав погляди делегатів УНРади на майбутнє Східної Галичини на своєму першому засіданні: «Старші і відповідальні тоді політики шукали компромісу з Австрією, а партія Соціал-Демократична, молодь і голос народу бажали йти революційними шляхами» [187, с. 17]. Однак військово-політичні обставини склались так, що галицький політичний провід почав готуючись до перейняття влади у Східній Галичині. Перед українцями гостро постала проблема формування своїх збройних сил для захисту кордонів. Керівництво УНРади розглядало три можливі варіанти їх створення:

Перший варіант був запропонований 30 жовтня 1918 р. Тоді на засіданні УНРади було прийнято ухвалу, що вищий український законодавчий орган Східної Галичини та Буковини перебирає на себе командування всіма колишніми полками австро-угорської армії, які були скомплектовані на підпорядкованих йому територіях. Однак станом на осінь 1918 р. більшість українських військових, які були у складі армії династії Габсбургів, перебували на Італійському та Балканському фронтах [368, с. 14–15]. У кінці жовтня 1918 р. у Східній Галичині та Буковині перебували: 58-й (Станиславів), 89-й (Городок), 90-й (Ярослав), 115-й (сформований 1918 р.) піхотні полки; 19-й (Львів – Бережани) та 35-й (Золочів – Тернопіль) полки стрільців; 54-й (1918 р.) штурмовий батальйон; 3-й (Коломия) кінний полк [368, с. 15–18].

У **другому** варіанті розглядалась можливість формування армії на основі Легіону УСС. На вказаному засіданні УНРади 30 жовтня 1918 р. її делегати визнали це військове формування як основу майбутніх збройних сил своєї держави [441, с. 57]. Однак на його базі не можна було швидко сформувати нову армію, оскільки наприкінці жовтня 1918 р. Легіон УСС у своєму штаті мав лише 2 тис. 200 військових [405, с. 176–177], що було наслідком великих втрат у боях під Лисонею і Потуторами (1916 р.) [370, с. 402]. Цих сил, очевидно, було недостатньо для захисту кордонів

новоствореної галицької держави. До того ж усусуси не мали у своєму підрозділів артилерії, авіації та інших родів військ.

Третій варіант – мобілізація нових рекрутів і створення на їхній базі нової армії. Однак зрозуміло, що для вирішення оперативних завдань ефекту від новобранців не могло бути через відсутність у них належної військової підготовки.

УНРада визначила, що працювати над створенням Українського війська буде Український Генеральний Військовий Комісаріат (УГВК), який визначено як державний орган, що уособлював всю військову владу. До нього входили офіцери австро-угорської армії. Через брак джерел діяльність УГВК досі є малодослідженою темою в історичній науці, але достовірно відомо, що саме його члени готували Листопадовий чин. Події другої половини жовтня 1918 р. розгортались настільки швидко, що у галицького політичного керівництва не було достатньо часу, щоб вирішити базові проблеми, які лежать в основі процесу формування війська: яку слід обрати систему комплектування; яким повинен бути військово-територіальний поділ; якою повинна бути організаційно-штатна структура тощо. Відтак УГВК у процесі підготовки до Листопадового чину довелося використовувати та комбінувати всі три вказані варіанти формування Українського війська.

Керівництво УНРади не перешкоджало військовим у їхній підготовці до збройного виступу 1 листопада 1918 р., але застерігало, щоб під час підготовки вони не входили у конфлікт з австрійською владою, оскільки ще були надії на мирне вирішення питання про отримання своєї держави. За свідченнями підхорунжого Легіону УСС Дмитра Паліїва, саме галицькі політики гальмували збройний виступ українців, а перейняття влади у Львові, на його думку, відбулось запізно [315, с. 28].

Аргументом про те, що керівництво УНРади до останнього дня надіялось перебрати владу у краю мирним шляхом, є візит 31 жовтня 1918 р. його представників – Костя Левицького, Івана Кивелюка, Олександра

Стефановича, Сидора Голубовича, Льонгина Цегельського та Степана Барана – до намісника Відня в Галичині Карла фон Гуйна з пропозицією передати українцям владу, але останній відмовився це зробити [264, с. 51]. Відбувалось це тоді, коли в ніч на 31 жовтня УГВК вже розробило план захоплення влади у Львові збройним шляхом [315, с. 32–33]. Місцеві газети вже писали про те, що до Львова з дня на день прибуде ПВ. З Відня до майбутньої столиці ЗУНР в першій половині дня 31 жовтня прибув Льонгин Цегельський, який повідомив, що держава династії Габсбургів вже розпалась, а зі столиці начебто вже відправили телеграму до намісника з текстом про передачу влади УНРаді. Лідери тогочасної галицької репрезентації Кость Левицький та Льонгин Цегельський вважали, що потрібно чекати інструкції щодо подальших дій від віденської репрезентації, яка мала надійти 1 листопада [283, с. 39].

Попри те, що Австро-Угорщина доживала свої останні дні – галицькі політики все ж апелювали до неї у своїх намірах отримати власну державу, але як показала історія – надії на це були марними. 31 жовтня 1918 р. у Відні Рада міністрів провела засідання щодо українського питання. Протокол засідання (M.R.Z. 68) засвідчив, що династія Габсбургів не погодилася на надання українцям автономії у складі можливої майбутньої федерації. Галичанам пропонували лише «обсадити староства і повітові дирекції скарбу» [187, с. 53]. Дмитро Паліїв стверджував, що в той час «офіційна політика нації спочивала безапеляційно в руках людей австрійської орієнтації» [370, с. 401], відтак «орієнтація на мирне розв'язання спору поставила Національну Раду поза події, які розігралися Першого Листопада» [187, с. 18].

План захоплення влади у Львові був розроблений на засіданнях УГВК. Існує багато дискусій про творців Листопадового чину. Попри те, що в історіографії його доволі часто асоціюють з сотником Легіону УСС Дмитром Вітовським, останній приїхав до Львова лише 28–29 жовтня і, очевидно, фізично не міг координувати ту організаційну роботу у всій Східній

Галичині, яка вже була проведена. Перед ним очолював УГВК з 27 жовтня поручник Петро Бубела, який прибув з Відня до Львова на початку вказаного місяця [187, с. 194]. До нього ця таємна військова організація не мала свого команданта. Однак у своїх спогадах Михайло Гуцуляк писав, що всю організаційну роботу щодо підготовки Листопадового чину провів саме Дмитро Паліїв, і назвав його «конструктором-архітектором» повстання [314, с. 528], який прибув до Львова 12 жовтня 1918 р. [187, с. 195].

На засіданнях УГВК було обговорено кілька варіантів розвитку збройного захоплення влади. Розглядалась можливість залучення підмоги від Корпусу Січових Стрільців (СС), який у цей час перебував на Наддніпрянщині. Ідею запропонував полковник Іван Чмола. Згідно з планом, потрібно було зібрати всіх дезертирів австро-угорської армії зі Східної Галичини та Буковини і відправити їх до Білої Церкви, в місце постою січових стрільців. Навзаєм військові Корпусу Січових Стрільців (СС) повинні були прибути до Кам'янця-Подільського та Радивилова, ближче до кордону з державою династії Габсбургів. За таких обставин січові стрільці могли б прибути до Львова за 1–2 дні. Однак це тактичне рішення, в силу невідомих нам обставин, так і не було реалізоване [315, с. 28].

Швидка допомога Львову могла також надійти з Чернівців та околиць, де розташовувався Легіон УСС; зі Станиславова, де розташовувались дві кадри, та з Коломиї і Золочева, де було по одній кадрі [264, с. 56]. Згідно з напрацьованим УГВК планом встановлення влади у Львові, Легіон УСС мав прибути в місто в обідню пору 1 листопада. Усууси мали забезпечити охорону міста, а українські військові з австро-угорських полків повинні були бути організовані в інші військові формування і забезпечити порядок на вулицях. Як згадує Дмитро Паліїв, «Над тим, що робити, якщо УСС-и не прийдуть на означений час, ніхто з нас навіть не застановлявся» [315, с. 43–44]. Однак до Львова стрільці прибули лише 3 листопада в полудень, коли вже тривав збройний виступ поляків проти українців і місто було розділено лінією фронту. Встановлено, що кур'єрською поштою усуусам було

наказано негайно їхати до Львова ще 31 жовтня, до Чернівців він мав прибути до 24-ї год того ж дня [187, с. 57]. У Приказі йшлося, щоб весь Легіон УСС прибув до майбутньої столиці ЗУНР, «не гаючи ні хвилини часу. Труднощі в доставці потягів опанувати силою» [264, с. 56]. Дмитро Паліїв зазначав, що цього запізнення можна було б уникнути, якщо б бійці Легіону на свій розсуд, тобто без наказу, прибули до Львова скоріше [371, с. 402]. Михайло Гуцуляк однією з причин цього вважав постать архикнязя Вільгельма Габсбурга («Василя Вишиваного»), який, на його думку, знижував революційний запал у стрільців [187, с. 23].

Оцінюючи стан українських сил у Львові станом на кінець жовтня 1918 р., УГВК нарахував у своїх лавах 1 тис. 400 солдат і 60 старшин, які повинні були взяти владу у місті з чисельністю понад 250 тис. жителів, більша половина яких були поляками. Українським військовим на заваді встановлення своєї влади у Східній Галичині та Буковині на початку листопада 1918 р. могли стати лише дві перешкоди: австро-угорські військові частини, основою яких були німці, угорці і поляки, які жили у містах [315, с. 33]. Щодо перших, то серед українських політиків побутувала думка, що вони зберігатимуть нейтралітет, що врешті і сталось під час Листопадового чину. Поляки ж мали переважаючу більшість жителів лише у Львові. Відтак у розісланих УГВК 30–31 жовтня у повіти відозвах до українських військових йшлося, що саме у майбутню столицю ЗУНР потрібно надсилати підмогу.

31 жовтня 1918 р. політичне керівництво УНРади паралельно призначило свої збори у Львові на 1 листопада, а в повітах – 6 листопада. Очевидно, щоб обговорити подальший план дій і ухвалити відповідне рішення. Однак інші погляди на розвиток подій мав сотник Дмитро Вітовський, який на нараді серед політиків у Народному домі вечером 31 жовтня переконав присутніх у необхідності проведення військового виступу. Від УГВК на нараді також були присутні поручник Петро Бубела та поручник Іван Рудницький. У дискусії щодо необхідності встановлення

української влади у Львові 1 листопада військові апелювали до двох основних аргументів: 1) інформації про те, що до міста 2 листопада мають прибути представники Польської ліквідаційної комісії, щоб перебрати владу (припускаємо, що приїзд 1 листопада був перенесений через свято Усіх святих) [257, с. 196–197]; 2) УГВК відправила у місцеві повіти кур'єрів з відповідними Наказами про перейняття влади [187, с. 56]. Це було зроблено до 14 год 31 жовтня 1918 р. [257, с. 196]. У Наказах йшлося: «Українська Національна Рада переймає владу у свої руки. Ніччю з 31 жовтня на 1 листопада українська залога Львова займе місто. В кожному повіті Сх. Галичини слід перебрати владу власними засобами....» [187, с. 58]. Представники ж львівської репрезентації просили перенести збройний виступ в ніч з 1 на 2 листопада, оскільки вранці до Львова мав приїхати кур'єр з Відня з інструкцією від віденської репрезентації [257, с. 197]. Однак Дмитро Вітовський не послухав цих порад. Очевидно, навіть у разі відхилення політиками плану Листопадового чину у Львові у повітах Східної Галичини та Буковини українці все одно б встановили свою владу.

У переддень 1 листопада 1918 р. серед українських офіцерів були неоднозначні погляди щодо швидкого встановлення українцями влади у краю. Значна частина учасників Листопадового чину дізналась про його план лише 31 жовтня 1918 р. Відтак у деяких офіцерів виник сумнів, чи все вдасться, чи не потрібно ще час, щоб підготуватись. Однак Дмитро Вітовський наполіг, щоб збройний виступ у Львові відбувся 1 листопада [187, с. 62]. Військових було повідомлено і про те, що українці вже взяли владу у Перемишлі і відправили Наказ висадити мости на р. Сян, щоб поляки у Східній Галичині не отримали підмоги [187, с. 82–83]. При обговоренні плану Листопадового чину обговорювалась і можлива невдача. У такому випадку українські війська повинні були відійти від Львова на схід у напрямку Красного. Окрім допомоги військових, УГВК також розраховував на підтримку середовища українського студентства, яке можна було залучити до жандармерії чи розвідчої служби. Нарада з військовими тривала до 22 год

31 жовтня, після чого старшини розійшлися по своїх позиціях. Залишилось лише шість старшин, які, фактично, і створили перший Генеральний штаб українських збройних сил Східної Галичини та Буковини. До нього увійшли: сотник Дмитро Вітовський, сотник Сень Горук, поручник Богдан Гнатевич, поручник Петро Бубела, поручник Ілько Цьокан, четар Олекса Іванчук і підхорунжий Дмитро Паліїв [187, с. 62].

Поручник Мирон Коновалець у своїх спогадах писав, що Листопадовий чин було реалізовано за планом австрійського командування, який був створений на випадок повстання у Львові. Цей план передав Івану Рудницькому один український старшина, який працював у львівській корпусній команді. Відтак на нараді старшин, яка відбулась після погодження Листопадового чину з політиками 31 жовтня 1918 р., було лише обговорено, які об'єкти і якими силами захопити [257, с. 197].

Паралельно готувались до перейняття влади у Східній Галичині та Буковині й українські військові у Відні. У столиці Австро-Угорщини з середини жовтня 1918 р. почала діяти перехідна військова станиця для переправлення українських військових у свій край. Її члени прийняли рішення вислати повідомлення українським військовим у прифронтові частини з закликом повертатись додому, а у цьому їм мала допомогти віденська військова станиця. Із Відня до українців, які служили в армії династії Габсбургів, скерували 10 тис. примірників таких відозв [309, с. 8–9].

Галицькі політики у питанні розбудови своїх збройних сил в кінці жовтня 1918 р. дотримувались принципу єдиноначальності. 30 жовтня 1918 р. УГВК було перейменовано на Українську Генеральну Команду (УГК). Слово «Генеральна» у назві вказаного військового органу означало, що це найвищий та єдиний державний орган, який відповідає за збройні сили. Очільник УГК був наділений всією повнотою влади щодо своїх підлеглих та ніс відповідальність перед новоствореною галицькою державою за ситуацію у війську. Принцип єдиноначальності дозволяв сотнику Дмитру Вітовському проявляти ініціативу, діяти рішуче, оперативно приймати

рішення та віддавати в установленому порядку відповідні Накази і забезпечувати їх виконання. Безперечно, це було однією з причин успіху Листопадового чину. Аналізуючи воєнну операцію українців у ніч на 1 листопада у Львові, можемо стверджувати, що вона була добре проведена. До певної міри Листопадовий чин можна назвати вимушеним через обставини, які склались. Його творці опирались на розрахунок своїх знань, умінь та можливостей.

Провівши збройний виступ 1 листопада 1918 р., члени УГК отримали всю повноту військової влади, а при таких революційних обставинах могли перейняти ще й політичну. Принаймні, підтримка народу для цього була. Народну підтримку та популярність серед населення Східної Галичини, яку отримали організатори Листопадового чину, описав Олекса Кузьма: «Горячим бажанням кожного провінціонального патріота, що попав цього дня у Львів, було дістатися до Народнього Дому, щоби побачити першу українську команду» [187, с. 71]. Сьогодні ми можемо лише припускати, чому Дмитро Вітовський не встановив військову диктатуру, маючи таку можливість. Імовірно, через небажання брати на себе велику відповідальність, яка, зважаючи на його вік (31 р.), здавалась йому непосильною, або відчуття браку підтримки серед політичних лідерів для такого рішення.

1–3 листопада 1918 р. сотник Дмитро Вітовський був перевантажений військовими справами. УГК у цей час фізично була нездатна керувати розбудовою збройних сил та бойовими діями Українського війська, оскільки завдання були надто масштабними як для одного військового органу. Військова ситуація вимагала введення системної роботи, а не проведення нашвидкоруч імпровізованих заходів. Можливо, саме через надмірну завантаженість 3 листопада 1918 р. отаман Дмитро Вітовський подав у відставку, яку і погодив голова галицького уряду Кость Левицький [187, с. 120].

На наступному етапі розбудови збройних сил – розподілі військових повноважень на фронтові та тиліві – керівництво галицької держави використало європейський зразок, у тому числі переймаючи австро-угорський досвід. 8 листопада 1918 р. УГК було перейменовано на «Начальну Команду Українського Війська» (НКУВ), влада якої поширювалась виключно на фронтову та прилеглу до неї територію. Командувати новоствореним військовим органом державного управління 4 листопада 1918 р. призначили полковника Григорія Коссака. 9 листопада 1918 р. утворено уряд галицької держави, а у його складі створено військове міністерство – ДСВС, яке розповсюджувало свою владу на тилу територію та повинне було відповідати за розбудову збройних сил та допомогу фронту. ДСВС очолив Дмитро Вітовський, якого підвищили до рангу полковника. З початком цього етапу розбудови збройних сил було перервано принцип єдиноначальності у командуванні збройними силами, який існував до того.

Перший відомий нам план розбудови Українського війська керівництву УНРади публічно був представлений у статті полковника Миколи Мариновича під назвою «Поклики до всіх повітових управ» у газеті «Діло» за 8 листопада 1918 р. У ній автор зазначав, що галицькому керівництву слід більше використовувати військову спадщину Австро-Угорщини. Микола Маринович пропонував спершу відновити запасні формування колишньої армії династії Габсбургів, а в подальшому на їхній базі – полки різних родів зброї. Комплектувати полки пропонувалось за військово-територіальним принципом, як це було на українських землях до Першої світової війни. Микола Маринович вважав, що новій галицькій владі слід негайно призвати до війська осіб 1895–1897 рр. народження, а при необхідності і чоловіків, які народились від 1883 р. До Українського війська запрошували і фахівців неукраїнської національності [118]. Відомий приклад, коли командант Лаер (95-й полк піхоти армії династії Габсбургів) під час Листопадового повстання у Станиславові перейшов на сторону українських сил. Про це у своїх спогадах написав один з учасників українського збройного виступу:

«Ламаною українсько-чеською мовою сказав, що він 15 літ з нами служив Австрії, а тепер радо буде з нами служити Україні. Сказавши на закінчення “Слава Україні”, він зняв шапку, відчепив австрійську відзнаку й почепив українську, синьо-жовту» [153, с. 14].

Пропонований Миколою Мариновичем план був взятий за основу для майбутньої розбудови збройних сил ЗУНР, які отримали назву «Українське військо». Зазначимо, що в українській та польській історіографії щодо збройних сил ЗУНР/ЗОУНР прийнято вживати терміни «Українська Галицька Армія», інколи – «Галицька Армія». Очевидно, це викликано частим вживанням цих термінів у міжвоєнній мемуарній літературі. Однак практично в усіх документах ЗУНР/ЗОУНР в часі з листопада 1918 р. по липень 1919 р. щодо збройних сил галицької республіки вживається термін «Українське військо» (Додаток № 2). Звідси і назва Генерального штабу армії – «Начальна Команда Українського Війська» (Додаток № 3). У незначній кількості документів також вживається термін «Українська армія» (Додаток № 4). Щодо терміну «Українська Галицька Армія», то у досліджений нами період він взагалі не фігурує у військових документах ЗУНР/ЗОУНР, а поширений в історіографії термін «Галицька Армія» стосується лише тієї частини війська, яка вела бойові дії на фронті. Останній термін був введений у документообіг Наказом № 32 від 25 січня 1919 р. [194, с. 17]. З 28 січня Михайло Омелянович-Павленко у своїх Наказах підписувався як «Командуючий Галицькою Армією» [9, арк. 52] (Додаток № 5). Звідси відбулась зміна назви Генерального штабу з «Начальна Команда Українського Війська» на «Начальна Команда Галицької Армії», що було прописано у Наказі генерал-хорунжого від 2 лютого (Додаток № 7). До певної міри таке трактування військ на фронті можна порівняти з поширеним у наш час терміном «учасник АТО», який застосовується до тих українських військових, які в часі теперішньої російсько-української війни проходили службу у зоні АТО. Відтак, вважаємо за доцільне у подальшому вживати

щодо збройних сил ЗУНР/ЗОУНР в період з листопада 1918 р. по липень 1919 р. термін «Українське військо».

Розділ 3.2. Розподіл повноважень між ДСВС та НКУВ/НКГА

В умовах сьогоденішнього російсько-українського збройного конфлікту на Донбасі, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних сил України особливу увагу приділяють своїй співпраці, ефективність якої у багатьох випадках залежить від правильного розподілу повноважень. У цьому контексті актуальним для нас стає вивчення відповідного співробітництва між ДСВС та НКУВ/НКГА під час польсько-української війни 1918–1919 рр., яке тривало з 9 листопада 1918 р. по 21 травня 1919 р. У дисертації доведено, що вказаний період був другим етапом процесу розбудови збройних сил ЗУНР/ЗОУНР. Розглянемо окремо історію та діяльність кожного органу військової влади.

ДСВС

ДСВС було створено 9 листопада 1918 р. Його основною метою діяльності була розбудова збройних сил ЗУНР. ДСВС, у сьогоденішньому розумінні, відігравав роль військового міністерства. Цей військовий орган підпорядковувався голові Державного Секретаріату. Свою діяльність Державний Секретар Військових Справ проводив від імені УНРади [115].

Впродовж свого існування ДСВС очолювали сотник Дмитро Вітовський (до 13 лютого 1919 р.) та генерал Віктор Курманович (до кінця травня 1919 р.). Зі встановленням диктатури у ЗОУНР 9 червня 1919 р., повноваження ДСВС перейшли до Комкнди Запілля (КЗ).

ДСВС у своїй структурі мав 14 відділів та канцелярію. Кожен із відділів відповідав за свій напрямок роботи. Своє військово-міністерство галичани формували за зразком структури відповідного міністерства Австро-Угорщини [281, с. 32]. У структурі ДСВС були наступні відділи: 1-й, який відповідав за кадрові питання офіцерського складу, видавництво друкованого органу міністерства – «Вістника» – та іншої військової літератури; 2-й

займався кадровими питаннями підстаршин та стрільців; 3-й мав обов'язки, пов'язані з вишколами та забезпеченням амуніцією військових; 4-й відповідав за мобілізацію; 5-й – за стан зброї і амуніції та ін.

Після того, як галицькі військові залишили Львів 21 листопада 1918 р., ДСВС переїхав до Тернополя, а у грудні 1918 р. – до Станиславова. До переходу ГА за Збруч у середині липня 1919 р. військове міністерство переміщалося разом з урядом ЗОУНР у Бучач, Чортків та Заліщики.

Перші Розпоряди (у сучасному розумінні – розпорядження) військового міністерства ЗУНР датуються 13 листопада 1918 р. На початках вони мали виразно військово-політичний характер. В одному з них від 13 листопада йшлося про те, що всі військові формації Австро-Угорщини, що дислокуються на території ЗУНР, і всі військові формації, що рекрутувались з території держави галичан, – демобілізуються. Характерно, що цей документ, окрім Державного Секретаря Військових Справ Дмитра Вітовського, підписав і Президент Державних Секретарів Кость Левицький, що свідчить про заполітизованість питання [116]. Подібних прикладів з кількома підписами Державних Секретарів чи Президента Державних Секретарів на нормативно-правових документах ДСВС є чимало. Політичним рішенням військового міністерства ЗУНР слід вважати і Зарядження (у сучасному розумінні – наказ) від 27 грудня 1918 р., у якому йшлося про те, що іноземці, які повертаються з полону через територію ЗУНР, – не підлягають ревізіям, але від них потрібно відібрати зброю та амуніцію [105].

У питанні розбудови збройних сил ДСВС розвинув концепцію, яку запропонував полковник Микола Маринович щодо адаптації австро-угорського досвіду. Розпорядом від 13 листопада 1918 р. територія ЗУНР, окрім Закарпаття, була поділена на три військові області – Львів, Тернопіль та Станиславів [116] – та 12 військових округів [117]. Вказані округи практично збігалися з округами часів Австро-Угорщини, у яких проводили комплектацію армійських полків [195, с. 38–40].

Розпорядом ДСВС від 18 листопада 1918 р. було створено воєнну область, до якої увійшли військові округи Стрий, Самбір і Перемишль. Командувати цим утворенням призначили полковника Григорія Коссака [119].

Те, що діяльність ДСВС була спрямована на розбудову збройних сил, засвідчує низка інших розпоряджень, зокрема Розпоряд від 13 листопада 1918 р. про оголошення часткової мобілізації [118]. Під призов до Українського війська підпадали всі офіцери та чиновники «бувшої австрійської армії до 50 р. життя», а також колишні військові 1883–1900 рр. народження. До призивних комісій повинні були з'явитися чоловіки, які не служили в армії 1883–1901 рр. народження. Мобілізація людей з військовим досвідом дозволяла командуванню Українського війська швидко створити боєздатні підрозділи, які стали основою армії. Кожен призначений командир підрозділу мав право самостійно визначати його структуру відповідно до наявних кадрів та спорядження. Відтак у багатьох підрозділах були різні роди зброї. Артилерію пропонувалось зорганізувати окремо. Якщо артилеристів у підрозділі було замало для створення однієї батареї, то їх разом із відповідним майном потрібно було відправляти до ОВК у Львові, Станиславові чи Тернополі. Саперів у такому ж випадку потрібно було відправляти у Львів, а залізничників та телеграфістів – до Станиславова. Також у Поученні до IV Розпоряду ДСВС для ОВК вказано на необхідність у створенні полкових обозів. На думку командування військового міністерства, це покращило б маневрування армії [114].

У дисертації доведено, що Розпоряди ДСВС мали на меті впровадження планового процесу розбудови Українського війська. Відходом від періоду імпровізації можна вважати IV Розпоряд, у якому йшлося про скасування всіх попередніх Розпорядів та Наказів щодо мобілізації будь-яких органів влади [117]. Всі інші військові проблеми можна було вже вирішувати без лишньої квапливості, зважаючи на здоровий глузд, правові норми та практичний досвід. 19 листопада 1918 р. ДСВС вимагав від місцевої влади

підготовки військових касарень для новоприбулих солдат. Також наголошувалось і на необхідності збору харчів для мобілізованих [101]. Служити в армії мали й лікарі [102], які повинні були щодня оглядати хворих військових [131]. До мобілізації закликали і представників неукраїнської національності [123]. До компетенції ДСВС належало і визначення категорій, які не підлягають мобілізації [127]. Військове міністерство ЗУНР разом з Державним Секретаріатом Освіти також гарантували поновлення у навчальних закладів тих, кого було мобілізовано під час навчання [124].

Попри всю спішність, з якою відбувався процес набору до Українського війська, перші мобілізовані галичани не встигли взяти участь у листопадових боях у Львові, а вирушили на фронт у 20-х числах листопада 1918 р. Успіхи першої мобілізаційної хвилі були очевидні. Якщо командування Українського війська у Львові в листопаді 1918 р. мало у розпорядженні 2 тис. 400 військових [373, с. 114], то в кінці грудня цього ж року на фронті було 16 тис. 500 військових (28 куренів піхоти та 25 артилерійських батареї) [261, с. 19–32]. У травні 1919 р. ГА вже налічувала 37 тис. 500 багнетів.

Варто додати, що командуванню збройними силами ЗУНР не вдалось впровадити ідею про створення полків за прикладом часів Австро-Угорщини. Передусім це було викликано відсутністю достатньої кількості часу для впровадження такої системи розбудови армії та доволі великим відрізком фронту – від Західного Бугу до передгір'я Карпат, події на якому постійно потребували підсилення. Відтак новостворені курені за принципом першочергової необхідності відправляли на різні відтинки передової. До прикладу, коломийський III курінь 36 полку прибув до околиць Угнова, а V курінь з того полку – у район Хирова [165, с. 12]. Коли ж курені перебували на різних відтинках фронту, їх було важко зібрати, щоб сформувати полк. Передусім через те, що доволі часто їх не було кому замінити, адже рівень ескалації збройного конфлікту у Східній Галичині був високим. Лише у другій половині січня 1919 р., коли бойові дії на польсько-українському

фронті перейшли у відносно затишшя, галицьке командування взялося до реорганізації своїх збройних сил. Фронтіві військові частини було реорганізовано за схемою «Корпус – бригада – курінь» [367, с. 11–12], що унеможливило існування в армії полкової ланки. Комплектування новостворених бригад, окрім I бригади УСС, теоретично повинно було відбуватись за територіальним принципом, але на практиці до них приєднювали курені, що були сформовані у різних частинах Східної Галичини.

До компетенції ДСВС входила і відповідальність за військово-матеріальне забезпечення у збройних силах ЗУНР, зокрема жорсткому контролю підлягав нагляд за харчовими, одяжними та обозними складами. Дані про їхній стан потрібно було надсилати у ДСВС та НКУВ/НКГА кожного 10-го, 20-го та останнього дня поточного місяця. Попри те, що всі склади у питаннях видачі підпорядковувались військовому міністерству, за нагальної потреби, щоб обійти державну бюрократію, – повинні були «безумовно підчинитися» Генеральному штабу [112], що свідчить про фронтний характер діяльності останньої. З метою прохарчування армії, 15 квітня 1919 р. у запіллі і на фронті були створені спеціальні відділи, які мали скуповувати їжу для військових. Командантів «Викупно-заємних відділів» на фронті призначала НКГА, а в запіллі – ДСВС. У тилу назва посади очільника цього відділу називалась «Викупно-заємний старшина ДСВС на повіті» [125]. Найвищою інтендантською владою у ЗУНР встановлено Інтендатуру військового міністерства, яка займалась політикою військово-матеріального забезпечення Українського війська [128].

ДСВС контролювало склади та видачу зброї. Українське військо переважно користувалось зброєю колишньої армії Австро-Угорщини. В одному з Розпорядів ДСВС йшлося, що галицька республіка конфіскує все військове майно на своїй території, яке залишили інші збройні сили [120]. Значну частину зброї Українське військо діставало у процесі роззброєння колишньої армії династії Габсбургів, військові якої повертались із

Наддніпрянщини через Східну Галичину. Степан Шухевич у своїх спогадах згадував, що його підлеглі лише у Підволочиську забрали у різних підрозділах колишньої австро-угорської армії 80 гармат, 300 кулеметів, 20 тис. рушниць та інше військове спорядження. Всю забрану зброю потрібно було передавати до військових округів [376, с. 63]. Зарядженням від 6 грудня 1918 р. було прописано, що головний військовий склад Українського війська перебуватиме у Тернополі. Кожна команда повинна була зробити аудит своєї зброї, а ту, яку не використовує, відправити на головний військовий склад. Інформацію про аудит озброєння потрібно було передати у ДСВС. Окружним командам, які були на лінії фронту, у разі потреби у боєприпасах заборонялось напямучи просити їх поповнення з Тернополя, а необхідно було це робити через НКУВ/НКГА. Інші команди повинні були це питання вирішувати через референта зброї ДСВС [111]. Відповідно до цього у дисертації зроблено висновки, що повноваження між Генеральним штабом та військовим міністерством ЗУНР/ЗОУНР розподілились не лише функціонально, але й територіально.

До компетенції ДСВС входила і військово-правова діяльність: у VI Розпоряді від 13 листопада 1918 р. йшлося про створення 12 окружних військових судів, які «поки що» у своїй діяльності мали керуватись австрійським законодавством і які отримали назву «Полеві суди окружної команди в... [далі мала йти назва населеного пункту – М. Г.]» [121]. До компетенції Полевих судів належало вирішення справ, які були пов'язані з фронтовим життям: «всі справи офіцерські, справи шпіднажні та підмоги неприятели о злочині...» [123]. Розпорядом Диктатора Євгена Петрушевича до військових суддів від 23 червня 1919 р. було встановлено, що Полевий суд КЗ, яка замінила ДСВС, діяв у Чорткові, в Тернополі та в Бережанах [12, арк. 179]. ДСВС дозволяв судам накладати контрибуцію на тих, хто був вороже налаштований до існування галицької держави [110].

Військове міністерство ЗУНР хоч і не втручалось в оперативну діяльність НКУВ, проте низка Розпорядів вносили корективи в умови

перебування військових на фронті. До прикладу, духовний орган (у сьогоднішньому розумінні інститут капеланства) був заснований при ДСВС та НКУВ [110]. Військове міністерство встановлювало розмежування між фронтовими, прифронтовими та тилловими територіями [128]. Фронтову область було прийнято називати «тіснішою воєнною областю», а прифронтову – «припіллям або ширшою воєнною областю» [44, арк. 17]. В одному з Розпорядів ДСВС було прописано, що відряджених військових повинна була видавати та стаційна команда, куди вони прибували [123]. Встановлювався і порядок виплат коштів військовим – кожного 1-го, 11-го та 21-го дня в місяці [99]. До компетенції ДСВС також входило питання розроблення однострою для армії [105].

Військове міністерство галицької республіки контролювало фінанси Українського війська. Для цього було створено спеціальний Заводово-розчисловий відділ. Всі округи повинні були направляти свої рахункові акти до цього відділу, а всі формації, що перебувають на фронті, – до Розчислово-провірюючого Відділу при Генеральному штабі армії.

Діяльність ДСВС інколи перетиналась з міграційною політикою. У Розпоряді № XXXV від 10 квітня 1919 р. йшлося про регламентацію видачі перепусток і паспортів для подорожей для цивільних осіб, під чим також підписались Державні Секретарі Внутрішніх та Закордонних Справ [126].

НКУВ/НКГА

8 листопада 1918 р. на засіданні УНРади УГК було перейменовано в «НКУВ» [9, арк. 5]. Керівництво листопадними вуличними боями у Львові, яке здійснював Григорій Коссак, швидко викликало невдоволення серед військових. Відтак політичне керівництво запропонувало Гнату Стефаніву очолити командування бойовими діями, який погодився і був іменований «наказним отаманом всего Укр. Війська» [9, арк. 6–6 зв.]. Єдиним аргументом для галицького політичного проводу щодо такого кадрового рішення був той факт, що керована ним Золочівська військова округа під час боїв у Львові присилала до столиці ЗУНР більшу допомогу, ніж інші.

НКУВ в часи свого перебування у Львові мала наступну структуру: головний командант, начальник Штабу, начальник канцелярії, старшини для доручень та ад'ютанти. Також Гнату Стефаніву підпорядковувались референти артилерії, амуніції, зв'язку, розвідки, харчування, санітарії, польової жандармерії, самоходів, обозництва, доповнень, преси та каси.

З відходом українських військ зі Львова 21 листопада 1918 р. НКУВ отримала свій осідок у Бережанах. Генеральний штаб збройних сил ЗУНР також реформував свою структуру. НКУВ почала поділятися на оперативний та організаційно-матеріальний відділи. Перший відповідав за бойові дії і мав у підпорядкуванні чотири підвідділи: оперативний, розвідний (у сучасному розумінні – розвідувальний); зв'язковий (зв'язку) та поповнень. Другий налічував десять підвідділів: особового складу технічний, боєприпасів, тилу, технічний, санітарний, ветеринарний, інтендантський, судовий, польового духовенства та авіаційний [281, с. 279].

Після Бережан осідок НКУВ до середини травня 1919 р. перебував у Бібрці та Ходорові, згодом (до середини липня 1919 р.) змінювався відповідно до переміщення лінії фронту, а з переходом влади та армії ЗУНР за Збруч у липні 1919 р. – у Вінниці.

2 лютого 1919 р. НКУВ було перейменовано на «Начальну Команду Галицької Армії» [9, арк. 54]. Все це відбулось через запровадження 25 січня 1919 р. офіційної назви для фронтових формувань ЗУНР «Галицька Армія» [194, с. 17], які й далі були невіддільним складником Українського війська. Перейменування фронтових частин Українського війська, очевидно, було зроблено для того, щоб після проголошення Акта злуки галицьке військо мало локальну назву (так само як назву «ЗУНР» було змінено на «ЗОУНР»). У преамбулі Наказів Начального отамана з початку лютого 1919 р. було додано слова «Військам Галицької Армії» [9, арк. 61].

У різні часи очолювали НКУВ/НКГА: полковник Гнат Стефанів (з 9 листопада 1918 р.); генерал-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко (з 10 грудня 1918 р.); генерал Олександр Греков (з 9 червня 1919 р.); генерал-четар

Мирон Тарнавський (з 5 липня 1919 р.); генерал Осип Микитка (з 7 листопада 1919 р.). Командувач армією галицької республіки не був членом уряду. У різний період кожен із вказаних очільників збройних сил по-різному себе іменував у своїх Наказах: Гнат Стефанів – «Наказний отаман», Михайло Омелянович-Павленко – «Командант Військ Західно-Української Народної республіки», а з кінця січня 1919 р. «Командуючий Галицькою Армією» (у більшості випадків) чи «Головнокомандуючий Галицькою Армією» [9, арк. 57 зв.]; Олександр Греков – «Командуючий Галицькою Армією» [9, арк. 97] чи «Начальний Вождь Військ» (у більшості випадків); Мирон Тарнавський – «Начальний Вождь Військ».

Головними розпорядчими документами Наказного отамана НКУВ/НКГА були Накази. У них зберігається значний обсяг інформації про повноваження та діяльність Генерального штабу армії. Полковник Гнат Стефанів у першому ж Наказі інформував військо про ситуацію на фронті [9, арк. 7]. Подібна опублікована інформація є важливим джерелом для вивчення воєнної історії ЗУНР. Робили це у своїх окремих Наказах і наступні Наказні отамани [9, арк. 48].

Основним видом діяльності НКУВ/НКГА було ведення бойових дій на фронті. Командування Генерального штабу галицьких збройних сил також координувало дії військових у зоні ведення бойових дій. Про це йдеться, зокрема, в Денному наказі ОВК Ч. 96 від 6 травня 1919 р. (Коломия), де вказано, що «всі Окружні та Повітові Команди в тіснішій воєнній області та в припіллю... підлягають під тим виглядом Н.К.Г.А.» [10, арк. 17 зв.]. У Наказі Наказного отамана від 10 листопада 1918 р. йдеться, що харчові офіцери та команди обозів УСС «мають порозумітися з Іntenдатурою в справі уставлення станових ліній» [9, арк. 8]. Також НКУВ/НКГА регламентувала поведінку військових на фронті. До прикладу, в одному з Наказів Михайла Омеляновича-Павленка написана інструкція, як і чим повинен керуватись кожен військовий під час ведення бойових дій. Зокрема, було наголошено, що: всі рішення військового не повинні виходити за межі

встановлених армійських уставів; потрібно оглянути місцевість та зважити на обставини; «даючи окремі завдання, треба указати кому, що і з якими військовими засобами робити»; при підготовці до військового завдання потрібно організувати розвідку, догляд, охорону і зв'язок; прораховувати несподіванки; залучити військову техніку. Військовим командирам поручено «дбати про добробут, сили і настрої підданих, жалуючи і зберігаючи їх» [9, арк. 39–39 зв.].

НКУВ/НКГА також займалась укомплектуванням військових підрозділів. Значна частина Наказів Наказного отамана стосувалась кадрових призначень у війську [9, арк. 41]. До компетенції Наказного отамана входило питання просування по службі, яке зазвичай присвоювалось «за значні заслуги для Укр. Армії» чи за «геройську» хоробрість [9, арк. 8]. Наказами від 5 листопада УГК і 9 листопада НКУВ 1918 р. підхорунжих було підвищено у ранг хорунжих, але лише тих, хто станом на 5 листопада перебував у Львові та мав закінчену в часи Австро-Угорщини школу резервних офіцерів, не мав судимості. Клопотання про підвищення у рангу повинні були надіслати до НКУВ командири, у яких підхорунжі відбували службу. Наказом від 5 листопада всі військові медики отримали звання санітарних хорунжих [9, арк. 2].

Про фронтову діяльність НКУВ/НКГА свідчить і той факт, що до її компетенції входило повноваження укладати перемир'я на фронті. Зокрема, це було зроблено під час боїв за Львів у 1918 р. До прикладу, 17 листопада, представляючи НКУВ, сотник Остап Букшований та хорунжий Володимир Лісковацький поставили свої підписи під документом про тимчасове перемир'я між українцями та поляками (від польської сторони підписав поручник Людвик де Лаве) [9, арк. 18]. Також подібні переговори від збройних сил ЗОУНР з місією французького генерала Жозефа Бартелемі у лютому 1919 р. вів Командуючий ГА Михайло Омелянович-Павленко. У Наказі НКГА від 25 червня 1919 р. (м. Бучач) Олександр Греков так окреслив повноваження фронтових військових з'єднань: «Фронт проводить бойові

операції з огляду на гостре питання щодо постачання Корпусів людьми та знаряддям, сам комплектує себе поки не дійде до повного штату, а також сам поповнює для себе муніцію» [13, арк. 12].

Командування збройних сил галицької республіки дбало про імідж своїх солдатів і регламентувало їхню військову поведінку. Солдати Українського війська повинні були шанувати майно мирних жителів, заборонялось мародерство, а грабіжників потрібно було розстрілювати на місці [9, арк. 8]. Допустимі були за певних обставин реквізиції, але їх мало проводити виключно командування Генерального штабу. Реквізиції поодиноких відділів заборонялись. Відбирати довіз для армії могли лише органи, які були призначені військовим командуванням [9, арк. 9]. З метою економії боєприпасів українцям заборонялось стріляти по літаках зі звичайних гвинтівок [9, арк. 9]. На всіх документах військових відділів галицьких збройних сил повинні були бути вказані точно місце та час написання [9, арк. 13].

До компетенції НКУВ входило і створення нових військових підрозділів в армії. Так, 11 листопада 1918 р. у збройних силах ЗУНР було створено спеціальний «Смертний Відділ», завданням якого була диверсійно-розвідувальна робота у житлових будівлях, звідки поляки по українських солдатах відкривали вогонь. Формували цей відділ з добровольців [9, арк. 8]. Галицька військова розвідка відслідковувала не лише польських агентів, але й західних. До прикладу, в листі з грифом «Строго довірочне» Розвідчого відділу НКГА до Диктатора Євгена Петрушевича від 28 червня 1919 р. повідомлялось, що розвідники виявили французького агента Антанти на ім'я «Саркаль», якого попередньо помітили у Заліщиках, а він у той час перебував у Чернівцях [13, арк. 84].

Зважаючи на те, що Східна Галичина з 1914 р. перебувала у стані війни, серед населення краю був значний обіг зброї. Відтак НКУВ також створила окремий військовий підрозділ для її пошуку. Людям, у яких було конфісковано зброю, військові видавали відповідну посвідку про це. Саму ж

зброю разом зі списком, у кого її відібрали, потрібно було доправляти у жандармерію. Командири на місцях також повинні були щодня до 19.00 подавати інформацію вищому військовому командуванню про кількість і стан зброї, боєприпасів та амуніції у їхніх підлеглих. У листопаді 1918 р., зважаючи на те, що Львів було розділено між польськими та українськими військовими, бажаючим перетнути фронтову лінію потрібно було отримати спеціальні перепустки, які видавали лише Команда площі і НКУВ [9, арк. 10].

НКУВ регламентувала і побутові умови військових на фронті. До прикладу, їжа для офіцерів та рядових солдатів повинна була бути однаковою [9, арк. 8]. З 23 грудня 1919 р. галицьке командування запроваджувало на фронті цензурування листів [9, арк. 36 зв.]. У Наказі від 3 лютого у війську заборонялось фізичне покарання військових (биття буком чи нагайкою) [9, арк. 55]. Лікування військових, які потрапили до госпіталів, проводилось за рахунок державних коштів [9, арк. 64 зв.]. Для підняття бойового духу армії, Окружним Військовим командам було видано Зарядження розпочати просвітню роботу у своїх округах. Доручити її рекомендувалось старшинам, «що вже під час війни займалися підємом духа, брали участь в просвітній роботі між військом або перед війною між народом» [96].

НКУВ/НКГА важливе місце відводила пропагандистській діяльності серед солдат на фронті. Її офіційним друкованим органом була газета «Стрілець». Команда I Корпусу ГА видавала свою пресу під назвою «Козацький Голос». Вказані часописи поставляли у команди всіх фронтових куренів через команди їхніх Корпусів. Командири Груп повинні були призначити у своїх військових підрозділах одного письменного військового, який для оперативності отримання преси повинен був відбирати її серед отриманої польової пошти [9, арк. 132].

У розпорядчих документах НКГА регламентується і співпраця в окремих питаннях з ДСВС. Зокрема, у Наказі від 26 лютого 1919 р. за підписом генерала Михайла Омеляновича-Павленка вказано, що саме до

компетенції військового міністерства належить питання про звільнення військових від служби у збройних силах (від хорунжого і посадами вище) [9, арк. 65]. Звільняли від мобілізації за таких обставин: коли цього вимагали державні інтереси (необхідність залишитись на роботі в адміністрації, судівництві, пошті, залізниці та школах) чи у зв'язку з родинними обставинами [9, арк 65–65 зв.]. Також для військових, у тому числі з ДСВС, у зоні ведення бойових дій повинен був бути призначений окремий транспорт, і до нього заборонялось підсаджувати цивільних [9, арк. 66]. Все це було зроблено з метою протидії ворожій пропаганді, яку іноді поширювали люди у цивільному, а також для ізоляції від пересічних жителів військової документації, яку перевозили у такому транспорті.

З середини травня 1919 р. під натиском ПВ у Східній Галичині керівництво ЗОУНР вирішило повернутись до поглядів про зосередження військової влади в одних руках – до принципу єдиноначальності, який у дисертації було розглянуто з аналізом повноважень Дмитра Вітовського у перших числах листопада 1918 р. Відтак 21 травня 1919 р. генерала Олександра Грекова було призначено Начальним вождем збройних сил ЗОУНР. ДСВС було ліквідовано, а його права та обов'язки перейшли до КЗ. Так було завершено другий етап розбудови збройних сил ЗУНР/ЗОУНР та, фактично, розпочато третій.

Оновлений штат Штабу НКГА, відколи його очолив Олександр Греков, включав наступні посади: Начального Вождя Військ, Адютанта, Начальника Генерального Штабу Армії. Останньому були підпорядковані:

1) Оперативний Штаб (командував Начальник Оперативного Штабу), до якого входили Оперативний Відділ (до нього входили Начальник Відділу, Старшини, призначені до Генерального штабу, старшина для доручень), Оперативна канцелярія (до неї входили Начальник Канцелярії, помічник, рисівник, писарі), Картографічний Відділ (Начальник Відділу, Літограф, помічники), Розвідчий Відділ (до нього входили Начальник Розвідки, помічники, писарі), Частина зв'язку (до неї входили Начальник зв'язку,

якому підпорядковувались телеграфний референт, самохідний референт, летунський референт, залізно-дорожний референт);

2) Відділ Головного Референта Фронту, який складався з наступних посад: Головний Референт фронту, помічник Головного Референта фронту, Адютант. Відділ мав у підпорядкуванні канцелярію, персонального референта, амуніційного референта, технічного референта, обозного референта, санітарного референта, ветеринарного референта, Інтендатуру (до неї входив харчовий референт, каса, ліквідація, заводово-розчисловий відділ), Судовий референт, Командант Штабу. Останньому підлягають булавна сотня та духівник. Також кожному референту фронту підлягають полева почта, артіл запасний (курінь), каперський курінь, армейська запасна обозна валка;

3) КЕ армії (командування – Командант Етапу, Інспектор Етапу, Начальник канцелярії, адютант) поділялась на адміністративний відділ, господарський відділ, етапний відділ, Полеву Сторожу [9, арк. 116–118].

3.3. Запровадження посади «уповноваженого Диктатора»

15 травня 1919 р. Польща розпочала свій збройний наступ на українські позиції у Східній Галичині [200, с. 440]. 24 травня румунські війська атакували Галицьку Армію на Буковині [283, с. 105]. Наприкінці вказаного місяця територія, контрольована владою ЗОУНР, зменшилась до району між Збручем та Дністром. Прийнята Українським військом комплектація збройних сил за територіальним принципом вже не виправдовувала виклику часу, адже підконтрольна територія не була настільки великою. Відтак Олександр Греков впровадив екстериторіальний принцип. Нововведення полягало у тому, що до вишколів при куренях, корпусах та бригадах залучали новобранців не залежно від місця їхнього проживання. Безперечно, цей спрощений метод комплектування армії був ефективнішим за територіальний, адже дозволяв оперативніше залучати рекрутів до війська. Про ефективність такого принципу мобілізації свідчить успіх Чортківської

офензиви у червні 1919 р., коли загальна чисельність Українського війська ЗОУНР за три тижні збільшилась на 40 % [187, с. 146].

9 червня 1919 р. у Заліщиках Президія Відділу УНРади та Президія Державного Секретаріату з метою зміцнення влади надали Євгену Петрушевичу статус «уповновласненого Диктатора» та зосередили у його руках «всю військову і цивільну державну владу» [12, арк. 13]. Варто зазначити, що керівництво УНР негативно відреагувало на таке рішення у середині ЗОУНР, оскільки вважало, що після ліквідації Державного Секретаріату влада перейде до уряду УНР [346, с. 137]. Як наслідок, Євгена Петрушевича позбавили членства у Директорії. Щодо оцінки запровадження у ЗОУНР посади «уповновласненого Диктатора», то самі ж галицькі політики мали на це інші погляди, аніж їхні колеги з Наддніпрянщини. Заступник Державного Секретаря Зовнішніх Справ ЗОУНР Михайло Лозинський у своїх спогадах виправдовував рішення призначити Євгена Петрушевича Диктатором тим, що це був «стан найвисшої державної конечности, в яким той, хто має владу, має моральне право вийти по-за межі закона, коли сього вимагає оборона держави» [283, с. 107]. Значну частину нормативно-правових документів Євгена Петрушевича, відколи він отримав нові повноваження, було опубліковано у Наказах НКГА [11, арк. 208].

З ліквідацією Державного Секретаріату ЗОУНР було припинено існування і військового міністерства – ДСВС. Його функції перейшли до КЗ. Новостворений військовий орган, який відповідав за ситуацію у тилу, було створено 26 травня 1919 р.

Проте в українській історіографії ряд дослідників (Лев Шанковський [373, с. 295], Ізидор Сохоцький [327, с. 137] та ін.) вказували, що повноваження ДСВС перейшли до Військової канцелярії Диктатора, яку очолював підполковник Карл Долежалъ. Так, Ізидор Сохоцький у статті «Військова канцелярія диктатора» зазначав, що Євген Петрушевич з її допомогою командував армією та координував свої дії з Дієвою армією УНР. Також за пропозицією НКГА представляв до підвищення у званні старшин,

провадив військову судову владу, назначав військових суддів, мав право амністії щодо військових, координував питання освіти та пропаганди в армії [327, с. 136].

Історик Олег Павлишин в одній зі своїх статей не виокремив Військову канцелярію Диктатора як окремий військовий орган, а назвав її структурним підрозділом органу диктатури, за допомогою якої Євген Петрушевич виконував покладені на нього обов'язки [312, с. 264–265]. На основі архівних матеріалів у дисертації доповнено наукову розвідку дослідника, зокрема у питанні повноважень та штатного розпису вказаного структурного військового підрозділу. Диктатор Євген Петрушевич прописав повноваження Військової канцелярії у документі від 1 липня 1919 р. (Чортків). «Завданнями військової канцелярії, – йдеться у документі, – є виготовлення моїх настанов, о скільки вони відносять ся до військових заряджень і випрацьовування всіх предложених мені до рішення військових справ» [11, арк. 191] (Додаток № 8). Диктатор призначав Начальника своєї Військової канцелярії. Штат цього військового органу визначав його Начальник, якому підпорядковувались: адютантура, референт жандармерії, референт судівництва, референт інтендатури (до неї входила економічна та рахункова групи і головна скарбниця), начальна канцелярія та командант Штабу (відповідав за варту, підвідділи, авто та старшинську харчівню) [13, арк. 264] (Додаток № 6). У складі канцелярії було 3 штабових старшини, 34 підстаршин, 84 стрільців та 32 військових з іншими званнями [13, арк. 265].

Очільник Військовій канцелярії відповідав за оперативне виконання Наказів Диктатора, а також за діяльність самої канцелярії. Карл Долежалъ доповідав Євгену Петрушевичу про всі важливі справи, які стосувались збройних сил ЗОУНР. Також підполковник провадив запис на прийом до Диктатора. «Всі військові особи, які хочуть лично у мене явитися, мають вперед зголоситись у начальника військової канцелярії і йому предложити предмет, в справі якого звертають ся», – йдеться в повідомленні Диктатора

[11, арк. 191]. Начальник Військової канцелярії, по суті, виконував роль помічника Євгена Петрушевича.

КЗ доручили очолити полковнику Григорію Коссаку, який до цього командував III Корпусом ГА. За спогадами генерала Михайла Омеляновича-Павленка, полковник добре надавався для цієї посади: «Ніде правди діти, полковник Коссак був добрим господарем» [310, с. 178]. 25 червня 1919 р. Начальний Вождь Військ Олександр Греков перевів Григорія Коссака з посади Команданта запілля на посаду командира V Корпусу ГА. 26 червня Григорій Коссак Наказом ч. оп. 3619 повідомив про свою відставку і про факт, що до видужання генерала Віктора Курмановича його на посаді Команданта запілля заступатиме отаман Сень Горук.

Повноваження КЗ розповсюджувались на тиліві території. Вказаний військовий орган підпорядковувався Начальному Вождю Військ ЗОУНР. Це ми довідуємось із численних Наказів, підписаних генерал-поручником Олександром Грековим, у яких йде мова про КЗ. До прикладу, в одному з них за підписом вказаного Начального Вождя Військ та Начальника Штабу ГА Штупшіца-Тернова йдеться про те, що «Резерв старшин при Команді Запілля цим наказом відмінюється і відходить цілковито до розпорядимости Начальної Команди...» [11, арк. 171].

Серед завдань, які були покладені на КЗ, були: постачання збройним силам необхідного військового спорядження; обслуговування щоденних потреб солдатів (озброєння, одяг, харчування, медична допомога, ремонтні майстерні тощо); здійснення адміністративно-поліцейських функцій; забезпечення призову до армії; організація «армейських та корпусних вишколів, старшинської школи всіх родів зброї» [12, арк. 2]; налагодження комунікації з місцевим населенням; формування частин IV Корпусу ГА (Команда в Озерянах) та V Корпусу (Команда в Чорткові) [12, арк. 2].

КЗ повинна була організувати регулярну та швидку передачу повідомлень із фронту. Інформація мала надходити у всі підлеглі їй Стаційні Команди. Останні ж своєю чергою мали повідомляти відповідні «міста і села

своїх районів в най можливо ширший спосіб». НКГА було переконана, що «всі відомости про військові операції мають значний інтерес для всего населення краю» [12, арк. 301]. Безперечно, такий підхід мав на меті мобілізувати людські ресурси для війни.

Щодо формування нових IV та V Корпусів ГА, то перший повинен був складатися з однієї частини 13-тої бригади (одна частина – в Чорткові, а інша – у Борщові); 15-тої бригади в Тереховлі, 16-тої бригади в Бучачі. V Корпус формував лише одну 17-ту бригаду у Чорткові [12, арк. 12]. Для III Корпусу планувалося створити додаткову 14-ту бригаду в Джурині. Також КЗ займалась налагодженням функціонування табору полонених у районі Копичинців; притулку для військових у селі Кривче; військових госпіталів у Чорткові, Тереховлі й Бучачі [157, с. 364]. Щодо останнього, то у Наказі НКГА № 64 з постою у м. Бучач дізнаємось, що «Команда Запілля зарядить строгу контроль лічниць і зарядить приділення виздоровівших старшин відповідно до їх фізичної здібности» [11, арк. 169]. Також в одному з Наказів НКГА йдеться про те, що з 5 липня 1919 р. було оголошено набір в артилерійську школу старшин [11, арк. 174]. Очевидно, таке рішення було викликано необхідністю збільшення кількості артилерії в ГА, злагожені дії якої були однією з причин успіху Чортківської офензиви.

Структуру КЗ станом на 25 червня 1919 р. визначив Олександр Греков у наступному складі: Командант запілля, Начальник Штабу, Адютант Команданта, Персональні референти (у складі 2 старшин, 1 підстаршини та 2 писарів), канцелярія у складі 31 особи та 3 відділи: 1-й відповідав за мобілізацію, вишколи, військові запаси, збірні станиці, полонених та інтернованих; 2-й – за стаційні команди, жандармерію, військову поліцію; 3-й – за забезпечення зброєю, амуніцією, зв'язком; координував технічні, санітарні, обозні та ветеринарні справи, діяльність Інтенатури, судейського референта, преподобництва (вищий духовний орган польового духівництва армії). Відповідно до Наказу Олександра Грекова від 25 червня 1919 р., Штат

КЗ повинен був складатись із 42 старшин, 4 урядників, 22 підстаршин, 33 стрільців та 27 писарів [13, арк. 38].

Щодо повноважень жандармерії на підконтрольній КЗ території, то остання, фактично, і визначала її діяльність. Відповідно до Наказу полковника Григорія Коссака, «жандармів до поодиноких військових Команд в області запілля назначає лише Команда Запілля, або Команда Держ. Жандм... в порозумінню з першою, в яким случаю має взаємне порозумлене наступити» [12, арк. 38]. Очевидно, вплив на подібні призначення означав у великій мірі підконтрольність жандармерії КЗ, що давало останній більше повноважень для реалізації покладених на неї завдань. В одному з Наказів полковника Григорія Коссака йдеться про те, що жандармерія допомагала армії у питаннях наповнення складів озброєння. На звільнених від ПВ територіях у ході Чортківської офензиви залишилось багато зброї та військової амуніції. Відтак місцевій жандармерії було віддано наказ розпочати пошук всього цього, знайдене віддати до найближчої Станційної Команди, а «та відставить до складу муніції» в Чорткові [12, арк. 94]. Із закінченням Чортківської офензиви, у ході відступу під натиском ПВ, відділи жандармерії зазнали суттєвого скорочення. У Наказі НКГА від 4 липня 1919 р. (м. Бучач) йшлося про те, що скороченню підлягає 25 % особового складу жандармерії. Звільнених мали відправити для поповнення Корпусів ГА [13, арк. 295]. Очевидно, це було зроблено, зважаючи на бажання керівництва ЗОУНР будь-якою ціною збільшити чисельність своїх військ, щоб втримати свої позиції у Східній Галичині.

Через переміщенням лінії фронту територія запілля весь час була динамічною. Успішний початок 7 червня 1919 р. Чортківської офензиви призвів до того, що згідно з Наказом НКГА від 14 червня 1919 р. до запілля вже були включені території повітів, на яких ще тиждень тому пролягала лінія фронту – Чортків, Гусятин, Борщів та Заліщики [12, арк. 2]. Станом на 17 червня до запілля вже входили наступні політичні повіти: Борщів, Заліщики, Гусятин, Чортків, Терехів, Скалат і Тернопіль. Територію етапу

утворили наступні повіті: Бучач, Підгайці, Збараж. Корпусними Етапними Округами були: для I Корпусу ГА повіті Зборів, Золочів, Броди; для II Корпусу ГА повіті Бережани та Перемишляни; для III Корпусу ГА повіті Рогатин, Бібрка, Станиславів, Товмач [12, арк. 279].

Пріоритетним завданням КЗ було питання призову на службу у збройні сили ЗОУНР. Звільнення нових територій під час червневої офензиви ГА призвело до збільшення кількості мобілізованих до збройних сил галичан. Відповідно до Наказу НКГА, цей процес відбувався наступним чином: «Команда Етапів Армії у відбитих у ворога місцевостях оголошує мобілізацію і проводить її до прибуття апаратів запілля. Керування мобілізацією виходить цілковито від Команданта запілля на всій території, як запілля, так і фронтах, і переводиться по одному загальному плану». Тож це означає, що КЕ проводить лише підготовку до мобілізації, за яку, фактично, відповідає КЗ. Відповідно до Наказу НКГА № 63 (м. Бучач, 25 червня 1919 р.) Команданти частин, які формувалися, повинні були подавати Командантові запілля інформацію, що їм потрібно, а останній повинен «в найближчій часі всіма можливими йому засобами задовольнити потреби» [13, арк. 12].

Слідом за мобілізацією, актуальним для збройних сил ЗОУНР ставало питання про вишколи військових. У Наказі Диктатора від 7 червня 1919 р. йшлося, що «Командант запілля має негайно установити стаційні евентуально-повітові команди в згаданих місцевостях, зорганізувати державну Жандармерію» [12, арк. 2]. Відповідно до Наказу КЗ від 15 червня до 21 червня всі чоловіки придатної до служби (не вказувалось) віку повинні були зголоситись до цих найближчих стаційних команд для подальшої служби у війську, а хто цього не зробить, той підлягав арешту [12, арк. 33].

12 червня 1919 р. Олександр Греков Наказом ч. оп. 3078 призначив шефом Штабу КЗ підполковника Карла Долежала. Припускаємо, що це було зроблено через те, що останній був фахівцем з питань мобілізації. Відповідно до Наказу Начального Вождя Війська від 23 червня 1919 р. посаду шефа

Штабу КЗ обіймав отаман Генерального штабу Фердинанд Льонер [12, арк. 268], а з 2 липня – сотник Еріх Штукгайль [11, с. 188].

Історик Володимир Рутар зазначав, що КЗ у питаннях мобілізації, зокрема, займалась збором і розподілом до армії старшин, вишколами, організацією старшинських і підстаршинських шкіл і курсів [320]. До армії запрошували навіть тих, хто не підлягав мобілізації. 15 червня 1919 р. вказаний військовий орган видав звернення «До української інтелігенції», у якому закликав «всіх учеників середніх та вищих шкіл, яких при бранці узнано за нездібних або які не є обняті мобілізаційним законом, щоб добровільно зголосилися до помічної служби при телефоні[чній службі. – М. Г.]». КЗ закликала, щоб жоден українець «не сидів тепер бездільно вдома, але по своїм силам служив святій справі цілого народу». Добровольцям пропонували зголошуватись в організаційні відділи при КЗ в Чорткові [12, арк. 63]. Відповідно до Наказу НКГА з 30 червня 1919 р. мобілізаційний віковий поріг було збільшено і до війська почали брати чоловіків, які мали понад 40 років.

Новоприбулих у червні 1919 р. у збройні сили ЗОУНР вояків, які вже мали військовий досвід, одразу відправляли на фронт. Тих же новобранців, яким потрібно було ще вдосконалити свої військові навички, відправляли у єдиний Армійський вишкіл у запіллі та корпусні вишколи [13, арк. 43]. Перший вишкіл готував військових для 5-ти Корпусів ГА. Армійським вишколом командував отаман Еміль Клюн. Вишкіл повинен був тривати 6 тижнів. Планувалось призвати до армії 20 тисяч вояків. Еміль Клюн у своїх спогадах писав, що зі всіх мобілізованих 5 тис. мали постійно «бути готовими для поповнення Корпусних вишколів по першому жаданні, поки штати Корпусів не прийшли до норми, а 15 тисяч не-обучених повинні вивчитися військовим справам протягом 6-ти тижнів» [13, арк. 43]. НКГА планувала вийти на той рівень, щоб в Армійському вишколі перебувало 15 % від загальної кількості військових на фронті [13, арк. 43]. Отаман ГА Вільгельм Льобковіц на основі французьких військових посібників розробив

для вишколу програму ближнього бою. Еміль Клюн зазначав, що перші військові навчання в часи Чортківської офензиви в червні 1919 р. проводились у містечку Товсте, південніше від Чорткова. Згодом вишколи перенесли в село Цигани (тепер Борщівського району Тернопільської області) [244, с. 366]. Після переходу ГА за Збруч у середині липня 1919 р. галицькі військові проводили свої вишколи в с. Грушка та його околицях, що на схід від Кам'янця-Подільського [244, с. 365].

У зв'язку з недостатньою кількістю амуніції для Українського війська ЗОУНР, новобранцям пропонували, коли була така можливість, приносити з собою зброю та одяг, за що можна було отримати грошову компенсацію. Військове командування заохочувало місцеве населення і до здачі зброї. КЗ 19 червня 1919 р. видала відозву, у якій закликала, що «найдене означене оружжя має здавати ся в найближчий Стаційній Команді», а навзаєм тим, хто здавав, пропонували фінансову нагороду.

У Галичині командантом вишколів був сотник Северин Краснопера, з переходом на Наддніпрянську Україну його функції виконував сотник Микола Мельник. Історик Наталія Шумінська зазначала, що вишколи під час Чортківської офензиви не були належно проведені, оскільки станом на 24 червня 1919 р. КЗ здійснила лише одне поповнення на фронт. Мобілізовані не мали належної зброї, амуніції та продовольства [439, с. 117].

Варто зазначити, що КЗ коригувала питання переміщення військових для вишколу. Зокрема, у Наказі полковника Григорія Коссака від 20 червня 1919 р. (м. Чортків) вказано, що «всі артилерійські Коші, а то: Стрий, Станиславів, Коломия, Чортків і Золочів стягає ся в оден артилерійський вишкіл в Теробовлі, під Командою отам. Лещія». Останній ж мав повідомити «Команді запілля свій відхід та прибуттє до нового місця осідку» [12, арк. 125].

До компетенції КЗ належало і представлення військових до нагород чи підвищення у рангу. Право ж видавати військові нагороди старшинам за особливі заслуги належало виключно Диктаторові. У Наказі НКГА від 17

червня 1919 р. йшлося, що рекомендації щодо нагородження військових, які перебувають на фронті, повинні надходити до глави держави від Начального Вождя Військ, а для тих, хто в тилу, – від КЗ [64].

Для ведення фінансів у ГА 19 червня 1919 р. у КЗ було створено «Головну військову скарбницю». Вона виплачувала кошти для скарбниць НКГА, Корпусів та інших структурних підрозділів КЗ, а згодом і КЕ [72]. Всі відділи армії у запіллі та на фронті, яким необхідно було отримати кошти зі скарбниці, повинні були надсилати свої вимоги за два дні до того, коли вони їм були потрібними [74]. Перевірку та контроль за фінансовою діяльністю в армії, що перебувала в тилу, здійснювали інтендантські та ліквідаційні комісії [320].

КЗ також відповідала за транспортні засоби у війську, які були призначені для перевезення боєприпасів, продовольства та ін. Обозним референтом було призначено сотника Миколу Дячишина. Наказ НКГА від 13 червня 1919 р. подає інструкцію для обозів. У ній навіть до найменших дрібниць розписано, як повинні йти обози в поході. До прикладу, генерал Олександр Греков наказував командантам обозів, щоб всі вози йшли лише лівою стороною дороги у відступі 3 кроки від воза, не винищували засівів та ін. [12, арк. 290]. З Наказу Євгена Петрушевича від 16 червня 1919 р. дізнаємось, що КЗ повинна була забезпечити переправу державних документів у Кам'янець-Подільський [12, арк. 19]. З переходом за Збруч КЕ була підпорядкована Розвідча служба (служба зовнішньої та внутрішньої розвідки) [169, с. 355], яку очолював поручник Родіон Ковальський [170, с. 58]. Військовий санітарний референт також був підзвітний КЗ. З травня на цю посаду було призначено полковника Андрія Бурачинського. Його помічниками були сотник Євген Гайдкевич і поручник Леонтій Максимонько.

КЗ повинна була також шукати залишене поляками військове майно та передавати його на фронт [320]. КЗ тримала зв'язок із передовою значною мірою через польову пошту [323, с. 4] та пресу. Для сталого зв'язку було

створено Головну Польову Поштову Пошту (ГППП) при НКГА та КЗ. При командах корпусів та бригад організовано польові поштові уряди. У разі потреби такі ж поштові органи повинні були діяти при частинах у запіллі та на залізничних вузлах [382, с. 293]. Очолював ГППП старший контролер С. Добрянський, а його заступником був інспектор М. Секретар. Історик Наталія Вовк зазначала, що зв'язок Управи Польової Пошти з КЗ та польовими поштами був складним передусім через те, що КЗ не мала безпосереднього контакту з командами частин на фронті [428, с. 150].

Наказом НКГА від 20 червня 1919 р. у структурі КЗ та КЕ, як і при всіх Командах Корпусів, були створені оправдуючі Комісії з п'ятьох старшин. Вони мали на меті розслідувати причини, «в яких осталися в часі відвороту українські старшини на території зайнятій польськими військами». Під розслідування підпадала і категорія старшин, яка опинилась у полоні. Таку ж комісію було утворено і при НКГА, до якої увійшли отаман Степан Шухевич, сотник Лука Турчин, сотник Остап Кравець, поручник Микола Миклайчук та четар Осип Караван [12, арк. 293].

Даючи оцінку діяльності КЗ у червні 1919 р., Начальний вождь армії генерал Олександр Греков та Начальник Штабу полковник Карл Тернова у своєму Наказі військам № 58 від 24 червня 1919 р. зазначали, що «зроблено много, але робота Запілля одстає від фронту. За два тижні на фронті нераз розбили ворога і встигли дуже багато зробити щодо організації війська. Запілля на сей час лише скінчує свою організацію, але до сього часу не встигло скласти і подати мені штати підлеглих йому інституцій». Зважаючи на успіхи Чортківської офензиви та зусилля, які були для цього зроблено, можна зрозуміти таку критику Олександра Грекова. У вказаному Наказі далі йшлося: «Число, що взагалі за два тижні істновання Команди Запілля зроблено много, але далеко не відповідно тому, що за сей час виконано на фронті» [11, арк. 139].

Зосередження влади у ЗОУНР в одних руках мало і свої мінуси. Зокрема, досі залишається дискусійним, чи потрібно було генералу

Олександр Грекову ліквідувати територіальний принцип комплектування збройних сил [198, с. 148]. Цей принцип у ЗУНР було перейнято від Австро-Угорщини [108]. Про його ефективність свідчать цифри: у часи боїв у Львові сили українців становили 2 тис. 400 військових [373, с. 114], а в кінці грудня 1918 р. – на початку січня 1919 р. – 16 тис. 500 військових [261, с. 29–32]. Також потрібно взяти до уваги і те, що мобілізовані солдати з одних населених пунктів, як доволі часто були родичами чи знались до війни, знаходили спільну мову на полі бою, старались бути відповідальними за життя один одного та берегти свою репутацію, що позитивно впливало на боєздатність армії.

Однією з причин зміни Олександром Грековим принципу комплектування армії на екстериторіальний слід вважати те, що на початку червня 1919 р. ОВК втратили практично всі свої території. Історик Олександр Дедик зазначав, що вишколи новобранців було доручено проводити добре кваліфікованим підстаршинам-інструкторам [198, с. 148]. Новобранці почали формувати військові підрозділи не залежно від свого місця проживання. Серед плюсів такої системи було те, що вишколи можна було проводити на будь-якій території, без прив'язки до ОВК. Недоліками було те, що витрачалось більше часу на пристосування новобранців одне до одного та їхнє бойове злагодження.

28 червня 1919 р. завершилась Чортківська офензива – внаслідок браку боєприпасів у ГА та провалу міжнародної політики ЗОУНР, адже 25 червня 1919 р. Антанта ухвалила рішення дозволити Польщі окупувати Східну Галичину. 4 липня НКГА відправила у Штаб армії УНР телеграму, у якій йшлося, що «під сильним напором переважаючих польських сил та із-за дошкульного браку боєприпасів та іншого спорядження Галицька Армія буде змушена перейти ріку Збруч та шукати опори і охорони в її дальшій вітчизні на широких ланах великої України». Головний отаман Симон Петлюра, очевидно, через особисті мотиви, про які можемо лише здогадуватись, не хотів, щоб Олександр Греков очолював збройні сили ЗОУНР на

Наддніпрянщині. Відтак 6 липня 1919 р. Євген Петрушевич призначив новим Начальним Вождем Військ генерала Мирона Тарнавського. У Наказі Диктатора офіційною причиною звільнення було отримання інформації «про те, що Генерал Греков просив прибувших до Галичини французьких старшин у видачі йому заграничного паспорта» [13, арк. 296]. Припускаємо, що такі аргументи були надуманими, оскільки вони виглядають надто неправдоподібно, зважаючи на ту звитягу, яку продемонструвала під командуванням генерала Олександра Грекова ГА у ході Чортківської офензиви.

Генерал-четар Мирон Тарнавський у своєму зверненні до війська з нагоди призначення на нову військову посаду говорив вже не лише про польську окупацію українських земель, але й про російську. Очевидно, про це йшлося через розуміння, що збройним силам ЗОУНР доведеться відступати за Збруч [11, арк. 203]. 16 липня 1919 р. ГА почала переходити на Наддніпрянщину.

Після переходу ГА за Збруч 16 липня 1919 р. повноваження КЗ перейшли до КЕ, яка впродовж короткого часу в червні 1919 р. існувала як окрема структура у підпорядкуванні НКГА і мала свій вплив на територію етапу, яка визначалась між тилом та фронтом [371, с. 281]. Євген Петрушевич та Олександр Греков у своєму Наказі від 14 червня 1919 р. визначили на той час повноваження КЕ, зокрема було прописано, що «Команда Етапу Армії зі своїм Штабом знаходиться в Штабі Армії. Його обов'язки: утворення корпусних етапних районів, назначення їх командантів в порозумінні з командантами Корпусів, заведення через притягнення з запілля відповідних органів адміністраційного апарату в повітах етапу як переходове стадіум до стаційних зглядновітових управ запілля» [12, арк. 2 зв.]. Про те, що КЕ в часі перебування на правому березі р. Збруч підпорядковувалась НКГА, свідчить і лист КЗ до останньої від 23 червня 1919 р. (м. Чортків). У ньому полковник Григорій Коссак просив генерала Олександра Грекова приказати КЕ надавати йому інформацію про хід

мобілізації [12, арк. 185]. На Наддніпрянській Україні діяльність КЕ влітку 1919 р. поширювалася на район північніше залізничної лінії Проскурів – Жмеринка – Вінниця. За південну частину цієї лінії відповідала Армія УНР [157, арк. 364].

Про початок процесу оптимізації повноважень КЗ та КЕ ми дізнаємось з Наказу генерала Мирона Тарнавського від 8 липня 1919 р. У ньому, зокрема, йдеться, що «на їх місце [КЗ та КЕ, – М. Г.] буде утворено при Начальній Команді Команда Етапу, якій прийдуть задачі та круг ділання обох розв'язаних Команд». КЕ призначено очолити отаману Генерального штабу Вільгему Зеєгоршу. Останній мав підпорядковуватись Начальнику Генерального штабу армії. У вказаному Наказі прописано, що основою новоствореного військового органу була КЗ: «Персонал Команди Етапу складається з ратинованого персоналу Команди Запілля». НКГА намагалась залучити до роботи якомога більше офіцерів. Начальний Вождь Війська прописав у своєму Наказі, що «Старшин, які зараз не мають жадного приділення, належить передати Команді Етапу, при якій вони утворять старшинський резерв та зістануть в евіденції тої-ж Команди» [11, арк. 211–211 зв.].

З середини липня 1919 р. наддністрянське та наддніпрянське військове командування поділили між собою територію тилу та контроль за ним. Однак, у порівнянні з КЗ, КЕ було важче виконувати покладені на неї функції. Передусім через неналежне матеріальне забезпечення зі сторони уряду УНР та погану комунікацію з місцевим населенням, яке інколи з обережністю, а то й з недовірою ставилось до солдатів зі Східної Галичини. Відтак для усунення цих непорозумінь КЕ довелось розширити межі своєї діяльності та розпочати просвітню роботу серед місцевого населення. Внаслідок вересневих військових невдач на фронті та масового поширення тифу серед особового складу ГА, восени-зимою 1919 р. КЕ більше своєї уваги почала приділяти соціальному захисту військових.

У кінці грудня 1919 р., коли ГА перейшла на сторону більшовиків, КЕ продовжила свою діяльність у системі Червоної Української Галицької Армії, однак вона вже не виконувала своїх первинних функцій, що, фактично, свідчить про завершення історії цього військового органу збройних сил ЗОУНР.

Висновки до розділу 3

У другій половині жовтня 1918 р. керівництво УНРади не мало чіткого плану розбудови своїх збройних сил. Передусім це було викликано невизначеністю у поглядах політичного проводу щодо подальшої долі Східної Галичини та Буковини. Лише 30 жовтня на засіданні УНРади було прийнято ухвалу, яка передбачала три варіанти розбудови Українського війська: на основі австро-угорської армії; на базі Легіону УСС; через мобілізацію рекрутів. Однак, зважаючи на те, що більшість українців у складі армії династії Габсбургів перебувала на Балканському та Італійському фронтах, політики сподівались, що Легіон УСС буде базою, навколо якої можна буде розбудувати майбутню армію. Проте за браком чисельності вказаного військового формування та відсутністю у ньому представників різних родів військ, Легіон УСС на цю місію не надавався. Мобілізовані ж рекрути не мали бойового досвіду, щоб належно виконувати поставлені перед ними завдання. Відтак галицьке керівництво у розбудові своїх збройних сил, зважаючи на обставини, які вимагали швидкого ухвалення військових рішень, використовувало всі три вказані методи. До червня 1919 р. мобілізація у ЗУНР/ЗОУНР відбувалась за територіальним принципом на основі досвіду армії Австро-Угорщини. У галицькій державі військово-адміністративний поділ відбувався за австро-угорським зразком: територію галицької республіки було поділено на 3 військові області, які поділили на 12 військових округів, що здебільшого збігалися з територіями військових округів, що входили до Корпусів австро-угорської армії.

Щодо вживання терміна для означення збройних сил ЗУНР/ЗОУНР, то у дисертації доведено, що слід оператись на уставлені назви у тогочасних військових документах. У них до збройних сил галицької республіки зазвичай вживався термін «Українське військо», у декількох випадках «Українська армія», проте зовсім не «Галицька Армія» чи «Українська Галицька Армія», як це доволі часто зустрічаємо в українській та зарубіжній історіографії. Зазначимо, що останній вказаний термін потрапив в українську науку з міжвоєнних мемуарів військових ГА, де він активно застосовувався. Проаналізовані нами військові документи ЗУНР/ЗОУНР засвідчують, що збройні сили ЗУНР/ЗОУНР мали назву «Українське військо», а термін «Галицька Армія» з 25 січня 1919 р. вживався лише до фронтових військових. Кожен із командуючих армією по-іншому себе іменував у своїх Наказах: «Наказний отаман», «Командант Військ Західно-Української Народної республіки», «Командуючий Галицькою Армією», «Начальний Вождь Військ». Жоден із них не входив в уряд галицької республіки. Генеральний штаб армії мав назву «Начальна Команда Українського Війська», а з 2 лютого 1919 р. – «Начальна Команда Галицької Армії».

У розділі виділено три етапи розбудови збройних сил ЗУНР/ЗОУНР. Під час першого, який тривав до створення ДСВС 9 листопада 1918 р., командування армією перебувало в руках однієї особи, яка спершу очолювала УГВК, а згодом – НКУВ (створений 8 листопада). При командуванні військом на цьому етапі був прийнятий принцип єдиноначальності, який ефективно себе виправдав у ході Листопадового чину. Однак з початком польської збройної агресії військову владу було реорганізовано за європейським зразком та розділено на фронтову – НКУВ – та тилу – ДСВС.

В історії досі точаться дискусії про відставку Дмитра Вітовського 3 листопада з посади очільника УГВК. У дисертації висловлено припущення, що такому рішенню передувало бажання галицького політичного керівництва забрати від сотника Легіону УСС всю повноту військової влади,

яку він отримав після Листопадового чину. Дмитро Вітовський у перших днях листопада 1918 р. мав велику популярність не лише серед військових, але й цивільного населення. Тому сотник був небезпечним для галицьких політиків, оскільки мав всі шанси встановити у країні військову диктатуру. Однак маємо зважати й на те, що для цього Дмитру Вітовському потрібно було залучитись і підтримкою політичних сил, з чим у нього могло і не скластись.

На другому етапі розбудови збройних сил ЗУНР/ЗОУНР військова влада була розділена між ДСВС та НКУВ/ НКГА. Повноваження обох вищезазначених державних органів військового управління були розділені не лише функціонально, але й територіально. ДСВС у своїх повноваженнях не втручався у ведення бойових дій на фронті, де свою владу розповсюджував Генеральний штаб. Однак військове міністерство ЗУНР повинно було задовольняти потреби фронту, зокрема у питаннях поповнення кадрів, боєприпасів та амуніції. Діяльність ДСВС була спрямована на вирішення тилових завдань, зокрема військово-політичного, військово-адміністративного, військово-матеріального, військово-правового та військово-фінансового характерів.

НКУВ у своїй оперативній діяльності не залежала від ДСВС. 2 лютого 1919 р. Генштаб збройних сил ЗОУНР було перейменовано у «НКГА» (термін «Галицька Армія» щодо фронтового війська було запроваджено 25 січня). Очевидно, це було зроблено внаслідок Акта злуки 22 січня 1919 р. та зміни назви країни із «ЗУНР» на «ЗОУНР». Однією з найважливіших реформ НКГА була реорганізація армії за схемою «Корпус – бригада – курінь».

Третій етап розбудови збройних сил ЗОУНР розпочався з наданням Євгену Петрушевичу повноваження Диктатора 9 червня 1919 р. Зазначимо, що реорганізація командування збройними силами ЗОУНР у червні 1919 р. позитивно позначилась на їхній боєздатності. Про це, зокрема, свідчить той факт, що після наділення Євгена Петрушевича повноваженнями диктатора і зосередження у його руках всієї повноти військової влади, ГА вдалось

провести Чортківську офензиву. Серед причин її успіху слід відзначити і запроваджений Олександром Грековим екстериторіальний принцип комплектування армії. Історик Олександр Дедик зазначав, що ГА під час Чортківської офензиви у червні 1919 р., яка тривала 20,5 доби, у середньому долала майже 6,6 км за день і відтіснила польський фронт на 135 км (до Львова 1-ій бригаді УСС залишилось 48 км). До прикладу, Російська армія під час свого знаменитого Брусиловського прориву у 1916 р. проходила в день до 3 км, а ПВ та армія УНР під час своєї Київської операції проти більшовиків у 1920 р. – 4,8 км [199, с. 124–126].

Попри те, що Євгена Петрушевича наділили повноваженнями Диктатора, – його права та обов'язки не були чітко прописані, що, очевидно, спричинило і ряд неточностей в історіографії у питанні розподілу військової влади у червні 1919 р. Зокрема, ряд дослідників (Лев Шанковський, Ісидор Сохоцький та ін.) пишуть, що після ліквідації ДСВС його повноваження перейшли до Військової канцелярії Диктатора. Проте у дисертації доведено, що відповідальність за бойові дії на фронті несла НКГА, а за тил – новостворена КЗ. Завданням останньої були питання забезпечення армії, мобілізація, організація вишколів, налагодження діяльності військових госпіталів, комунікація з місцевим населенням та формування частин IV і V Корпусів ГА. Вказаний військовий орган мав у своєму підпорядкуванні значну кількість підрозділів, кожний з яких відповідав за свій напрямок роботи у системі розбудови збройних сил у тилу.

Військова канцелярія Диктатора відігравала роль своєрідного посередника між Є. Петрушевичем та НКГА. Влада Диктатора над фронтом і тилом однаково вичерпувалася кількома правами – призначати командувача, надавати військові звання тощо. Євген Петрушевич загалом не втручався у ведення воєнних операцій ГА, про що згадував і Олександр Греков [183, с. 8]. Загалом влада Євгена Петрушевича не відповідала сьогоднішньому визначенню терміна «диктатор», який має одноосібну владу над усією країною.

Створена КЗ мала у своєму підпорядкуванні значну кількість підрозділів, кожний з яких відповідав за свій напрямок роботи у системі розбудови збройних сил. Повноваження вказаного військового органу розповсюджувались на тил. Генерал Олександр Греков критично висловлювався про КЗ, оскільки вважав, що вона недостатньо вдало провела мобілізацію у ході Чортківської офензиви. Хоча у червні 1919 р., внаслідок зміни територіального на екстериторіальний принцип комплектації збройних сил, що було викликано втратою значної частини території, ГА збільшила свою кількість багнетів з 13 тис. до 18 тис. [199, с. 124]. Після переходу ГА за Збруч повноваження КЗ перейшли до КЕ.

Розділ 4

ПОГЛЯДИ ПОЛІТИКІВ ТА ВІЙСЬКОВИХ ЗУНР/ЗОУНР НА БОЙОВІ ДІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

У попередньому розділі ми розглядали, як командування ЗУНР створювало механізм для вирішення своїх військових завдань. У цьому ж розділі пропонуємо розглянути, як цей механізм застосовувався на практиці. Його першим завданням стало повернення столиці ЗУНР.

4.1. Опора на власні сили під час двох штурмів столиці ЗУНР у кінці грудня 1918 р. – першій половині січня 1919 р.

Контроль над Львовом мав важливе значення для обох сторін польсько-українського збройного конфлікту 1918–1919 рр. Саме столиця ЗУНР та територія довкола неї у кінці 1918 р. – на початку 1919 р. стали епіцентром війни між поляками та українцями. Галицьке політичне керівництво та військове командування ставило собі завдання за всяку ціну спершу утримати, а після 21 листопада 1918 р. – повернути владу над своєю столицею. Таке рішення обумовлювали, зважаючи на важливі чинники: політичні, стратегічні, логістичні та економічні. Розглянемо їх детальніше.

Політичний. Контроль над столицею, як у внутрішній так і у зовнішній політиці завжди має важливе символічне значення і значною мірою сприймається як контроль над всією територією держави. За часів Австро-Угорщини Львів був центром політичного життя Королівства Галичини та Володимирії. Тут, зокрема, розташовувалися апарат влади імперського намісника, органи місцевого самоврядування, командування XI Корпусу тощо. Столиця ЗУНР слугувала центром провідних українських політичних сил Східної Галичини [375, с. 167–168], економічних об'єднань, просвітніх, спортивно-парамілітарних та інших громадських організацій. Місто було осідком римо-католицького, греко-католицького та вірменського

архієпископів. Все це свідчило про успіх/прогрес модернізації українського суспільства.

Зважаючи на політичне значення Львова, галицькі політики небезпідставно вважали, що влада над містом демонструватиме силу державної влади ЗУНР і слугуватиме важливим чинником у переговорному процесі на Паризькій мирній конференції, яка розпочалась 18 січня 1919 р. Саме тому керівництво галицької республіки прагнуло спершу утримати, а після 22 листопада 1918 р. – повернути контроль над столицею. Про це свідчив і Командант Військ ЗУНР генерал-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко, який зазначав, що після повернення Львова фронтові групи будуть переведені «на північні й північно-західні кордони, аби цим поставити конференцію в Парижі перед доконаний факт заволодіння всіма українськими землями» [211, с. 137].

Для польської сторони Львів також мав важливе політичне значення. На початку ХХ ст. поляки мали у місті осередки своїх провідних партій. У місті було понад 100 різноманітних польських організацій (Польське гуманітарне товариство «Сокіл», об'єднання ремісників «Гвезда», Товариство приятелів красних мистецтв та ін.) [311]. Поляки займали провідні позиції в органах влади, бізнесі, культурі Східної Галичини. Польській мові у 1868 р. було надано статус офіційної для використання в судочинстві та адміністрації. У своєму ставленні до українського населення польська інтелігенція були зверхньою. Попри те, що українці на початку ХХ ст. становили більшість жителів Східної Галичини (63,5 % українців, 22,7 % поляків), Львів був своєрідним польським анклавом у краю [240, с. 129]. Станом на 1910 р., коли відбувся перепис населення Габсбурзької монархії, у місті проживало 206 тис. 113 мешканців (разом із військовими), з яких: 105 тис. 469 (51,2 %) – це римо-католики, які були переважно польської національності; 57 тис. 387 (27,8 %) – іудеї (євреї); 39 314 (19,1 %) – греко-католики (українці) [292, с. 143]. У порівнянні з польськими містами початку

XX ст., Львів за кількістю мешканців поступався лише Варшаві та Лодзю [418, с. 9].

Втрата столиці ЗУНР позбавляла Польщу в очах світової спільноти будь-яких моральних підстав претендувати на територію Східної Галичини. У дисертації зроблено припущення, що якби Варшава втратила Львів, на мирній конференції в Парижі їй годі було б обґрунтувати свої зазіхання, і Антанта чітко зрозуміла б чия це територія. Також за таких обставин лінію фронту, очевидно, перенесли б до р. Сян, що автоматично встановлювало кордони галицької республіки. Для польської сторони такий розвиток подій був великою загрозою, адже за всіма правилами реальної політики – Антанта могла провести кордон чи лінію розмежування по тодішній лінії фронту.

Очевидно, виходячи з цих тез командувач ПВ у Східній Галичині генерал Тадеуш Розвадовський так сформулював своє основне завдання на посаді: «втримати за будь-яку ціну Львів» [56, арк. 4]. Як слушно зазначив Олекса Кузьма, «посідання Львова рішало про долю цілого краю» [264, с. 56].

Стратегічний. Враховуючи те, що Польському війську у листопаді 1918 р. не вдалось просунутись у глиб Східної Галичини ні на північному (Рава-Руська), ні на південному (Хирів) фронтах, Тадеуш Розвадовський дійшов висновку: «Утримання Львова у тих умовах залишалося безумовною необхідністю, тому що відступ відразу б перекинув цілий фронт аж до Сяну і означав би раз і назавжди втрату Східної Малополющі» [417, с. 67]. 4 грудня 1918 р. командувач ПВ у Східній Галичині у листі до Юзефа Пілсудського просив надіслати підмогу до столиці ЗУНР [56, арк. 17].

Станом на 15 грудня 1918 р. ПВ у Східній Галичині становило 12 тис. 500 військових у бойовій готовності, 127 кулеметів і 48 гармат [397, с. 114]. Тоді як на Волині проти більшовиків поляки виставили 2 тис. 52 військові, 31 кулемет і 4 гармати, а на чехословацькому фронті – 4 тис. 505 військових, 6 кулеметів і 2 гармати [395, с. 12]. У Східній Галичині основні сили ПВ були зосереджені у Львові та околицях. Кількість поляків у цих місцях становила 4

тис. 800 військових, 40 кулеметів і 20 гармат. Відтак розгром поляків у Львові означав для галицького командування знищення головних сил ворога, а тим самим – перемогу у війні.

У столиці галицької республіки була добре розвинена інфраструктура для потреб збройних сил. В часи Австро-Угорщини Львів слугував осередком XI Корпусу, який територіально охоплював не лише Східну Галичину, а й Буковину. Тут розташовувалися корпусний та дивізійний штаби, підрозділи декількох полків піхоти, кавалерії та артилерії як загальноімперської армії, так і «ландверу», численні допоміжні служби (обози, госпіталі, склади, пральні, майстерні тощо), летовище, служби зв'язку, військових сполучень, охорони правопорядку, навчальні заклади (школа кадетів піхоти), фортифікації тощо. Все це десятиліттями розвивалося й вдосконалювалося з огляду на майбутню війну з Росією, тому Львів добре надавався на військову базу. До прикладу, у 1891 р. залізницю Львів – Краків було зроблено двоколісною, що дало можливість пропускати в добу 60 вагонів в одному і зворотному напрямках [187, с. 33]. Навколо майбутньої столиці ЗУНР було споруджено польові фортифікації, станом на 1898 р. таких було 10: одна половина з них у східній частині міста, інша – на північно-західних околицях [159, с. 742]. Без такої бази Польщі складно було би вести війну на території Східної Галичини у 1918–1919 рр., а українцям годі пересунути фронт на західні кордони своєї республіки.

Логістичний. Контроль над Львовом мав важливе значення для логістики галицької держави. Столиця держави галицьких українців була її найбільшим транспортним вузлом, у якому сходилися 8 автомобільних шосе (у напрямках Рава-Руської, Радехова, Бродів, Тернополя, Станиславова, Стрия, Хирова та Перемишля) та 9 залізничних ліній: Львів – Красне; Львів – Сапіжанка; Львів – Перемишль; Львів – Стрий; Львів – Самбір; Львів – Ходорів; Львів – Рава-Руська; Львів – Бережани; Львів – Янів [400, с. 22].

Із втратою столиці галицької республіки для керівництва ЗУНР було втрачено залізничну комунікацію з повітами Рава-Руська, Жовква, Сокаль,

Радехів, Кам'янка-Струмилова, Янів, Яворів [294, с. 235]. На решті території Східної Галичини залізничний проїзд відбувався лише довгими об'їздами. До прикладу, щоб потрапити з Рудок до Тернополя (близько 180 км), потрібно було їхати через Самбір – Стрий – Станиславів – Бучач (близько 330 км).

Польський історик Міхал Клімецькі вагоме значення у ході польсько-української війни відводив контролю залізничного сполучення Львів – Перемишль. Дослідник зазначав, що у листопаді 1918 р. від цього питання залежала доля всієї Східної Галичини [399, с. 133].

Економічний. Враховуючи політичну значущість Львова, можемо стверджувати, що у столиці галицької республіки зосереджувались і великі фінансові капітали Східної Галичини. Місто у краю було найбільшим центром торгівлі, осідком банків, бірж, економічних установ тощо. У Львові на верхній терасі Стрийського парку у 1894 р. відбулась Загальна крайова виставка, на якій було представлено 2 тис. 870 позицій. На початку ХХ ст. у Львові діяло 12 банків та 22 фінансові установи.

Усі вказані чинники перетворили Львів на епіцентр польсько-української війни 1918–1919 років. Формально ця війна розпочалася 11 листопада 1918 року вторгненням регулярного ПВ на українську територію. До цього дня польський заколот у Львові був лише внутрішньою справою ЗУНР. Очевидно, що політичні позиції уряду, який покине свою столицю заколотникам, годі вважати міцними як на міжнародній арені, так і всередині країни. Тому галицькі політики негативно відреагували на пропозицію полковника Гната Стефаніва переїхати зі Львова у безпечніше місце [373, с. 312]. Такий переїзд, на думку Державного Секретаря Праці й Відбудови Івана Макуха, дозволив би урядовим установам опинитися «дальше від фронтних дій», позбутися «щоденного страху перед кулями», а найважливіше – увійти «у зв'язок з повітами» і таким способом «підкріпити їх морально» [294, с. 239]. Матвій Стахів зазначав, що противником відступу зі столиці галицької республіки виступив голова Державного Секретаріату Кость Левицький, який вважав, що це призведе до деморалізації духу

військових та населення [331, с. 40]. Тож попри те, що відхід зі Львова українських владних установ видається логічним з погляду військової стратегії, цього рішення не ухвалили, і це той випадок, коли військова думка повинна була підпорядкуватися політичній.

Дискусійним в аналізі військово-політичної думки ЗУНР є питання, чи не слід було галицькому військовому командуванню на початку листопада 1918 р. зосередити свої основні військові сили ближче до р. Сян, про що, зокрема, писав Лев Шанковський [373, с. 111]. Однак керівники галицької держави не розглядали вторгнення вглиб польської держави. Можемо припустити, що передусім через те, щоби не виставляти себе перед Паризькою мирною конференцією у ролі агресора. Також, як зазначав Михайло Лозинський, галицькі та буковинські політики і військові вважали, що змусять Польщу «заключити як не мир, то бодай перемир'я на основі забезпечення етнографічних границь української території» [283, с. 73–74]. Підґрунтям до таких міркувань було те, що у листопаді 1918 р. Польща була військово слабка за браком значних організованих сил, оскільки значна частина польських військових перебували на фронтах далеко від дому і ще не встигла повернутись. Історик Вітольд Гупер зазначав, що ПВ почали «організовувати з нічого» [395, с. 12]. Генерал Тадеуш Розвадовський охарактеризував тогочасну ситуацію, як «направду безнадійну» [56, арк. 4]. Сучасний польський історик Павел Скібінський також підтвердив тезу, що поляки у Львові в листопаді 1918 р. без зовнішньої підтримки не були в стані протистояти Українському війську [418, с. 16]. Розуміло це і польське суспільство всередині держави, яке 15 листопада організувало у Варшаві велику демонстрацію, яка висунула Юзефу Пілсудському вимогу «надати негайну військову допомогу полякам, які героїчно воюють у Львові» [418, с. 17]. Сам же керманіч Польської держави у своїх спогадах писав, що «незаперечним є той факт, що бажання оборонити місто, яке опинилось під загрозою, у Польщі було дуже великим та вважалось справою честі» [55, арк. 15].

17 листопада 1918 р. генерал Тадеуш Розвадовський очолив Армію «Схід». На наступний день до Львова прорвалось регулярне польське військо під командуванням підполковника Міхала Токажевського, який змінив співвідношення сил на вулицях столиці ЗУНР [402, с. 128]. Відтак чисельність польських військ у столиці галицької республіки збільшилась ще на 1 тис. 400 військових [418, с. 17]. 21 листопада, як зазначив історик Ярослав Тинченко, у розпорядженні поляків у місті було 5 тис. 79 вояків і 393 старшини. Сили ж українців нараховували не більше ніж 2 тис. 500 вояків [348, с. 30]. Іван Боберський на сторінках свого щоденника у записі від 21 листопада з тривогою оцінював польське підсилення, яке «йде зі сторони Личакова і Зеленої вулиці» [59, арк. 53]. Під час вирішального бою у місті була реальна загроза оточення українських військових сил. Уряд і командування ЗУНР разом із найбоєздатнішими частинами війська ризикували опинитися в пастці. Небезпека змусила політичне керівництво погодитися з пропозицією полковника Гната Стефаніва щодо евакуації зі Львова. Раціонально спланований та вдало виконаний маневр перекреслив плани польського командування полонити у столиці галицької держави політичну верхівку українців і таким чином виграти війну одним ударом.

Підполковник, шеф Штабу Групи генерала Зигмунта Зелінського Юзеф Сопотніцький зазначав, що українці після відступу зі своєї столиці почали активно реорганізовувати свої збройні сили та готуватись до штурму міста, і лише де-не-де проводили поодинокі наступи в околицях міста: у Солонці, Дублянах, Грибовичах, Ляшках Мурованих, Янові та Оброшино [422, с. 56]. Зрозуміло, що політики та військові галицької республіки діяли за принципом: відступити, щоб потім повернутись. Зазначимо, що ця стратегія цілком прийнятна у веденні збройного протистояння. Так, наприклад, вчинили австрійці 1805 р. і 1809 р., здавши Відень французькій армії. Польська сторона також розуміла, що для того, щоб ліквідувати загрозу навколо Львова, потрібно перемогти українців у Східній Галичині [387, с. 329].

Після відступу українських військ зі столиці галицької республіки, питання про її відвоювання набувало надзвичайно важливого значення, адже могло б продемонструвати світові силу галицької держави. Крім того, повернення до Львова галицьких військових означало б розгром польського війська у Східній Галичині. Керівництво ЗУНР сприймало такий розвиток подій, якщо не як кінець війни, то як тривале затишся вздовж свого західного кордону. Натомість можливі успішні удари Українського війська на флангах фронту (Рава-Руська та Хирів) призвели б лише до тактичних перемог місцевого значення. Зважаючи на всі ці міркування, галицькі політики та військові почали напрацьовувати план штурму Львова, а не перенесення своїх зусиль на лінію р. Сян. Галицьке військове командування намагалось виграти польсько-українську війну швидко, добре розуміючи, що тривала війна виснажує сили і є руйнівною [344]. Перемогти ж поляків швидко у Східній Галичині можна було саме у боях за Львів. Для цього українцям потрібно було збільшити чисельність своїх збройних сил, що і було розпочато. Історик Микола Литвин зазначав, що наприкінці листопада 1918 р. вже було утворено бойові Групи «Схід» та «Старе Село». Першою Групою командував отаман Осип Букшований, другою – отаман Осип Микитка. Обидві Групи зайняли південно-східні позиції – в районі сіл Сороки – Підбірці – Лисиничі – Зубра – Солонка – Сокільники. Також на південному напрямку у кінці листопада 1918 р. було сформовано Групу «Наварія» [281, с. 133–134].

Плани Українського війська відвоювати найшвидше свою столицю були настільки очевидними, що генерал-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко відкрито писав про це у своєму Наказі від 18 грудня 1918 р., який був опублікований у тогочасних газетах: «Наша мета звільнити стару столицю України ЛЬВІВ, а потім і всю Західну Україну» [207, с. 31]. Державний Секретар Кость Левицький кинув клич: «Львів мусить бути наш. Все, що живе, до зброї!» [207, с. 30].

Зазначимо, що перший командувач ПВ у Східній Галичині генерал Болеслав Роя у своїх спогадах писав, що у листопаді 1918 р. не очікував сильного опору галичан [416, с. 84]. Однак з активізацією збройних сил ЗУНР наступний командувач ПВ на галицькому фронті генерал Тадеуш Розвадовський (прибув до Львова 26 листопада) [416, с. 228] у своїх спогадах згадував, що у грудні 1919 р. вже готувався до українського штурму: «Було очевидно, що їхні [українців – М. Г.] головні сили щораз активніше йтимуть на Львів і що під цим містом ми зможемо у комфортних умовах розіграти вирішальну битву для цілковитого розгрому тих же головних українських сил» [417, с. 66]. Головним же завданням ПВ у Східній Галичині, після відступу українців зі Львова, було втримання столиці галицької республіки та залізничного шляху Перемишль – Львів, Перемишль – Ярослав – Рава-Руська та Перемишль – Хирів [422, с. 55]. На початку грудня 1918 р. командувач Армією «Схід» генерал Тадеуш Розвадовський у своїй інструкції Чеславу Мончинському, якого іменовано командантом м. Львова [136], висловив припущення, що в найближчому часі збройне протистояння може відбуватись «за межами міста Львова» [54, арк. 1].

Розглядаючи військово-політичне становище на той час у Східній Галичині, зазначимо, що у грудні 1918 р. Українське військо контролювало практично всю територію своєї держави, окрім столиці, прикордонної з Польщею території та залізничної лінії Перемишль – Львів [412, с. 177]. Все це відкривало добрі перспективи для мобілізації нових рекрутів та матеріальної підтримки війська місцевим населенням. Однак історик Лев Шанковський вважав, що намагання збройних сил повернути собі столицю у кінці грудня 1919 р. були наперед провальною воєнною операцією через недостатню кількість українських військових [373, с. 114]. Проте цифри свідчать про протилежне. Поляки у Східній Галичині станом на 15 грудня 1918 р. мали 12 тис. 508 військових у бойовій готовності, 127 кулеметів та 48 гармат [348, с. 31], з них у Львові – 4 тис. 800 військових, 40 кулеметів та 20 гармат [397, с. 114]. За свідченнями Команданта Військ ЗУНР генерал-

хорунжого Михайла Омеляновича-Павленка, у кінці грудня 1918 р. – на початку січня 1919 р. Українське військо мало у своєму розпорядженні на фронті 16 тис. 500 військових, 229 кулеметів та 76 гармат [261, с. 29–32]. Станом на 25 грудня під Львовом українці зосередили близько 7–9 тис. військових [387, с. 147]. Про співвідношення сил свідчив і Степан Шухевич: «поляки в грудні 1918 р. і січні 1919 р. були у Львові ще дуже слабкі» [211, с. 136]. Про це ж писав у своїй телеграмі до підполковника Юзефа Сопотніцького генерал Тадеуш Розвадовський 23 грудня: «Становище під Львовом увійшло в стадію критичного. Українці своїми силами підступили під саме передмістя, які атакують неустанно. Також нагромадили вони великі сили в Любіні Великій і мають намір атакувати Городок Ягелонський». Юзеф Пілсудський знав про становище поляків у Львові не зі слів, адже 22 грудня відвідав позиції поляків на фронті, які були за 300 м від українських окопів в Козельниках [399, с. 151]. Командувач ПВ у Східній Галичині генерал Тадеуш Розвадовський просив у Групі Зелінського, яка у кінці грудня 1918 р. дислокувалась у Перемишлі, прокласти свій шлях на допомогу полякам у столиці ЗУНР наступними населеними пунктами: Любінь Великий – Ставчани – Оброшино – Львів [420, с. 68].

У дисертації доведено, що українці мали достатньо військових сил, щоб розраховувати на успішну воєнну операцію зі здобуття Львова. Додавали до цього оптимізму й інші зовнішні обставини, з якими зіштовхнулася Польща. З кінця грудня 1918 р. по лютий 1919 р. поляки вели війну з Німеччиною за Познанщину, у січні 1919 р. – розпочали збройну боротьбу проти Чехословаччини (за Тешинський Шлеськ). Ці обставини не давали можливості ПВ зосередитись виключно на галицькому питанні і відкривали добрі перспективи для армії ЗУНР.

План першого наступу Українського війська на свою столицю розробляли на нараді у Бережанах у 20-х числах листопада 1918 р. На ній були присутні: полковник Григорій Коссак, полковник Осип Микитка, отаман Осип Букшований, полковник Іван Омелянович-Павленко і сотник

Альфред Бізанц. План воєнної операції розробив шеф Штабу полковник Євген Мишковський. Відповідно до нього українські сили повинні були зосередити свою ударну силу на південній стороні Львова, де шлях до міста проходить рівнинною частиною Подільського плато. Успіх головного удару на головний залізничний вокзал означав оточення польського гарнізону й подальший швидкий кінець бойових дій у місті. Григорій Коссак разом із своїми частинами мав завдання прикривати ліве крило головної бойової групи у районі Городка [211, с. 112].

Починаючи з 23 грудня 1918 р. українці активізували свої сили навколо Львова [397, с. 120]. Перша воєнна операція збройних сил ЗУНР щодо повернення своєї столиці розпочалась 27 грудня і тривала 6 днів. З повідомлення генерала Тадеуша Розвадовського дізнаємось, що Українське військо штурмувало Львів з району Сокільників, місцевостей Голоско та Збоїще. Також завдали удару Польському війську в районі сіл Оброшино та Ставчани. Однак, як повідомив Тадеуш Розвадовський, поляки відбили удари українців [138].

Основні надії на успіх генерал-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко покладав на допомогу з Наддніпрянської України. Прихід до влади Директорії у середині грудня 1918 р. відкривав перед галичанами нові можливості для боротьби, зокрема через отримання матеріальної та кадрової допомоги. Щодо останнього, то Михайло Омелянович-Павленко відчував це на собі, адже 10 грудня 1918 р. був переведений на посаду Команданта військ ЗУНР саме з армії УНР [281, с. 123] (однією з найважливіших причин звільнення з цієї посади Гната Стефаніва була втрата українських військових позицій біля Львова, а також Рави-Руської та Хирова) [399, с. 146].

Новопризначений наддніпрянський генерал, який очолив Українське військо ЗУНР, вважав, що сил галичан та буковинців не вистачить, щоб відвоювати свою столицю у кінці грудня 1918 р. Відтак він, до певної міри, почав ставити успіх першої воєнної операції зі здобуття Львова «в залежність від того, що за частини надішле Київ» [310, с. 121]. Директорія ж відправила

у Східну Галичину нечисленний загін полковника Мирона Кравчука, потім Козятинську бригаду, а у першій половині січня планувала прибути Дніпровська дивізія [207, с. 31]. Про те, наскільки останнє військове формування було боєздатним свідчать слова одного з австрійських дипломатів про вказану дивізію: «Як я довідався з надійного джерела, вислані до Львова частини розбіглися ще у Жмеринці» [392, с. 215]. Історик Лев Шанковський розповідає, що Козятинська бригада, прибувши на фронт, відмовилась йти у бій і її військових було роззброєно. Втративши одну з бригад ударної групи, Михайло Омелянович-Павленко не мав чим її замінити і припинив свій перший наступ на Львів [373, с. 114].

Розглядаючи питання наддніпрянської допомоги, варто зазначити, що попри перебільшені очікування від неї Команданта Військ ЗУНР, вона все ж таки позитивно вплинула на піднесення бойового духу галичан. До прикладу, коли до Рудок прибули ешелони Дніпровської гарматної бригади (14 січня 1919 р.), – це «значно піднесло духа й рудеччан, і частин на руденькому відтинку» [211, с. 126]. Також варто додати, що 15 січня 1919 р. Головний отаман армії УНР Симон Петлюра відправив для галичан 15 тис. комплектів військового однострою, що давало можливість мобілізувати рекрутів 1885–1900 рр. народження [87, с. 56–60].

Поляки ж під час українського штурму Львова в кінці грудня 1918 р. для своєї оборони використали стратегію, яку розробив генерал Тадеуш Розвадовський. Вона полягала у створенні в Східній Галичині резервних польських військових формувань, які при загрозі оточення Львова повинні були вдарити по українцях ззовні [417, с. 66]. Польський генерал згадував, що «наприкінці грудня [1918 р.– М. Г.] повинен був скерувати свої зовнішні сили в напрямку з Любена до Ставчан, щоб там маневром припинити і роз'єднати раптовий український наступ під Зимною Водю, метою якого було цілковите відділення Львова від перемишльської бази». У напрямку Львова було перекинуто польські військові формування з району Самбір – Дрогобич. Групу генерела Зелінського було реорганізовано у Групу

полковника Сопотницького (налічувала 2 тис. 400 військових, 22 кулемети і 10 гармат), яка під час походу на столицю ЗУНР завдала втрат Українському війську і не допустила його облоги міста [373, с. 114].

Серед причин невдалої української воєнної операції зі здобуття Львова слід відмітити і те, що збройні сили галичан не діяли активно на інших ділянках фронту поза своєю столицею, щоби перешкодити Тадеушу Розвадовському вести оборону ззовні. Під час першого штурму Львова бойова Група «Хирів» полковника Антіна Кравса фактично пасивно стояла під Хировом, здійснюючи лише поодинокі виступи проти ПВ [397, с. 135–136]. Відносна «тиша» на відтинку Хирів – Перемишль тривала до 1 січня 1919 р. [397, с. 133]. Як наслідок, поляки перекинули сили з-під Хирова до столиці галицької республіки – Групу Сопотницького. Для історичної науки досі залишається недослідженим питання, чи міг Антін Кравс поновити наступ своєї Групи через Хирів на Перемишль. Проте, на противагу обставинам у районі Хирів – Перемишль є ситуація на відрізьку Судова Вишня – Родатичі, де 1 січня 1919 р. українським військовим вдалось знищити залізничний міст і на один день перервати залізничне сполучення Львова з Польщею [397, с. 129].

Польська сторона за всяку ціну намагалась втримати у своїх руках столицю галицької республіки, зважаючи на очікування, що у Східну Галичину на допомогу має підійти Армія Галлера. У польській газеті «Słowo Polskie» за 24 грудня 1918 р. повідомлялось, що генерал Юзеф Галлер разом із військом має прибути до Гданська [147]. Очевидно, польське командування виходило з позиції, що відвойовувати буде важче, аніж втримати. Прохання Польщі до генерала Юзефа Галлера про допомогу відкрито опублікував віце-президент Національного Польського комітету у Парижі Маврикій Замойський у своєму публічному листі ще 4 жовтня 1918 р. [142].

Попри те, що під час першого наступу на Львів українці не повернули собі місто – галицьке командування не відступило від ідеї провести ще одну

воєнну операцію зі здобуття своєї столиці. Обставини цьому сприяли, адже становище поляків у столиці ЗУНР далі залишалось критичним. Всі наступи ПВ в районі Хирова, Перемишля та Рави-Руської, щоб взяти в оточення Українське військо, не дали результату.

5 січня 1919 р. представники всіх польських політичних партій направили командуванню Армії «Схід» лист, у якому описували безнадійність подальшої боротьби за столицю галицької республіки [373, с. 116]. Польські політики просили генерала Тадеуша Розвадовського зосередити основні сили вздовж залізничної лінії Львів – Перемишль [56, арк. 30]. Тривоги полякам додало й те, що 6 січня артилерія Українського війська знищила електривню Львова, що залишило місто без світла, а через кілька днів столиця галичан була відрізана від водопостачання [56, арк. 27]. Однак керівництво Польщі не полишало надію змінити ситуацію у Східній Галичині на свою користь і робило для цього все можливе, навіть ставлячи під загрозу свої кордони.

На початку січня 1919 р. із Волині до Рави-Руської польське військове командування відправило новосформовану ОГ «Буг», яка в основному складалась з варшавських добровольців. Операційну групу очолював генерал Ян Ромер. Начальник Генерального штабу генерал Станіслав Шептицький доповів Юзефу Пілсудському, що таке надмірне сконцентрування військових сил на львівському напрямку послабило волинський фронт, який очікував наступу Червоної армії, а також fronti з Німеччиною та Чехословаччиною [400, с. 162]. Тож 10 січня Станіслав Шептицький пропонував: «не пізніше як за два тижні укласти перемир'я з українцями зі встановленням як можливо кориснішої демаркаційної лінії з метою скупчити усі сили на нашій північно-східному кордоні» [410, с. 19].

Польський історик Міхал Клімецькі зазначав, що перед прибуттям до Львова генерал Ян Ромер зустрівся з командувачем Армії «Схід» генералом Тадеушем Розвадовським, щоб узгодити план дій ПВ на найближчі дні. Перед ОГ «Буг» було поставлено завдання спочатку розбити українську

Групу «Янова», а згодом і зліквідувати противника у північних околицях Львова. Група Сопотніцького повинна була завдати удару українським військам у Великім і Малім Любнях. Група польських військ під проводом полковника Владислава Сікорського, яку мали сформувати після 10 січня 1919 р. у Мшані, – повинна була перейти у наступ на Бартатів. Група полковника Колінського мала утримувати опір галицьких військових у районі Солонки та Козельник. В загальному планувалось залучити до польської воєнної операції 10 тис. військових, 84 кулемети та 34 гармати [399, с. 154].

ОГ «Буг» провела свій наступ до столиці ЗУНР з Рави-Руської через Жовкву і Куликів. В ніч з 10 на 11 січня 1919 р. ОГ «Буг» прорвалась до Львова [56, арк. 5], залишаючи по дорозі українцям частину своєї зброї [397, с. 154]. Очевидно, галицькому військовому командуванню, зважаючи на наслідки прориву Групи Сопотніцького, слід було більше укріпити свої позиції у районах можливого проходження додаткових польських військових формувань у напрямку своєї столиці.

У 10-х числах січня 1919 р. українські військові провадили під Львовом активні бойові дії. В українській історіографії досі немає аргументованого твердження про плани Українського війська щодо другого штурму своєї столиці, який розпочався 11 січня 1919 р. Із Наказу генерал-хорунжого Михайла Омеляновича-Павленка дізнаємось, що метою бойових дій, які українці розпочали на південь від своєї столиці – у районах сіл Солонка, Басівка, Козельники [422, с. 85], – було перешкодити «ворогови перейти в наступ» [9, арк. 48], що він, очевидно, і планував після отримання додаткових сил із Польщі.

У ході другого українського штурму своєї столиці, який розпочався 11 січня 1919 р., польська преса повідомляла, що галичани активно використовували артилерію [141]. НКУВ відзначала у боях за південні околиці Львова усусувів та Гуцульську сотню. У перший день штурму

українці відвоювали кілька позицій, однак до кінця доби змушені були їх залишити через контрнаступ поляків у районі с. Зимна Вода [9, арк. 48].

12 січня 1919 р. українські військові завдали удару по Львову з півночі. Командував наступом генерал Віктор Курманович. Водночас ОГ «Буг» перейшла у наступ в районі сіл Великі Грибовичі та Сороки Львівські. Як наслідок, Українське військо перемогло лише у кількох локальних боях за передмістя [9, арк. 48]. Також українці здобули Куликів та Жовкву, що дало їм змогу поповнити свої запаси, які залишили польські військові. У планах генерала Тадеуша Розвадовського було оточити українських військових, зайнявши лінію Любінь – Ставчани, згодом Щирець – Пустомити, а з іншого боку взяти Сокільники [397, с. 152–153]. Однак галицькій Групі «Старе Село» вдалось зупинити військових генерала Яна Ромера. Польському війську не вдалось зайняти Сокільники. Українці також відбили наступ поляків на Рудки. Взяття вказаного міста ПВ відкривало йому шлях на Самбір, а це загрожувало б тилу галицькій Групі «Хирів» [211, с. 123]. 12 січня збройні сили ЗУНР у боях повернули собі Лапаївку, Скнилів та Боднарівку [422, с. 85]. Генерал Тадеуш Розвадовський перекинув додаткові польські сили з Судової Вишні у район Городка і за допомогою Групи генерала Сопотніцького здобув владу над Любінем Великим та Бартатевим [387, с. 334]. Рудки від польського наступу вберіг полковник Антін Кравс разом зі своєю бойовою Групою «Хирів» [211, с. 119].

Проти ночі 14-го січня поляки атакували українські сили у районі сіл Сихів – Скнилів. У цих боях з польської сторони також брали участь військові частини, «які прийшли з Варшави з напрямку Рава-Руська». Польський наступ на українські позиції був і в районі Козельника – Боднарівки, однак військові частини під проводом отамана Осипа Микитки його відбили. Бої на відтинку Сокільники – Скнилів не завершилися суттєвими успіхами жодної зі сторін. Михайло Омелянович-Павленко позитивно оцінював ситуацію на цьому відтинку фронту, адже попри те, що

поляки отримали підмогу ззовні, 14 січня вони вже не провадили «нічого активного» [10, арк. 48] (Додаток № 9).

У той же час в околицях Львова українці атакували ПВ лише у районі Збоїща, після чого припинили штурм своєї столиці [397, с. 157]. Також Українське військо у бойових діях затримувало польські сили на відрізку Сокаль – Угнів. Попри, здавалось би, провальну воєнну операцію щодо здобуття Львова, генерал-хоружий Михайло Омелянович-Павленко у своєму Наказі від 15 січня 1919 р. позитивно оцінював результат активних бойових дій, які тривали з 11 січня. Командувач Українським військом зазначав, що «своїми подвигами славне Козацтво ударемнило пляни ворога відкинути нас з під Львова на лінію Буга або і далше та уміцнити своє становище під Львовом так, щоби здобуття його нам унеможливити» [9, арк. 48]. Відтак, опираючись на Наказ Команданта Військ ЗУНР від 15 січня, у дисертації зроблено висновок, що другий штурм Львова існував – це був контрнаступ Українського війська, викликаний реакцією на проходження ОГ «Буг».

Розглядаючи причини, чому збройні сили галицької республіки під час другого штурму своєї столиці не повернули собі її, слід зазначити те, що поляки мали також вигідніше тактичне становище, адже тримали оборону, а не йшли в атаку, а за таких обставин кількість жертв завжди є меншою.

Наступна ескалація конфлікту на польсько-українському фронті розпочалась аж наприкінці січня 1919 р. [397, с. 157].

4.2. Облога Львова в січні – лютому 1919 р.

Два невдалих штурми Львова у кінці грудня 1918 р. – у першій половині січня 1919 р. змусили галицьке командування змінити стратегію ведення боротьби. У кінці грудня 1919 р. полковник Українського війська ЗУНР угорської національності Антон Легар запропонував військовому командуванню та політичному керівництву галицької держави свій план наступу на Львів. Зазначимо, що вказаний полковник прибув у Східну Галичину з Відня разом із президентом Євгеном Петрушевичем у кінці

грудня 1918 р. Внаслідок перемовин, Антон Легар очолив Групу «Наварія». Очевидно, таке кадрове рішення було викликано тим, що угорець був фахівцем із планування воєнних операцій, адже в часи Першої світової війни був полковником австрійського Генерального штабу.

Після оглядин польсько-українського фронту, Антон Легар запропонував військовому командуванню галицької республіки відкласти наступ на Львів з 27 грудня 1919 р. на три тижні, щоб краще підготуватись. Однак керівництво ЗУНР, виходячи зі свого бажання повернути собі контроль над столицею до початку Паризької мирної конференції (почалась 18 січня 1919 р.), відкинуло цю пропозицію [373, с. 114]. Аналізуючи боєздатність збройних сил галицької республіки, полковник звернув увагу на недостатній вишкіл українських військових та брак достатньої кількості резервних кадрів [278, с. 116]. Маємо врахувати і той факт, що Антон Легар, очевидно, робив це в певних моментах зумисно – щоб показати свою затребуваність.

Колишній полковник австрійського Генерального штабу пропонував реорганізувати структуру збройних сил ЗУНР, змінити тактику ведення бойових дій та залучити до командування армією 20 іноземних офіцерів, які разом з ним повинні були очолити Генеральний штаб. Щодо останніх, то пропонувалось найняти їх на заміщення наступних посад: 1 інспектора армії; 4 командантів бригад; 2 штабових старшин або сотників Генерального штабу; 2 штабових старшини або сотників артилерійського Штабу; 6 сотників артилерії; 2 штабових старшини або сотників піхотного Штабу; 1 штабовий старшина або ротмістер кінноти; 2 військових інтендантів; 1 військового лікаря; 1 штабового старшину або сотника телеграфічної сотні; 1 штабового капітана залізно-дорожньої частини; 3 сотники зі спеціальним вишколом; 2 старшин для командування артилерійським майном; кілька вишколених старшин та підстаршин, які були б спеціалістами з військової географії та вогнепальної зброї [278, с. 118]. Всім вказаним найманцям Антон Легар пропонував платити високі зарплати [204]. Щодо тактики ведення

бойових дій, то полковник був прихильником її зміни з позиційної на рухому [278, с. 113]. Для цього потрібно було сформувати сильні бойові групи, які б вели свої бої, не оглядаючись на безпосередні зв'язки на флангах.

Щодо тогочасної тактики ведення бойових дій ПВ в обороні залізничного шляху Львів – Перемишль, то її описав генерал Тадеуш Розвадовський у своїх спогадах: польські батальйони були «майже зовсім позбавлені табору і пішого обладнання, цілком не надавалися до кількадеденних операцій, їх найкраще можна було використовувати тільки близько до колій, щоб опертися на потяги, які могли вільно їх перевозити». Припускаємо, що запропонований полковником Антоном Легаром не «фронтальний наступ на одну лінію», а «пролом» [278, с. 112] на відтинку Львів – Городок змушував би польських військових частково покидати свої позиції і відповідати такою ж рухомою тактикою, до чого останні, за свідченнями Тадеуша Розвадовського, не були готові.

Антон Легар пропонував сконцентрувати прибулу з Наддніпрянщини у кінці 1918 р. артилерію під Львовом [278, с. 113], а українських військових більше зосередити на ударному наступі в районі Львова – Городка, оскільки полковник вважав, що штурмувати столицю ЗУНР недоцільно. Передусім через те, що ворожі війська добре там укріпились. «Багато цеголень поляки перетворили на скорострільні гнізда, яких польовими гарматами в такому випадку не можна було здобути. Продовжування наступу в тому напрямі на саме місто із прочищенням його вуличними боями, як це видно із загальної ситуації, є неможливе до виконання», – зазначав колишній полковник австрійського Генерального штабу [278 с. 112].

Історик Мирон Заклинський стверджує, що основним противником призначення Антона Легара на посаду очільника Генерального штабу був Дмитро Вітовський, позиція якого і стала вирішальною у цьому питанні. Як наслідок, ЗУНР відмовилась від пропозицій полковника австро-угорської армії [204]. Припускаємо, що ДСВС остерігався передачі влади над армією у руки неукраїнцям (угорець Антон Легар мав на меті залучити до управління

армією представників німецької національності). Припускаємо, що керівництво галицької республіки вважало, що це негативно вплинуло б на образ їхніх збройних сил, зважаючи на те, що Антанта воювала проти Німеччини.

Посилення бойової активності на польсько-українському фронті розпочалось з кінця січня 1919 р. ЗУНР та УНР проголосили Акт злуки 22 січня. Галицьке керівництво, залучившись військовою та політичною підтримкою Директорії, вирішило повернути собі владу над Львовом. Генерал Тадеуш Розвадовський назвав тогочасне становище ПВ «досить складним» [56, арк. 47] в околицях столиці держави галицьких українців. Відтак у краю було оголошено повну мобілізацію польських сил. 29 січня 1919 р. у Львові на польському віче було прийнято резолюцію, у якій йшлося, що оборона міста «рівнозначна обороні східних земель, повинна бути проведена всіма силами і до остатньої краплі крові» [56, арк. 53].

Командування ГА у першій половині лютого 1919 р. вирішило перервати залізничне сполучення Львів – Перемишль, що вкотре засвідчувало всю важливість цієї ділянки фронту у вирішення долі Східної Галичини. Попри те, що ДСВС не погодив кандидатуру Антона Легара та його команди, певні пропоновані ним ідеї були впроваджені у військову стратегію галичан, зокрема щодо переведення боїв з околиць Львова та зміни тактики ведення війни. В районі сіл Родатичі – Судова Вишня українська артилерія активно обстрілювала польські поїзди, а 4 лютого їй навіть вдалось пошкодити колію і зупинити залізничний рух між головним містом ЗОУНР та Польщею [397, с. 176]. ПВ у відповідь скинуло кілька бомб на Рудки та активізувало свої дії на цій ділянці фронту, однак це не мало суттєвих результатів [211, с. 134]. Генерал Тадеуш Розвадовський оцінив польський наступ у районі Жовкви як «надто сумнівний», передусім через недостатню кількість військових у Східній Галичині [56, арк. 67]. Історик Вітольд Гуперт зазначав, що для польської сторони у першій половині лютого 1919 р. ставало все більше очевидно, що українці завдадуть основний удар під час

наступної офензиви у районі Судова Вишня – Городок [397, с. 177]. У галичан за цю ділянку фронту відповідала рудківська Група на чолі з сотником Карлом Гофманом та Начальником Штабу поручником Олександром Трачем [211, с. 130]. Генерал-хорунжий Михайло Омелянович, згадуючи першу половину лютого 1919 р., писав, що «кожний день лютого приносив нам нові організаційні здобутки. З огляду на це готували ми на середину лютого ширший наступ» [310, с. 144].

Отже, між 9 та 17 лютим 1919 р. у Ходорові на нараді НКГА під керівництвом президента Євгена Петрушевича було ухвалено рішення провести наступальну Вовчухівську операцію [211, с. 138]. Галицькі політики вважали, що її потрібно було розпочати чимшвидше, бо у Парижі, можливо, відбудеться обговорення ситуації на польсько-українському фронті, під час якого важливе значення матиме питання, хто контролює Львів [310, с. 144]. Михайло Омелянович-Павленко згадував, що отаман армії УНР Олександр Шаповала передав йому телеграму від наддніпрянського керівництва щодо необхідності чимшвидшого встановлення української влади у Львові [310, с. 137]. Чисельність Українського війська обнадіювала командування ЗОУНР на позитивний результат Вовчухівської воєнної операції. Польські джерела свідчать, що станом на 19 січня збройні сили галичан нараховували 43 тис. 350 військових, а по обидва боки залізничного сполучення Львів – Перепишль ГА українці зосередила близько 10 тисяч військових (2 тис. з півночі та 7 тис. 800 з півдня) [397, с. 174]. Це не могло не тривожити командувача ПВ у Східній Галичині генерала Тадеуша Розвадовського, який на воєнній нараді у Варшаві бив на сполох щодо ситуації на відтинку Львів – Перемишль і зажадав військової допомоги [397, с. 165].

Відтак 17 лютого 1919 р. ГА розпочала Вовчухівську операцію. Метою збройного наступу було повернення Львова. Українцям важко було взяти штурмами добре укріплене місто, тому було ухвалено рішення зробити йому облогу. Для цього вирішено перервати польський контроль залізничного

шляху Львів – Перемишль на відрізку Судова Вишня – Городок, а вже після цього розпочати штурм Львова [373, с. 127–128]. Військові історики дискутують, чи не слід було розпочати офензиву на іншому відтинку залізничного сполучення. Іван Карпинець зазначав, що доцільніше було наступати на відрізку Судова Вишня – Перемишль, оскільки тут польські позиції були порівняно слабшими [211, с. 139]. Однак для цього потрібно було передислокувати додаткові сили ГА, а це зайняло б додатковий час. Галицькі військові стратеги зійшлись на тому, що потрібно якнайшвидше відвоювати Львів, а для цього вирішили провести наступ у районі Судова Вишня – Городок. Полковник Юзеф Сопотніцький зазначав, що НКГА могла розглядати і воєнну операцію, яка б розвивалась із Рудок в напрямку Самбора, а звідти через Гусаків на Перемишль. Однак, на думку польського полковника, ця воєнна операція, на відміну від Вовчухівської, була набагато складнішою у виконанні [422, с. 102]. Для історичної науки досі залишається недослідженим питання, чи розглядав НКГА цей план воєнної операції.

При плануванні Вовчухівської операції було використано напрацювання Антона Легара. Проте Іван Карпинець припускав, що план наступу ГА розробив шеф Штабу III Галицького Корпусу підполковник Карл Долежалъ [211, с. 153]. Згідно з планом Вовчухівської операції, український військовий прорив повинна була зробити бойова група. Цю місію було покладено на III Галицький Корпус полковника Григорія Коссака. До бойової Групи належали: Група «Городок» (командував сотник Осип Станімір), Група Бригади УСС (командував отаман Осип Букшований) та Група «Судова Вишня» (командував сотник Антін Ліськевич); Гуцульський Загін (командував четар Гриць Голинський) був у резерві [373, с. 127–128]. Варто зазначити, що польська сторона дізналась про початок Вовчухівської воєнної операції за кілька днів до того, як її було розпочато, тож наступ українців не був для ворога несподіванкою. Знаючи про плани українців, полякам вдалось підготуватись до наступу [397, с. 179; 396, с. 184].

У перших днях Вовчухівської операції ГА було здобуто кілька населених пунктів: Костянтин, Вовчухи, Довгомостиськ, Долиняни та ін. Аналізуючи бойові дії 18–19 лютого 1919 р., Вітольд Гупер писав, що українці зменшили свою активність на фронті порівняно з 17 лютим, оскільки отримали послання від Паризької мирної конференції про припинення бойових дій [397, с. 189]. 20 лютого ПВ розпочало контрнаступ у районі Рудок, який не приніс суттєвих результатів у захопленні українських позицій [377, с. 48]. Польський наступ відбувся завдяки тому, що з Перемишля було вислано курінь піхоти на чолі з майором Ярнушкевичем. Станом на 21 лютого Пресовий відділ НКГА повідомив, що українцям вдалось перервати залізничний та телефонічний рух на відтинку Львів – Перемишль у районі Судової Вишні, що викликало неабияку паніку серед місцевого населення столиці ЗУНР [211, с. 144]. У наступні дні Українське військо продовжувало атакувати польські позиції в районі вказаного залізничного сполучення. Внаслідок цього було унеможливлено рух потягів зі Львова до Перемишля. Однак вранці 24 лютого 1919 р. представники галицького та польського керівництва, а також військового командування – доктор Лев Бачинський, о. Франц Бонн, полковник Мирон Тарнавський, полковник Мечислав Кулінські, майор Ян Гемпель, майор Валери Маріянські – уклали угоду про тимчасове перемир'я [90, с. 172]. Договір було підписано під тиском прибулої у Східну Галичину місії Антанти під проводом французького генерала Жозефа Бартелемі. У делегацію також входили французи (генерал Кертен де Віяр, полковник Моль, полковник Сміт), італійці (майор Стабіле і поручник Портокезі), американці (професор Льорд і поручник Фостер) [90, с. 179]. У тексті перемир'я повідомлялось, що «завішення оружжя триває до 26 лютого 6 годин рано. Як не наступить виповідження о тій годині одного дня – продовжується завішення о дальші 24 години» [90, с. 172].

Військовий історик Іван Карпинець зазначав, що ГА могла більше розвинути свій успіх у першій фазі Вовчухівської воєнної операції, якщо б

мала більше резервів у запасі на цьому відтинку фронту та сміливих рішень від свого командування. Щодо останнього, то вповні можемо покласти за це відповідальність на генерала-хорунжого Михайла Омеляновича-Павленка, який також не відзначався рішучістю у штурмах Львова в грудні 1918 р. – січні 1919 р. Однак польський військовий історик Вітольд Гупер, оцінюючи цей етап Вовчухівської операції, писав, що збройні сили ЗОУНР провели її вдало. Варто додати, що у другій половині лютого 1919 р. НКГА організувала кілька успішних наступів в районі Белзу – Рави-Руської [211, с. 146].

У дисертації доведено, що завішення зброї на польсько-українському фронті 25 лютого 1919 р. було на користь ПВ. Оскільки останнє на той час у Львові було під загрозою оточення Українським військом та перебувало в очікуванні війни з Чехією та більшовицькою Росією.

Приїхавши у Східну Галичину, Місія Бартелемі запропонувала полякам та українцям провести демаркаційну лінію вздовж міст Камінка Струмилова – Львів – Дрогобич. Полякам мала відійти західна частина території від цієї лінії розмежування. Українці, зважаючи на своє військове становище на фронті, на це не погодились [90, с. 229]. Очевидно, галицьке командування ухвалило таке рішення і через те, що значна частина військових ЗОУНР були вихідцями з тих територій, які, згідно з проектом договору французького генерала, мали перейти Польщі. Невдоволення такої великої кількості солдатів під час успішної Вовчухівської операції швидко поширилось би на інших колег по службі і деморалізувало б не лише армію, але й все суспільство. Тому Командант Військ ЗУНР Михайло Омелянович-Павленко не прийняв пропозицію Місії Бартелемі і відповів на неї словами: «Хай нас розсудить залізо та кров» [373, с. 49].

Тимчасове перемир'я між ПВ та ГА завершилось 28 лютого 1919 р. [211, с. 150]. Українці розпочали бойові дії на фронті 3 березня 1919 р. [90, с. 250]. У часи завішення зброї польське та галицьке військове командування вирішило зміцнити свої позиції. Генерал Тадеуш

Розвадовський не на жарт був переляканий своїм становищем у Львові і вимагав від свого командування підкріплення. Генеральний штаб ПВ відправив йому на підмогу 2 курені та 2 батареї, які 6 березня передислокувались з Перемишля в район Городка – Судової Вишні [397, с. 196].

НКГА на початку березня 1919 р. направила додаткові сили для Групи «Гофман»: 2 курені бригади УСС (першим командував сотник Богдан Білинкевич, другим – поручник Сократ Іваницький) та частину артилерійської бригади, по одному куреню з Групи «Щирець» та Групи «Хирів» (останньою командував поручник Петро Савицький). Також сили українців у районі Городка – Судової Вишні підсилив Перший Гуцульський Курінь під командуванням четаря Гриця Голинського, а згодом на ці позиції було відправлено ще курінь та батарею з Яворова і гірську батарею, якою командував поручник Костинчук. Тож на відтинку Городок – Судова Вишня на початку березня ГА зосередила близько 6 тис. військових, приблизно 80 скорострільів та три десятки гармат [211, с. 150–151]. У зв'язку зі зміною дислокації такої великої кількості українських куренів батарей, початок другої фази Вовчухівської офензиви затягнувся на кілька днів. Іван Карпинець дорікає НКГА, що переміщення військ мало розпочатись до закінчення тимчасового перемир'я, оскільки було очевидно, що воно ні до чого не призведе. Звісно, що можна нарікати на невідповідну пору року для швидкої передислокації військ, брак належного транспортного сполучення, однак неможливо не ставитись критично до того, що перемир'я слід використовувати для зміцнення сил, а не перепочинку.

Командування ПВ в часи завішення зброї між двома етапами Вовчухівської операції розпочало надсилати підкріплення у Східну Галичину. До прибуття з Перемишля групи підполковника Бекера польські сили на відрізку фронту у районі Городка – Судової Вишні становили понад 4 тис. військових [397, с. 197]. Станом на початок березня 1919 р. ПВ на цих позиціях нараховувало близько 5 тис. 500 військових і 15 гармат [211, с. 152].

На початку другої фази Вовчухівської офензиви ГА на відтинку фронту Судова Вишня – Городок мала мінімальну перевагу у кількості особового складу. Однак якби передислокація українських військ відбулась швидше, то їхня перевага над ПВ була б більшою, а відтак зросли б шанси на успіх.

Продовження Вовчухівської операції галицьке військово командування обговорювало на нараді в Гошанах 6 березня 1919 р. [296]. Під час її проведення були присутні полковник Григорій Коссак, підполковник Карл Долежалъ, полковник Антін Кравс, поручник Карл Шльоссер, командант Осип Букшований, отаман Білокриницький, сотник Карл Гофман, сотник Зенон Носковський, сотник Осип Станімір, сотник Антін Ліськевич, поручники Білінкевич, Іванович, Іваницький, поручник Р. Гладілович, поручник В. Левицький, поручник М. Ліщинський, четар Гриць Голинський, четар Ясінчук, підполковник А. Шамаюк [211, с. 153]. При обговоренні плану Вовчухівської операції було ухвалено рішення, що у разі її успішного впровадження потрібно буде розвивати наступ у напрямку Львова. Для цього ГА знадобиться перервати залізничне сполучення у районі Родатичів, встановили владу у Городку, згодом рухатись у напрямку Любінь Великий – Мшана – Бартатів – Янів. НКГА планувала з цієї ж сторони розпочати згодом і штурм Львова [211, с. 154].

Інші погляди на розвиток Вовчухівської операції під час обговорення її плану мав полковник Антін Кравс, який командував 8-мою Самбірською бригадою у складі III Корпусу ГА. Полковник вимагав, щоб у разі перервання залізничної лінії у районі Родатичів, продовжувати наступ у напрямку Судова Вишня – Перемишль [373, с. 127–128]. Варто додати, що попри неприйняття цієї стратегії на нараді у Гошанах, Антін Кравс під час другого етапу Вовчухівської офензиви продовжував просити дозвіл у Команди III Корпусу ГА щодо розгортання воєнної операції у сторону Судової Вишні. Коли ж йому не вдалось переконати своє військово командування, він подав у відставку з посади командира 8-ї Самбірської бригади. Поділяв погляди Антіна Кравса на Вовчухівську офензиву шеф

Штабу його бригади поручник Карл Шльоссер, який попри незгоду команди III Корпусу наступати на Судову Вишню, радив це зробити сотнику Антіну Лиськевичу, який командував III куренем у складі Групи «Гофмана». Однак останній на це не погодився і поручник Карл Шльоссер після цього також подав у відставку [211, с. 155]. Новим командиром 8-ї Самбірської бригади було призначено генерала Володимира Генбачева, а шефом Штабу поручника Якверта [373, с. 127–128].

Наступ ГА під час Вовчухівської операції у сторону Перемишля обговорювався і в польській військово-політичній думці. Генерал Тадеуш Розвадовський у своїх спогадах згадував, що втілення цієї ідеї в той час становило велику небезпеку для Польщі. На його думку, відкинення лінії фронту «аж до Сяну означало би раз і назавжди втрату Східної Малополющі» [417, с. 67]. Варто зазначити, що генерал-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко у своїх спогадах писав, що відправлення галицьких військових «на північні й північно-західні кордони» було у планах командування ЗОУНР, але далекосяжною метою [211, с. 137]. Історик Лев Шанковський зазначав, що бажання розвинути успіх української воєнної операції у сторону Львова, а не Перемишля, можна пояснити символічним значенням столиці ЗУНР для ГА і справою честі її військового командування, яке і ухвалювало рішення [373, с. 267–268].

Початок другого етапу Вовчухівської операції було заплановано НКГА на 8 березня 1919 р. о 5 год ранку [211, с. 153]. Однак ПВ випередило українців і розпочало бойові дії у районі Судова Вишня – Городок вже 7 березня. Підполковник Юзеф Сопотніцький зазначав, що першочерговим завданням поляків було встановити контроль над залізничною колією у районі Судова Вишня – Черляни [422, с. 111]. ГА вдалось відбити наступ ПВ під Вовчухами, Братковичами, Городком та Черлянами, однак було втрачено позиції у Долинянах [211, с. 159]. Історик Вітольд Гупер писав, що у боях 7 березня ГА мала перевагу, і українці могли її ще більше розвинути, якби

скерували свою ударну силу у сторону Перемишля [397, с. 206], що й пропонував полковник Антін Кравс.

Події 8 березня 1919 р. розвивались для ГА також успішно. Українці перейшли в атаку згідно з планом, який був напрацьований на військовій нараді у Гошанах 6 березня. Збройні сили ЗОУНР провели успішний наступ у районі Судова Вишня – Городок, було перервано польський контроль над залізничним сполученням Львів – Перемишль у районі Судова Вишня – Братковичі [211, с. 160]. Серед негативів у діях українських військових цього дня було те, що сусідні до головної ударної групи галицькі збройні сили не проявили достатньої активності, що при загальній ейфорії перемоги дозволило б відвоювати більше території. Зокрема, пасивно на своєму відтинку фронту Ставчани – Любінь Великий втримувала позиції 7-ма Львівська бригада [211, с. 162].

Такий перебіг подій на фронтах у Східній Галичині занепокоїв владу Польщі і 9 березня 1919 р. було ухвалено рішення змінити військове командування на галицькому фронті. Командувачем ПВ у Східній Галичині призначено генерала Вацлава Івашкевича, який найперше мав розблокувати залізничний відрізок Судова Вишня – Городок. Для виконання цього завдання Вацлав Івашкевич направив ОГ «Буг» під командуванням генерала Яна Ромера у сторону Жовкви, щоб бойовими діями під цим містом частково відтягнути сили українців від території Судова Вишня – Городок. Проте українці під Жовквою відбили наступ поляків за допомогою тих військових сил, які мали у розпорядженні. Ситуація під Львовом виглядала для Польщі настільки критичною, що генерал Ян Ромер пропонував генералу Тадеушу Розвадовському залишити головне місто Східної Галичини та пробиватись із своїм військом до Перемишля [397, с. 210–211].

ГА не зуміла перетворити Вовчухівську операцію у блицкриг. Починаючи з 9 березня 1918 р. бойові дії у районі Судової Вишні – Городка увійшли у фазу затяжних боїв. НКГА ставила собі за мету увійти у Городок, а

це давалось не легко. Відтак основні бої 9–11 березня відбувались у навколишніх селах цього міста з перемінним успіхом поляків та українців.

Генерал Вацлав Івашкевич, оцінюючи тогочасне військове становище ПВ у Східній Галичині, вирішив направити на галицький фронт допомогу з Перемишля – Групу Александровича (близько 3 тис. військових, 13 гармат). Польське військове командування планувало, що вказана Група разом з Групою Бекера відвоюють Судову Вишню та Городок, а ОГ «Буг» на жовківському напрямку закріпить свої позиції у Магерові [397, с. 217].

10 березня 1919 р. Група Александра вирушила у напрямку Городка. 12 березня вона вже була у Судовій Вишні. У цьому часі полковник Антін Кравс запропонував III Корпусу ГА передислокувати частину військових підрозділів із Городка для укріплення українських позицій поблизу Судової Вишні. Однак Штаб Корпусу Григорія Коссака не пристав на цю пропозицію [211, с. 169]. Попри те, активність груп Александра та Бекера змусила НКГА все ж таки 16 березня зняти облогу з-під Городка. У напрямку Судової Вишні було відправлено III курінь Бригади УСС. Інші курені направлено зовсім в інші сторони: I курінь – до Янева, а II курінь – до Боратина [211, с. 170]. 18 березня ПВ розпочало успішний для себе збройний наступ з-під Судової Вишні і в ніч на 19 березня здобуло вже Городок, чим розблокувало залізничне сполучення Львів – Перемишль [211, с. 174]. Підполковник Юзеф Сопотніцький, оцінюючи бої ПВ у 10-х числах березня у районі Судової Вишні – Городка, зазначав, що подібна воєнна операція була дуже небезпечною для поляків. Адже якби українські сили зуміли оперативніше передислокуватись і «вислизнути або відступити, а пізніше, у більш сприятливі для них моменти, взяти вирішальну битву», то це могло б завдати полякам великих труднощів. З тактичного боку, Юзеф Сопотніцький вважає, що польська офензива у районі Судової Вишні – Городка була правильною, оскільки «коли завдаєш удару лише в одному напрямку, але рішуче, а не в двох або декількох», то є більше шансів на перемогу [422, с. 113]. Варто

зазначити, що таких же поглядів дотримувався і Антон Легар у своїх рекомендаціях збройним силам ЗУНР, які були розглянуті у дисертації.

З середини квітня 1919 р. збройні сили ЗОУНР внаслідок польського наступу почали відходити з околиць Львова. З середини травня ПВ за допомогою Армії Галлера розпочало повномасштабну воєнну операцію по всій лінії фронту, якій українці до 7 червня 1919 р. не могли дати гідний опір.

4.3. Орієнтація на Антанту та перехід до оборонної тактики ведення бойових дій.

На початку квітня 1919 р. Рада чотирьох Паризької мирної конференції відкликала з Одеси свої війська. Відтак переможці Першої світової війни потребували союзників, на яких можна було покладатись у боротьбі проти більшовиків. Останні ж весною 1919 р. мали у планах втілювати ідею світової комуністичної революції на теренах Центральної Європи. 21 березня у Будапешті було оголошено про створення Угорської Радянської Республіки, яку від більшовицької Росії у цей час розділяла лише територія Східної Галичини. Відомо, що Червона армія розглядала можливість здійснити військовий прорив на допомогу комуністичній Угорщині та, очевидно, Баварській Республіці. Командувач Українського фронту Червоної армії Володимир Антонов-Овсієнко згадував, що «допомогти Червоній Угорщині» у той час було однією з найважливіших задач більшовиків [154, с. 274]. Про це повідомляв і лідер більшовицької революції Ленін у своїй телеграмі від 21–22 квітня 1919 р. головнокомандувачу Червоної армії Іоакиму Вацетісу та начальнику військової розвідки Семену Аралову: «Просування в частину Галичини і Буковини необхідно для зв'язку з Радянською Угорщиною. Це завдання треба вирішити швидше» [83]. Іван Макух у своїх спогадах також підтверджував зацікавленість більшовицької Росії у тому, щоб прийти на допомогу комуністичній Угорщині. Весною 1919 р. до Станиславова приїжджала угорська місія, яка просила у керівництва ЗОУНР пропустити «через свою територію большевицьку армію

для допомоги Угорщині». Однак галичани на це не погодились, оскільки Червона армія воювала проти союзної армії УНР, а також через те, що не було гарантій, що більшовики самі не захочуть окупувати Східну Галичину під час свого проходу через неї [294, с. 256].

ГА, втративши наступальну ініціативу на фронті після Вовчухівської воєнної операції, у середині березня 1919 р. перейшла до оборони. Сподівання галицького керівництва та командування на допомогу Директорії були невеликі, оскільки війська останньої під натиском більшовиків з початку лютого 1919 р. почали відступати зі своїх позицій на Наддніпрянщині і перебували у важкому становищі. Весною 1919 р. ЗОУНР опинилась у ситуації, коли довелось протистояти у п'ять разів чисельнішій Польщі. Тож галицьке керівництво намагалось скористатися більшовицькою загрозою перед Антантою для вирішення свого збройного конфлікту з поляками. Переможці Першої світової війни намагались примирити українців Східної Галичини та поляків, оскільки розглядали ГА як свого потенційного майбутнього союзника у боротьбі з більшовиками. Станом на 17 квітня 1919 р. чисельність ГА налічувала близько 38 тис. військових, 201 гармати, 4 панцирні потяги. Сили ПВ на фронтах у Східній Галичині станом на 1 квітня 1919 р. нараховували 37 тисяч 689 військових [397, с. 241]. Відтак переможці Першої світової війни з початку 1919 р. почали направляли у Східну Галичину свої миротворчі місії. У середині січня 1919 р. поляків та українців безуспішно намагались примирити від імені Антанти британська військова місія, у Східній Галичині перемовини проводив капітан Т. Джонсон [90, с. 102]. Все це свідчить про те, що переможці Першої світової війни розглядала галичан як суб'єкт міжнародної політики, що давало останнім певні надії на те, що Паризька мирна конференція не дозволить полякам окупувати ЗОУНР. Очевидно, галицькі політики сподівались, що Антанта, враховуючи більшовицьку загрозу, змусить ПВ зупинити свої військові дії проти ГА і направить сили поляків та галицьких українців проти Червоної армії.

Найвідомішою в українській історіографії місією з представників західних держав, що намагалась врегулювати польсько-український збройний конфлікт, була Місія Бартелемі. У кінці січня 1919 р. вона прибула до Львова на чолі з французьким генералом Жозефом Бартелемі. Варто зазначити, що місія не мала офіційного мандату від Антанти, а лише складалась із її представників. Українські військові та політики у своїх численних спогадах відзначають, що місія мала виразно пропольські симпатії. Це відзначала і польська сторона. За підсумками кількох днів перебування Місії Бартелемі у Східній Галичині, генерал Тадеуш Розвадовський у листі до прем'єр-міністра Польщі Ігнація Падеревського 3 лютого 1919 р. писав, що має надію відтіснити українців зі Львова коли не силами власної армії, то з допомогою Місії Бартелемі [400, с. 168]. Керівництво Польщі перед західними політиками намагалось всіма можливими методами прирівняти галичан до більшовиків, які на той час були основним ворогом Антанти.

Місія Бартелемі запропонувала українцям лінію розмежування, згідно з якою Львів, Дрогобицько-Бориславський басейн та значна частина Східної Галичини мали відійти до Польщі. Командування ЗОУНР 28 лютого 1919 р. офіційно відкинуло цю пропозицію [200, с. 438]. Очевидно, це було зроблено через те, що: місія на чолі з французьким генералом не мала офіційного мандату Антанти, тож її бажання виступити третьою стороною у врегулюванні польсько-українського збройного конфлікту не було підкріплено позицією Паризької мирної конференції; ГА у кінці лютого 1919 р. контролювала більшу частину Східної Галичини, тож не бажала просто так відступати зі своїх позицій; близько половини військових ЗОУНР були вихідцями з тих територій, які мали перейти полякам, а це деморалізувало б армію. Відтак можемо констатувати, що відповідь Місії Бартелемі від генерала-хорунжого Михайла Омелянович-Павленка 1 березня 1919 р. – «Хай нас розсудить залізо кров» [373, с. 49] – вповні відповідала настроям керівництва та командування ЗОУНР.

Навіть попри те, що Вовчухівська воєнна операція не завершилась для ГА очікуваним успіхом, Антанта все одно продовжувала спроби примирити поляків та українців [363, с. 22]. 22 березня НКГА отримала лист, що Паризька мирна конференція 19 березня ухвалила рішення запросити обидві сторони конфлікту у Східній Галичині за стіл переговорів [90, с. 254]. У телеграмі, зокрема, йшлося, що Антанта «готова вислухати пропозиції щодо територіальних претензій обох сторін спірних і посередничати в Парижі делегаціями українською та польською, або також через посередництво такої відповідної (кваліфікованої) репрезентації...» [9, арк. 76]. На це Державний Секретар Сидір Голубович відписав, що галицьке «правительство так само приймає пропозицію» і припинення бойових дій відбудеться «після одержання повідомлення, що Поляки прийняли се пропозицію» [283, с. 86]. За посередництва американського генерала Кермена, 27 березня у Хирові відбулись переговори між польським та галицьким військовим командуванням. Українську сторону представляли генерал Володимир Генбачев, підполковник В. Фідлер, підполковник Карл Долежал, поручник С. Малецький, д-р Михайло Лозинський та капелан Франц Ксаверій Бонн, який виконував функції перекладача. Польська делегація була у складі полковника Мечислава Кулінського, майора Маріянського, капітана Розвадовського, поручника Короткевича та графа Олександра Скарбека [397, с. 86–87]. Михайло Лозинський зазначав, що галицьке командування вважало, що у Ходорові поляки пристануть на пропозицію заключити тимчасове перемир'я, залишаючись на тих позиціях, які обидві сторони втримували. Однак ПВ на це не пристало [90, с. 259]. Очевидно, через те, що перебувало у кращому моральному стані під впливом бойових успіхів у березні 1919 р. (26 березня поляки ще взяли Янів) та почало збільшувати свою чисельність у Східній Галичині.

У квітні 1919 р. ПВ та ГА мали перемінні успіхи на фронтах. Загальна кількість військових (у тому числі в тилу) ПВ та Українського війська ЗОУНР у Східній Галичині на початок квітня була такою: на боці поляків

було 53 тис. військових, на боці українців – близько 35 тис. 700 [399, с. 182–183]. Безперечно, таке нерівне співвідношення збройних сил не могло не позначитись на бойових діях. Починаючи з середини квітня 1919 р. поляки активізувались на галицькому фронті і почали проводити успішні воєнні операції довкола Львова та в районі Рудок – Городка. Українці 19 квітня повернули собі владу над Глинною-Наварією [211, с. 189]. Галичани демонстрували силу, а відтак Антанта і далі з ними рахувалась. Однак зважаючи на брак боєприпасів в Українському війську ЗОУНР, час працював на ПВ.

На початку травня 1919 р. Паризька мирна конференція уповноважила для розв'язання польсько-української війни місію під керівництвом генерала Луїса Боти. Представник ЗОУНР на світовій конференції у Парижі Василь Панейко, коментуючи ситуацію з цією місією, писав, що Антанта «вже стояла на позиції, що Західну Україну з її політично виробленим елементом треба вберегти від розгрому поляками і що її потрібно використати в праці над реорганізацією Східної Європи» [316, с. 69]. Проект перемир'я передали українській стороні 12 травня. Відповідно до нього, Львів повинні були отримати поляки, а українці мали контролювати Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн та східну частину території ЗОУНР. Українські політики на це погодились. Рішення ухвалювали, зважаючи на небезпеку початку повномасштабної польської воєнної операції у Східній Галичині. Командування ЗОУНР брало до уваги і чисельність двох армій: сили Польщі на галицькому фронті разом із новоприбулою Армією Галлера (15 тис. військових) [373, с. 59] у бойовому стані на той час становили понад 50 тис. військових, близько 200 гармат та близько 900 кулеметів; у ЗОУНР – близько 38 тис. військових, 702 кулемети, 166 гармат [397, с. 57]. До всіх негараздів галичан додавалось і те, що у збройних силах ЗОУНР відчувалась нестача військових кадрів у запіллі, ГА було все важче втримати близько 300 км лінії фронту. «Широкий фронт, назебезпечені крила надавалися до прориву чи до обходового наступу», – описував це становище генерал Віктор Курманович

[266, с. 3]. Також ПВ мало сприятливіші умови для переміщення своїх сил, оскільки контролювало залізничні шляхи: Новий Санч – Хирів, Краків – Львів, Люблин – Рава-Руська, Хирів – Ярослав – Рава-Руська. Керівництву ЗОУНР потрібно було взяти до уваги і те, що весною 1919 р. до східного фронту ГА наближались більшовицькі війська. Усвідомлюючи важке військове становище збройних сил ЗОУНР, польська сторона не пристала на пропозицію Луїса Боти встановити лінію розмежування і 15 травня 1919 р. розпочала свій повномасштабний наступ по всій лінії фронту у Східній Галичині [200, с. 440].

У другій половині травня 1919 р. галицьке керівництво далі сподівалось, що Антанта апелюватиме до поляків та українців щодо встановлення миру, щоб у подальшому направити польсько-українські спільні військові сили проти більшовиків. Для того, щоб переможці Першої світової війни надалі сприймали ГА як боєздатну силу, збройним силам ЗОУНР потрібно було продовжувати активні бойові дії і не дозволити витіснити себе за Збруч. Командуючий ГА генерал Олександр Греков інформував галицьких військових: «Так довго існує держава, як довго є її територія, без території немає держави, й справа була б програна, коли б ми залишили Полякам останній клаптик нашої землі» [198, с. 16]. Польща розуміла намагання галицьких українців домогтись підтримки Антанти шляхом демонстрації своєї боєздатності, тому робила все, щоб якнайшвидше витіснити ГА за Збруч. Юзеф Пілсудський у листі до командувача ПВ на галицькому фронті генерала Тадеуша Розвадовського зазначав: «Військова окупація дозволяє тимчасово не розв'язувати політичних справ» [56, арк. 19–20].

Опинившись перед загрозою витіснення за Збруч, НКГА почала розробляти нові плани воєнних операцій з метою залишення своєї армії у Східній Галичині. 11 квітня 1919 р. у Здолбунові військове командування ЗОУНР та УНР провело нараду щодо подальшої збройної боротьби. Обговорення відбувалось під головуванням Головного отамана армії УНР

Симона Петлюри. В обговоренні також взяли участь: генерал Олександр Осецький, полковник Євген Коновалець, полковник Андрій Мельник, отаман Володимир Оскілко, підполковник В. Фідлер, генерал-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко та ін. Основною темою порядку денного було питання вибору стратегії подальшої збройної боротьби. Учасники наради погоджувались, що «коли не ліквідувати одного з фронтів, то за два-три тижні може наступити катастрофа» [291, с. 175]. Михайло Омелянович-Павленко запропонував армії УНР об'єднати військові сили і разом відійти в передгір'я Карпат у район Лавочного – Стрия, який на середину квітня 1919 р. все ще контролювали українці. Задум цієї воєнної операції належав Начальнику Штабу I Корпусу ГА отаману Фердинанду Льонеру, який розробив його, спираючись на ідеї Начальника Штабу НКГА генерала Віктора Курмановича [99].

Відступ армії УНР з Волині та ГА з частини Східної Галичини зіштовхнув би поляків та більшовиків, що збільшило б загрозу останніх перед Антантою. Радянсько-польська війна могла розпочатись ще весною 1919 р., про що свідчить те, що Варшава вважала Червону армію одним із найбільших своїх ворогів. У повідомленні прес-бюро Галицько-Волинського фронту ПВ від 6 червня 1919 р. польське військове командування окреслило свої завдання на східному фронті, що були співзвучними з завданнями країн Антанти: «зупинити марш більшовицької Росії на захід» [60]. У дисертації висловлено гіпотезу, що таке збройне зіткнення західного та східного сусідів УНР підняло б репутацію наддністрянської та наддніпрянської українських армій в очах переможців Першої світової війни і зробило б їх більше запотребуваними для захисту Європи. Також такі обставини давали більше шансів збройним силам ЗОУНР та УНР на перемогу у війні з поляками та більшовиками. Однак Головний отаман Симон Петлюра на нараді у Здолбунові 11 квітня 1919 р. не пристав на пропозицію Михайла Омеляновича-Павленка зосередити дві українські армії у передгір'ї Карпат. Визначний політичний діяч Української революції 1917–1921 рр. Євген

Чикаленко у своєму щоденнику негативно оцінив таке рішення командування УНР. «Ліпше було б, якби большевики дійшли до української території, зайнятої польським військом, і вступили з ним в боротьбу; тоді поляки мусли б стягати всі сили проти большевиків на Волинь, і ослабили б свій львівський фронт на користь галицького війська. А тепер вийшло так, що Директорія обороняє поляків від большевицького наступу зі сходу» [365, с. 61].

Передислокувавшись у передгір'я Карпат весною 1919 р., українські армії звели б свою боротьбу до одного фронту і значного його б скоротили, а тил був би захищений горами. Частина польсько-українського фронту пролягала б вздовж річки Дністер, яка весною розливається і утворює навколо болотисту місцевість. У червні – на початку липня внаслідок танення снігів у Карпатах повінь в околицях Дністра триває близько 3-х тижнів. Генерал Віктор Курманович розцінював це як добрий природній захисний бар'єр для ведення бойових дій. На цих територіях також передбачалась організація партизанських відділів [266, с. 4–5]. Права сторона українського фронту мала межувати з румунською армією, яка на той час не проводила активних збройних дій проти ЗОУНР. Таким чином, фронт скорочувався на 1/3 частину. Потрібно взяти до уваги і те, що генерал-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко навесні 1919 р. просив від керівництва ЗОУНР полагодити усі політичні питання з Румунією та Чехословаччиною [310, с. 176]. Отже можемо стверджувати, що НКГА всерйоз готувалася до реалізації плану переходу у передгір'я Карпат. Також 9 травня 1919 р. політичне керівництво ЗОУНР уклало договір з Чехословаччиною, яка у цей час контролювала Закарпаття. Залізничні шляхи Самбір – Ужгород та Стрий – Мукачево давали можливість галичанам обмінювати нафту з контрольованого Дрогобицько-Бориславського басейну на зброю та амуніцію [266, с. 5].

Варто зазначити, що на нараді у Здолбунові 11 квітня 1919 р. розглядався і варіант переходу галицьких та буковинських військових на

Наддніпрянщину. Однак генерал-хрунжий Михайло Омелянович-Павленко відмовився реалізовувати цю пропозицію Симона Петлюри [342, с. 37]. Припускаємо, що таке рішення Командувач ГА прийняв, зважаючи і на вже вказані у дисертації аргументи. Додавало до цього і те, що територія Наддніпрянщини менше надавалась для оборонних методів ведення війни, аніж передгір'я Карпат.

Небажання наддніпрянського та наддністрянського командування залишити свої землі, щоб зіштовхнути двох ворогів, врешті призвело до втрати всіх українських земель.

Полковник армії УНР Євген Коновалець у своїх спогадах згадував, що 31 серпня 1920 р. у Празі з'їзд відпоручників українських військових організацій за кордоном також розглядав питання відходу української армії у передгір'я Карпат. Вважалось, що коли українці залишать свої позиції на правому фланзі польського фронту, то тим самим збільшать загрозу прориву Червоної армії – це нівелювало б «байдужість Західної Європи до українських справ». Відтак Антанта повинна була б організувати нові антибільшовицькі сили, під час чого допомогу на створення своєї армії отримали б і українці.

Однак у своєму воєнному плані генерал Віктор Курманович та отаман Фердинанд Льонер не врахували тих фактів, що понад 40-тисячну армію важко було б прогодувати на невеликій території у передгір'ї Карпат (близько 5 тис. м кв), яка тоді (як і тепер) не відзначалася великою урожайністю. Такої ж думки був голова Державного Секретаріату Сидір Голубович, який вважав, що армію за таких обставин не вдасться прогодувати [373, с. 147]. Додавалося й те, що мобілізація нових рекрутів на цій території була б невеликою.

Пов'язаним з орієнтацією на Антанту був і початок Чортківської офензиви. 29 травня 1919 р. головний командир ГА Олександр Греков у своєму Наказі, призначеному для оголошення в усіх сотнях і батареях, писав, що необхідно протриматися 10–15 днів, поки на мирній конференції в

Парижі вирішується доля Східної Галичини. [198, с 18]. Історик Олександр Дедик зазначав, що метою Чортківської офензиви був відхід ГА у передгір'я Карпат. Це давало можливість закупити у Праги нові боєприпаси. Контроль території поблизу Стрия та Дрогобича – Дрогобицько-Бориславський басейн – відкривав перед владою ЗОУНР контроль над багатими у цьому краю нафтовими родовищами, отримані кошти з яких пішли б на закупівлю зброї. Генерал Олександр Греков планував дійти з армією і до Лавочного, де були «величезні запаси набоїв, зброї, снарядів та амуніції», що відкривало нові перспективи збройної боротьби, покладаючись на власні сили [198, с. 133].

В часі Чортківської офензиви більшовицька делегація зустрілась із командуванням ГА у Бродах та запропонувала свою допомогу в озброєнні та амуніції. Про це стає відомо з листа Євгена Петрушевича до Голови Ради Народних Міністрів Бориса Мартоса. У документі Диктатор ЗОУНР повідомляв, що «два делегати більшовицьких військ заявили охоту дати нам муніції проти Поляків». У заміні галичанам пропонувалось утворити спільний фронт проти військ Головного отамана Симона Петлюри, однак пропозицію було відхилено. Євген Петрушевич навпаки військово допомагав армії УНР. В одному з тогочасних документів, підписаних Диктатором, йдеться, що «згідно з прошенням Пана Головного отамана Петлюри вислали ми проти більшовиків дві бригади, а одна відійшла вже в напрямі на Гусятин» [13, арк. 261]. Питання можливого союзу з більшовиками у своїй відозві до військових від 15 липня 1919 р. порушив і Начальний Вождь Військ Мирон Тарнавський. Генерал-четар ГА зазначав: «Не один з Вас подумає, що ліпше би получитися з большевиками. Але ні... Не можна лучитися з тим, який конає, проти якого ЦІЛА Україна одним великим повстанням пала» [12, арк. 197]. Все це засвідчує соборницькі настрої командування ЗОУНР. Тому стверджуємо, що причини союзу ГА з Червоною армією в кінці 1919 р. були вимушеними, передусім через намагання зберегти життя галицьким військовим, які масово хворіли на тиф.

У першій половині липня 1919 р., коли обговорювалось рішення про перехід збройних сил ЗОУНР на Наддніпрянщину, орієнтація на Антанту й далі відіграла велику роль для галицьких політиків. 15 липня очільник Військової канцелярії Диктатора, підполковник ГА Карл Долежалъ подав вищому політичному керівництву рекомендації щодо вибору стратегії подальшої збройної боротьби, які звів до трьох ймовірних комбінацій, що пов'язані з урахуванням зовнішнього чинника:

I. «Операції поза Збруч з метою здобути втрачену Західну область УНР»;

II. «Участь в операціях на Київ»;

III. «Виконання операції з метою здобути і обняти в посідання район Одеси» [90, с. 498].

Перший вказаний варіант розвитку подальшої боротьби вповні повторював проаналізований нами план «Льонера – Курмановича» щодо відходу ГА у передгір'я Карпат. Однак у своїх рекомендаціях щодо вказаного нами плану воєнної операції Карл Долежалъ промовчав перед керівництвом ЗОУНР про співвідношення галицьких військових сил та ПВ, а це мало важливе значення при плануванні подібних речей. Можливо, інформація не була подана через те, що на той час підполковник не міг мати точних даних. Історик Олександр Дедик зазначав, що у кінці червня 1919 р. чисельність ГА та ПВ була такою: 18 тис. багнетів і шабель зі сторони українців, з польського боку – 40 тис. 700 військових [199, с. 126]. Враховуючи ще й нестачу набоїв у ГА, план прориву Українського війська у район «Стрия – Лавочного» був відкинутий.

Зважаючи на те, що збройні сили ЗОУНР у середині липня 1919 р. не мали змоги провадити активні бойові дії на західному фронті, НКГА відмовилася капітулювати. Галицьке військове командування ухвалило рішення продовжити свою боротьбу за незалежність на Наддніпрянщині спільно з Дієвою армією УНР [197, с. 19]. У цій позиції також прослідковується намагання залучитись підтримкою держав Антанти.

Розглядаючи питання переходу за Збруч, НКГА обговорювала можливі сценарії двох воєнних операцій, які були запропоновані у вказаних рекомендаціях Карла Долежала. Зазначимо, що на той час значна частина Правобережної України була окупована Червоною армією. Наддніпрянське та наддністрянське військове командування розглядало звільнення українських земель від більшовиків шляхом проходження своїх армій у двох напрямках – на київському та одеському.

Керівництво ЗОУНР не бажало зосереджувати ГА та армію УНР лише в операції зі здобуття Києва. За підрахунками Карла Долежала, об'єднані українські війська могли б дістатися своєї столиці впродовж 6–8 тижнів. Розглядаючи можливий розвиток цієї воєнної операції, зазначимо, що звільнити Київ було недостатньо, щоб відчувати себе у ньому в безпеці. Карл Долежаль також зазначав, що необхідно було ще додатково звільнити певну територію навколо міста, на що знадобилося б ще близько 4 тижнів. У підсумку, українській владі утвердитися у своїй столиці вдалося б щойно на початку листопада. Зиму 1919–1920 рр. ГА зустріла б виснаженою, без достатньої кількості зимового одягу, що спровокувало б масові захворювання вояків, що, власне, і сталось. У такому знесиленому стані важко було б на рівні протистояти Червоній армії та військам генерала Антона Денікіна.

Карл Долежаль також сумнівався, що похід на Київ допоміг би ГА покращити матеріальне становище. «Операції на район Київ, – продовжив підполковник, – ... приносять зі собою можливість втягнути армію в воєнні події, яких кінця не можна предвидіти» [90, с. 498].

Відтак політичне та військове галицьке командування зосередило більше своєї уваги на «виконання операції з метою здобути і обняти в посідання район Одеси», що було нерозривно пов'язано з намаганнями отримати допомогу від Антанти. За підрахунками Карла Долежала, для здобуття Одеси українським військам знадобилося б 8 тижнів. Зимові кліматичні умови Північного Причорномор'я підполковник вважав сприятливішими для ГА, аніж на Київщині. Також контроль над

чорноморськими портами давав українській владі можливість безпосередньо купувати або отримувати амуніцію, одяг та зброю від західних країн. «Се є річ певна, що всяка призначена для нас значніша підмога чи то в людях, чи в матеріалі, мусить прийти із-за границі через Чорне море», – зазначив Карл Долежалъ [90, с. 498]. У свою чергу, ми вважаємо дещо хибним аргумент, що лише опанування Північного Причорномор'я відкривало для українських військ можливість отримання озброєння від Антанти. Оскільки лідери останньої могли це зробити і через територію союзної для них Румунії, однак цього не було зроблено [267, с. 365], що, до певної міри, відображає ставлення переможців Першої світової війни до УНР.

Також іншим важливим аргументом на користь зосередження українських військ у напрямку Одеси було те, що контроль над цим містом давав можливість переправити у його порти за допомогою Антанти галицьких та буковинських вояків. Останні у цей час перебували в Італії, де й зустріли завершення Першої світової війни. УНР продовжувала вести з Антантою переговори щодо їхнього повернення на українські землі [259, с. 67].

Розглядаючи похід на Одесу, Карл Долежалъ зазначав, що просуваючись у цьому напрямку, армія зосередила б свою увагу лише на боротьбі з більшовиками, оскільки з одного боку її фланги були б захищені Дніпром, а з другого – Румунією. У разі ж небезпеки можна було б відійти на Бессарабську територію. Підполковник у своїх підсумках зазначив, що похід українських армій на Одесу принесе більше дивідендів, аніж воєнна операція на київському напрямку.

Орієнтувався на переможців Першої світової війни і Головний отаман армії УНР Симон Петлюра. Однак у цьому питанні військове командування наддніпрянців повинно було також зважати та той факт, що Антанта покладала свої надії у боротьбі з більшовиками і на білогвардійський рух у Росії. Голова Паризької мирної конференції Жорж Клеменсо 14 травня 1919 р. від імені переможців Першої світової війни направив до адмірала

Білої армії Олександра Колчака листа з пропозицією надати останньому і його союзникам допомогу для перейняття влади на російських землях [250, с. 17].

Українські війська почали звільняти Поділля від більшовиків 26 липня 1919 р. В цей день наддніпрянська та наддністрянська армії розпочали свою першу спільну воєнну операцію. За три дні українські військові встановили свою владу у Проскуріві, а також у Вапнярці. 30 липня у Кам'янці українське військове командування на чолі з Симоном Петлюрою виклало місії Антанти свій план звільнення Правобережної України, у якому Головний отаман розглядав бойові дії своїх збройних сил у співпраці з Добровольчою армією генерала Антона Денікіна. Симон Петлюра переконував представників західних держав, що ця спільна воєнна операція допоможе розбити більшовиків в Україні і відкриє білогвардійцям шлях на Москву [210]. За задумом військового командування УНР, на території Білорусі збройний наступ проти Червоної армії повинно було б розпочати ПВ. Однак представники Антанти відкинули ці пропозиції [342, с. 339] передусім через позицію генерала Антона Денікіна, який не визнавав УНР і не розцінював її як можливого союзника. Переможці Першої світової війни робили ставку на білогвардійців. Очевидно, така позиція була викликана чисельністю останніх, які влітку 1919 р. мали у своїх рядах 500 тис. військових, зокрема у підпорядкуванні генерала Денікіна було 100 тис. багнетів. Хоча, як припускає Микола Капустянський, у разі надання Антантою військової допомоги УНР українці могли б розгорнути свої збройні сили до 400–500 тис. чоловік [210], і це була б потужна сила проти більшовиків.

Історик Михайло Ковальчук зазначав, що загальна чисельність збройних сил галичан після переходу Збруча становила приблизно 70 тис. вояків: 36 тис. вояків харчового складу, 17 тис. – бойового складу і понад 15 тис. перебували в етапних частинах ГА [249]. Чисельність армії УНР на середину липня 1919 р. суттєво не відрізнялась від даних на 16 серпня, коли

сили наддніпрянців становили близько 33 тис. 300 військових, а бойовий склад не перевищував 15 тис. багнетів і шабель [251].

Дипломати країн Антанти у першій половині серпня 1919 р. один за одним відмовлялися допомогти УНР. І лише після того, як об'єднані українські армії успішно почали звільняти від більшовиків Правобережну Україну, міністр оборони Великобританії Вінстон Черчилль 23 серпня 1919 р. направив Антону Денікіну телеграму, у якій вказував, що «при сучасній політичній кон'юктурі було б розумним йти, наскільки можливо, назустріч українським сепаратистським тенденціям» [250, с. 38]. 23 серпня 1919 р. генерал Антон Денікін видав наказ, у якому зазначив: «Самостійної України не визнаю», а петлюрівців прирівняв до більшовиків. Водночас у наказі йшлося, що денікінці повинні були налагодити стосунки з ГА, щоб вивести її з-під підпорядкування та впливу на неї Симона Петлюри, що і було зроблено восени 1919 р.

Перед істориками постає питання: чи можна було уникнути подібного перебігу подій, зосередивши головні зусилля об'єднаних українських армій на одеському напрямку, що рекомендував зробити не лише Карл Долежалъ, а практично всі галицькі політики та військові у своїх спогадах? Пропонуємо проаналізувати це питання. Отже, сили, які були необхідні для військового походу в напрямку Одеси, докладно оцінив Начальник Штабу ГА полковник Альфред Шаманек у своєму рапорті Євгену Петрушевичу від 9 серпня 1919 р. У документі йшлося, що для заволодіння Одесою вистачило б вислати зі Жмеринки у цьому напрямку I та III Галицькі Корпуси та 3-тю дивізію полковника армії УНР Олександра Удовиченка [90, с. 550]. За даними історика Михайла Ковальчука, загальна чисельність вищезазначених з'єднань у середині серпня 1919 р. становила приблизно 11 тис. вояків [251]. На думку Альфреда Шаманека, вони могли б дістатися Одеси у другій половині вересня [90, с. 550]. До цього часу у місто увійшли б війська Денікіна, що перевищували чисельність українських армій. Відтак Одесу довелося б відбивати з рук ворога. Враховуючи те, що восени почала

набувати обертів епідемія тифу, внаслідок якої різко зменшилася чисельність і боєздатність українських армій, шанси на успіх такої операції були невеликими.

Знаючи перебіг подій восени 1919 року, можемо констатувати, що Карл Долежаль правильно оцінив перспективи зосередження головної ударної сили у напрямку Києва. Цей похід втягнув ГА у важку осінньо-зимову кампанію, внаслідок якої вона втратила боєздатність. Причиною слугував не стільки опір ворога, скільки стан матеріального забезпечення армії, який на тлі несприятливих погодніх умов спричинив масове поширення хвороб, зокрема тифу. З іншої сторони, рекомендації Карла Долежала зовсім не враховували такий важливий чинник, як дії армії Денікіна, котра у підсумку блокувала здобуття українськими військами Одеси.

У сьогоdnішньому збройному протистоянні з Росією слід врахувати урок, який пропонує цей невеликий епізод з української визвольної боротьби 1917–1921 рр.: оцінюючи становище, слід розглядати всі можливі його складові у найнесприятливішій комбінації, навіть коли інтуїтивно цього хотілося б уникнути.

Висновки до розділу 4

Контроль над Львовом у листопаді 1918 р. – січні 1919 р. мав важливе значення для перебігу військово-політичних подій на території ЗУНР. Українське та польське військово командування були переконаними, що саме у цьому місті вирішується доля їхнього збройного конфлікту. Відтак на той час у Східній Галичині основні сили ПВ та збройних сил галицької республіки були зосереджені довколо Львова.

Обидві сторони війни намагались будь-що мати свій контроль на столицю ЗУНР.

Галицьке командування відкидало ідею перенесення своїх основних збройних сил на кордон із Польщею, оскільки вважало, що має достатньо сил, щоб вибити поляків зі Львова, і не хотіло позиціонувати себе перед

Паризькою мирною конференцією у ролі агресора. Відхід зі Львова 21 листопада НКУВ сприймала лише як тактичний хід з метою збереження життя своїх військових, а також потребою зберегти найбільше на той час організоване ядро війська. З огляду сьогодення, рішення про відступ Українського війська зі своєї столиці можемо розцінювати як виправдане.

Несподіваним наслідком відступу зі Львова стала реакція на це українського населення Східної Галичини. Замість пригноблення, воно активніше долучилося до боротьби. Тож внаслідок народного піднесення та проведеної мобілізації чисельність збройних сил ЗУНР у кінці грудня 1918 р. вже переважала кількість військових ПВ на галицькому фронті.

Українці планували повернути собі Львів у найближчі тижні з моменту його залишення. Відтак збройні сили галицької республіки провели два штурми Львова наприкінці грудня 1918 р. – першої половини січня 1919 р. Однак вони не досягнули своєї цілі, передусім через підкріплення, яке отримали поляки у Львові з Польщі. У дисертації зроблено висновок, що галичанам під час штурмів своєї столиці потрібно було більше укріпити свої позиції у районах потенційного проходження додаткових польських військ.

Щодо другого штурму Львова Українським військом, який розпочався 11 січня 1919 р., припускаємо, що він великою мірою був викликаний наступом ОГ «Буг» на столицю ЗУНР. Як аргумент використовуємо слова з Наказу генерал-хорунжого Михайла Омеляновича-Павленка від 15 січня 1919 р., у якому командує військами позитивно оцінив наслідок бойових дій навколо столиці ЗУНР і відкрито назвав їх контрнаступом з метою недопущення відкинення своїх військ до р. Буг [9, арк. 48].

Військовий теоретик Карл фон Кляузевіц зазначав, що політика та стратегія ідуть поруч, однак перша не може диктувати умови другій [247]. Тому українським військовим, попри велике бажання політичного керівництва галицької республіки повернути собі контроль над Львовом під час двох його штурмів у кінці грудня 1918 р. – першій половині січня 1919 р., не вдалось це зробити.

Під час Вовчухівської операції знайшли своє місце у тактиці збройних сил ЗОУНР запропоновані раніше галицькому військовому командуванню поради полковника Антона Легара. Мова про створення ударної групи Українського війська, яка мала на меті перервати залізничний шлях Львів – Перемишль. Однак попри всі зусилля у другій половині лютого 1919 р., ГА так і не змогла повернути собі контроль на Львовом. Однією з причин був втрачений час для передислокації армії під час тимчасового перемир'я у ході візиту місії Бартелемі. Відповідальність за такий перебіг подій на фронті під час Вовчухівської офензиви покладаємо на пасивність збройних сил ЗОУНР. Лев Шанковський зазначав, що в час наступу «ціла низка частин, навіть сусідніх з ударною групою, сиділи безчинно на своїх становищах і вичікували висліду змагання, але не вносили в нього нічого» [373, с. 135]. Вважаємо, що ситуацію на польсько-українському фронті можна було врятувати ще у березневі дні, якби НКГА дослухалась до ідей полковника Антіна Кравса, який пропонував розгортати збройний наступ не у напрямку Львова, а у сторону Перемишля.

Завершення Вовчухівської операції стало для НКГА початком втрати наступальних можливостей і стратегічної ініціативи. Однією з причин цього була і деморалізація військових через те, що їхні дії на фронті не принесли бажаних результатів. Після завершення Вовчухівської операції керівництво ЗОУНР почало все більше орієнтуватись у своїх діях на позицію Антанти.

З середини березня 1919 р. ГА перейшла до оборони. Надії на допомогу від армії УНР були невеликими, оскільки остання через наступ більшовиків перебувала у важкому становищі. Щодо зовнішніх причин початку орієнтації керівництва ЗОУНР на Антанту, то цьому передував і той факт, що переможці Першої світової війни на початку квітня 1919 р. відкликали з Одеси свої війська. Західні держави почали активніше шукати союзника на антибільшовицькому фронті. Для переможців Першої світової війни існувала загроза походу Червоної армії у Центральну Європу, адже остання намагалась військово допомогти комуністичній Угорщині та Баварській

Республіці. Керівництво ЗОУНР розуміло всі ці міжнародні обставини і вважало, що ГА могла б долучитись до західного антибільшовицького фронту. Тим більше, збройні сили ЗОУНР на той час демонстрували свою боєздатність. Це розуміли і держави Антанти, які з початку 1919 р. прислали у Східну Галичину для встановлення перемир'я між поляками та українцями свої миротворчі місії.

З наступом ПВ у Східній Галичині в середині травня 1919 р. галицькі політики почали ще більше орієнтуватись на Антанту. Однак для того, щоб залишатись під увагою переможців Першої світової війни, ГА потрібно було показувати свою боєздатність, зокрема на території ЗОУНР. Тож галицькі військові направили воєнну операцію, щоб залишити свої збройні сили на території ЗОУНР. За іменами її розробників, у дисертації її названо планом Льонера – Курмановича. Вказана воєнна операція передбачала відхід ГА у передгір'я Карпат. Її план був запропонований також армії УНР. 11 квітня 1919 р. генерал-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко представив її Головному отаманові Симону Петлюрі, однак останній відмовився від неї. У відповідь галицькому командуванню було запропоновано перейти р. Збруч, однак цю ідею НКГА відкинуло. Основною метою плану Льонера – Курмановича було зіштовхнути ПВ та Червону армію шляхом відходу ГА у передгір'я Карпат. Відхід у район Стрия – Лавочного укріпив би оборонні позиції галицького війська, зважаючи на болотисту місцевість весною в районі Дністра, а також на захищеність тилу горами. Відхід ГА у Карпати зменшив би довжину лінії фронту, що водночас призвело б до укріплення позицій на передовій.

Попри те, що план Льонера – Курмановича не був реалізований у квітні 1919 р., НКГА повернулася до його впровадження у червні того ж року у ході Чортківської офензиви. Також це план став предметом розгляду у ході обговорення переходу ГА за Збруч у середині липня 1919 р. (рекомендації підполковника Карла Долежала).

У своїх зовнішньополітичних очікуваннях галицьке керівництво навесні 1919 р. не полишало надії, що переможці Першої світової війни боротимуться за мир між українцями та поляками, щоб у подальшому направити їхні спільні військові сили проти більшовиків. З переходом р. Збруч наддністрянське політичне керівництво і далі сподівалось, що Антанта не допустить війни між ними та армією Денікіна, однак в історії вкотре було доведено, що покладатись потрібно у першу чергу на свої власні сили, адже кожна нація найперше виходитиме з власних інтересів. Проте водночас не потрібно відкидати дипломатичну діяльність, спрямовану на отримання міжнародної підтримки.

ВИСНОВКИ

Окремі положення військово-політичної думки ЗУНР/ЗОУНР періоду з листопада 1918 р. по липень 1919 р. сьогодні особливо актуальні.

Дослідження військово-політичної думки галицької республіки має важливе значення не лише з огляду заповнення «білих плям» в історії. В умовах сьогоденної російської агресії на півдні та сході України тема є більш ніж актуальною. Адже погляди політичного керівництва та військового командування ЗУНР/ЗОУНР щодо розбудови збройних сил та вибору стратегії ведення збройної боротьби проти Польщі у листопаді 1918 р. – липні 1919 р. – це великий інформаційний пласт, що цілком відображає тогочасну ситуацію у Східній Галичині, коли українці боролись за територіальну цілісність своєї держави.

1. Військово-політична думка ЗУНР/ЗОУНР є важливим складником наукового дискурсу, який дає змогу з'ясувати особливості державотворчих процесів в Україні в добу революції 1917–1921 рр., показує складність боротьби за соборність українських земель. До часу відновлення новітньою Україною незалежності зазначену тему лише побіжно висвітлювали історики діаспори, більшість з яких були діячами УНР та ЗУНР. Важливий пласт джерел дослідження становлять спогади учасників польсько-української війни 1918–1919 рр. З 1991 р. українська історіографія отримала чимало нових досліджень з історії державного будівництва ЗУНР та УНР, однак у цих працях немає комплексного висвітлення військово-політичної думки. Уведення в науковий обіг нових документів тогочасного українського та польського військового командування, критичний аналіз польської історіографії дали змогу по-новому системно інтерпретувати військово-політичну теорію та практику керівництва ЗУНР/ЗОУНР, досягнути результатів у поставлених наукових завданнях та вдосконалити історичну термінологію.

Обґрунтовано доцільність вживання терміна «Українське військо» щодо збройних сил галицької республіки, оскільки саме так його називали у

документах ДСВС та НКУВ. Термін «Галицька Армія» вперше застосували у документах ЗОУНР 25 січня 1919 р. – він означував військові формування, які перебували на фронті (НКУВ перейменували у «Начальну Команду Галицької Армії» 2 лютого). Усталений в історіографії термін «Українська Галицька Армія» взагалі не застосовувався в офіційних документах ЗУНР/ЗОУНР, а набув поширення лише у мемуарній літературі періоду 1920-1939 рр.

2. У дисертації визначено зміст терміна «військово-політична думка» – погляди на способи та засоби вирішення політичних завдань з допомогою військової сили. Також зазначено, що суміжним терміном із «військово-політичною думкою» є термін «воєнно-політична думка», однак у своєму трактуванні він стосується лише ведення бойових дій.

3. Галицькі політики та військові у будівництві своєї держави використовували здобутий свій досвід в часи Австро-Угорщини. Однак, варто зазначити, що коли у листопаді 1918 р. галицькі політики та військові почали формувати збройні сили ЗУНР, вони успадкували від династії Габсбургів не готовий механізм і навіть не його частину, а лише певні знання про нього, які могли застосувати для копіювання. У дисертації зруйновано поширений в українській історіографії міф про перебільшену роль Легіону УСС у подіях Листопадового чину у Львові в 1918 р. і загалом їхню роль у формуванні збройних сил галицької республіки. Основою ж армії галицької держави були колишні українські військові династії Габсбургів.

Станом на 1 листопада 1918 р. погляди керівництва УНРади на розбудову своїх збройних сил суттєво не відрізнялось від того зразка, за яким розбудовували армію династії Габсбургів. Це було наслідком низки обставин, зокрема того, що галицькі та буковинські політики у вересні – жовтні 1919 р. не полишали надії на перетворення своєї монархії на федерацію, а відтак і на те, війська і надалі будуть в підпорядкуванні віденської влади. За таких обставин армійські корпуси, сформовані у Східній Галичині, у яких більшість особового складу були українцями, можливо, було б

реорганізовано у своєрідну територіальну оборону на кшталт угорського «гонведу».

Про вплив австро-угорського досвіду на формування збройних сил ЗУНР свідчить той факт, що 13 листопада 1918 р. галицьке військове командування видало Наказ, за яким вирішило формувати свою армію за територіальним принципом. Територію Східної Галичини було поділено на три військові області, кожна з яких поділялася на чотири ОВК, що здебільшого збігалися з територіями військових округів, які входили до корпусів австро-угорської армії.

4. Перше бажання галицьких політиків творити свої збройні сили на основі військових з'єднань австро-угорської армії зафіксовано в ухвалі УНРади від 30 жовтня 1918 р. У прийнятій ухвалі розглядались три варіанти: перший передбачав творення армії на основі військових монархії Габсбургів. В ухвалі було зазначено, що УНРада перебирає на себе командування всіма колишніми полками австро-угорської армії, які формувались на її території. Однак результату від задекларованого було не надто багато, оскільки віденська влада відмовилась переводити українських військових з Італійського та Балканського фронтів. Також в ухвалі було вказано, що основою майбутньої армії може стати Легіон УСС. Проте його чисельність була занадто малою (2,2 тис військових). Третій варіант, який розглядався – це мобілізація нових рекрутів і створення на їхній базі нової армії. Однак було дуже мало часу для їхнього належного вишколу. Вибух польсько-української війни змусив галицьких політиків та військових залучати три вказані варіанти розбудови Українського війська.

З часу призначення командувачем Українського війська М. Омеляновича-Павленка 10 грудня 1918 р., який мав досвід розбудови російської армії, структура збройних сил ЗУНР не відійшла від курсу запровадження австро-угорського досвіду. У січні 1919 р. командування галицької республіки розпочало реорганізацію збройних сил: було створено три корпуси, які вели бойові дії на фронті. Кожен із них було поділено на

бригади, які комплектували, по суті, за тим же територіальним принципом, що й піхотні полки армії династії Габсбургів.

5. У процесі військового будівництва ЗУНР/ЗОУНР у листопаді 1918 – липні 1919 р. виділено три етапи:

Перший – єдине військове командування: тривало з 1 по 9 листопада 1918 р. Тоді було запроваджено принцип єдиноначальності, який ефективно застосовували в ході Листопадового чину. Проте, з початком збройного протистояння військової владі 9 листопада 1918 р. було реорганізовано за європейським зразком – поділено на фронтову (НКУВ) та тилову (ДСВС).

Другий – розподіл повноважень між військовим міністерством та Генеральним штабом: 9 листопада 1918 р. – 9 червня 1919 р. Повноваження ДСВС та НКУВ/НКГА було поділено не лише функціонально, а й територіально. ДСВС у своїх повноваженнях не втручався у ведення бойових дій на фронті, де розповсюджувалась влада НКГА. Однак військове міністерство ЗУНР/ЗОУНР задовольняло потреби фронту, зокрема щодо вишколу кадрів, поповнення боєприпасів та амуніції. Проведена ДСВС у листопаді 1918 р. – травні 1919 р. мобілізація збільшила чисельність Українського війська. Важливою реформою військового міністерства галицької республіки було запровадження військово-адміністративного поділу території на військові області та округи. Діяльність ДСВС була спрямована на вирішення тилкових питань, зокрема військово-політичного, військово-адміністративного, військово-матеріального, військово-правового та військово-фінансового. Політика ДСВС мала на меті підняти бойовий дух серед військових, що, як засвідчила історія збройних сил ЗУНР/ЗОУНР, було важливим для ведення війни з агресорами. Доведено, що оперативна діяльність НКУВ/НКГА була загалом незалежною від ДСВС. Повноваження військового міністерства було ліквідовано 9 червня 1919 р., коли, з метою зміцнення влади, Державний Секретаріат та УНРада надали Є. Петрушевичу статус «уповноваженого Диктатора».

Третій – зосередження влади в руках однієї особи: 9 червня – липень 1919 р. Реорганізація командування збройними силами ЗОУНР у червні 1919 р. позитивно позначилась на їхній боєздатності, особливо в ході проведення Чортківської офензиви. Проте права та обов'язки Диктатора не були чітко прописані, що спричинило й низку неточностей в історіографії щодо розподілу військової влади у червні – липні 1919 р. на фронтову та тилову. Загалом повноваження, які мав Є. Петрушевича, не відповідали сьогоднішньому визначенню терміна «диктатор», який має одноосібну владу над усією країною.

6. Стратегію ведення збройної боротьби ЗУНР/ЗОУНР поділено на два періоди:

1) Орієнтація на власні сили (листопад 1918 р. – лютий 1919 р.)

Контроль над Львовом мав важливе значення для перебігу військово-політичних подій на території галицької республіки. Українське та польське військо командування у листопаді 1918 р. – січні 1919 р. було переконане, що саме у цьому місті вирішується доля їхнього збройного конфлікту, адже основні сили Польського та Українського війська на той час були зосереджені саме навколо столиці галицької республіки.

Галицьке командування відкидало ідею перенесення своїх основних збройних сил на кордон із Польщею, оскільки вважало, що має достатньо сил, щоб вибити поляків зі Львова і не хотіло позиціонувати себе перед Паризькою мирною конференцією у ролі агресора. Відхід зі Львова 21 листопада командування Українського війська сприймало лише, як тактичний хід з метою збереження життя своїх військових. Українці планували повернути собі головне місто Східної Галичини у найближчі тижні після його втрати. Віру в це вселяла кількісна перевага Українського війська над Польським.

Збройні сили ЗУНР провели два штурми Львова наприкінці грудня 1918 р. – першої половини січня 1919 р. Однак, вони не досягнули своєї цілі, передусім через зовнішнє підкріплення, яке отримали польські повстанці у

Львові із зовні – з Польщі. Також серед причин можна виділити відхилення пропозиції полковника Антона Легара, який пропонував створити ударну групу збройних сил та за її допомогою перервати залізничний шлях Львів – Перемишль. Проте, висловлені ідеї угорського полковника були застосовані згодом під час Вовчухівської операції, коли ГА намагалась перервати залізничну колію у районі Городка – Судової Вишні. Серед причин невдач вказаної воєнної операції можна вважати втрачений час для передислокації армії під час тимчасового перемир'я у ході візиту місії Бартелемі у Східну Галичину. Також слід відзначити відносну пасивність збройних сил ЗОУНР під час Вовчухівської операції. Припускаємо, що ситуацію ще можна було врятувати у березневі дні, якщо б НКГА дослухалась до ідей полковника Антіна Кравса, який пропонував розгортати збройний наступ не в напрямку Львова, а в сторону Перемишля. У підсумку зазначимо, що перервана Вовчухівська операція призвела до втрати наступальних можливостей і стратегічної ініціативи ГА. Все це завершило етап орієнтації галицьких політиків на власні сили.

2) Орієнтація на Антанту (тривала у період з березня по липень 1919 р.). Політики ЗОУНР змінили свій вектор орієнтації стратегії ведення збройної боротьби внаслідок кількох внутрішніх та зовнішніх чинників. ГА у середині березня 1919 р. перейшла до оборони, втратила наступальну ініціативу і, внаслідок підсилення Польського війська, протистояла вже у 5 разів чисельнішому супротивнику. Надії на допомогу від Армії УНР були невеликими, оскільки остання через наступ більшовиків перебувала у важкому становищі. Щодо зовнішніх чинників причин орієнтації на Антанту, то переможці Першої світової війни, відкликавши з Одеси свої війська на початку квітня 1919 р., почали активніше шукати собі союзника в особі ГА, яка ще показувала свою боєздатність на фронті. У Східну Галичину для встановлення перемир'я між поляками та українцями продовжували приїжджати різноманітні місії. Також для переможців Першої світової війни

існувала загроза походу Червоної Армії у Центральну Європу, яка намагалась допомогти комуністичній Угорщині.

З наступом Польських військ у середині травня 1919 р. галицькі політики почали ще більше орієнтуватись на Антанту. Було напрацьовано низку воєнних операцій, щоб залишити збройні сили ЗОУНР на своїй території (план Льонера – Курмановича, Чортківська офензива, доповідь підполковника Карла Долежала). Галицьке керівництво не полишало надії, що переможці Першої світової війни боротимуться за мир між українцями та поляками, щоб у подальшому скерувати їхні спільні сили проти більшовиків. Навіть після переходу р. Збруч у середині липня 1919 р. галицькі політики та військові не полишали надії на справедливість Антанти.

7. Уточнено внутрішньополітичну та геополітичну ситуацію, яка впливала на перебіг польсько-української війни 1918–1919 рр., насамперед на повернення столиці ЗУНР, організацію Вовчухівської операції та Чортківської офензиви, відхід ГА за Збруч.

8. Доведено, що під час війни держава повинна покладатися насамперед на власні сили. Проте водночас не відкидати дипломатичну діяльність, спрямовану на отримання міжнародної підтримки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Неопубліковані архівні документи

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ (ЦДАВО України).

Ф. 1073. Державний секретаріат військових справ Західно-Української Народної Республіки. Тернопіль.

Оп. 1.

1. Державний секретаріат військових справ Західно-Української Народної Республіки. Тернопіль, 109 зв.

2. Спр. 2. Протоколи, накази на видачу амуніції та інших військових речей. Відомості про кількість зібраних військових речей та приладдя. Переписка про постачання армії. Акти на зіпсуті військові продукти, 101 арк.

3. Спр. 3. Заяви про прийом на роботу у військові установи і службові записки про зарахування на роботу різних осіб у військові установи, 24 арк.

4. Спр. 4. Державний секретаріат військових справ Західно-Української Народної Республіки. Тернопіль, 7 арк.

5. Спр. 5. Грошова прибутково-видаткова книга, 88 арк.

6. Спр. 7. Листування Державного секретаріату освіти і віросповідання з четарем Іваном Боберським про присвоєння йому VII рангу та подорожжя Боберського, 18 квітня – червень 1919 р. 3 арк.

7. Спр. 12. Документи діяльності Державного Секретаріату Військових Справ, 132 арк.

8. Спр. 37 Листи, спогади, різні матеріали Державного Секретаріату Військових Справ у Станиславові, 105 арк.

Ф. 2188. Начальна команда Української Галицької армії м. Вінниця

Оп. 1.

9. Спр.1. Накази Начальної Команди Галицької Армії, 241 арк.

10. Спр. 146 Накази Державного Секретаря Військових Справ, 254 арк.

Оп. 2.

11. Спр. 41. Накази по військам Галицької Армії, 381 арк.

Ф. 2192. Диктатор Західної області Української Народної Республіки м. Чортків і м. Кам'янець-Подільський

Оп. 1.

12. Спр. 1. Листування з Начальною Командою Галицької Армії та накази по армії про організацію 4-го та 5-го корпусів, про покращення роботи штабів, призначення на службу; звернення делегації політичних, просвітних та економічних організацій Дрогобицького повіту про вільнення повіту від реквізицій та ін., 357 арк.

13. Спр. 2. Листування з Начальною Командою Галицької Армії, накази по армії про виділення коштів для потреб армії, призначення на службу, військову мобілізацію старшин, відношення війська до цивільного населення, військові дії армії та інше, 336 арк.

14. Спр. 3. Листування з Начальною Командою Галицької Армії про дислокацію армії, забезпечення війська транспортом, накази військам про боротьбу з ворожою агітацією в зв'язку з переходом армії на східно-українську територію, відношення до цивільного населення та ін., 323 арк.

Оп. 2.

15. Спр. 1. Закони, накази та розпорядження Диктатора Західної області України та Головнокомандуючого Галицької армії. Доклади та доповіді військових начальників про стан Галицької армії, посвідчення, службові листи та заяви урядовців про надання їм матеріальної допомоги, 310 арк.

16. Спр. 8. Накази по Начальній команді Українського війська уряду Диктатора Західної області України, 24 арк.

**Центральний державний архів громадських об'єднань України
(ЦДАГО)**

Ф. 269. Колекція документів «Український музей у Празі»

Оп. 1.

17. Спр. 48. Відозва «Український народ», звернення і протести української громадськості проти польської окупації Східної галичини. Довідки, доповіді, звіти, інформації урядовців ЗУНР, протоколи переслуховування про становище на західноукраїнських землях, стан УГА і її частин в ЧСР, про реорганізацію уряду ЗУНР, заходи політичної і дипломатичної боротьби за суверенітет ЗУНР (є документи німецькою та французькою мовами), 118 арк.

18. Спр. 58. Листування президента Української національної Ради і диктатора ЗУНР Є. Петрушевича з керівництвом УНР, членами Уряду і дипломатичними представниками ЗУНР за кордоном, командуванням Української Галицької Армії (УГА), Українською еміграцією в США і Канаді, урядами країн Антанти, Лігою націй, іншими міжнародними організаціями стосовно захисту суверенітету, її міжнародного визнання, боротьби з польською окупацією, організації роботи уряду ЗУНР, становища УГА та підписання угоди з армією генерала А. Денікіна, з фінансових та інших питань діяльності (є документи англійською, французькою, німецькою мовами), 120 арк.

19. Спр. 108. Накази від імені Начальної Команди Українського війська за 12–18 листопада 1918 р., підписані Наказним отаманом полк. Г. Стефанівим. Наказ Команди 4-ї бригади II-го Галицького Корпусу УГА від 2 жовтня 1919. Наказ Ч. 7. від 27 серпня 1921 р. по українським робочим відділам в Ужгороді (копія), Наказ Ч. 121 від 1 вересня 1921 р. в українському військовому таборі в Йозефові (копії), зразки посвідчень вояків групи «Старий Самбір» війська УНР., 13 арк.

**Центральний державний історичний архів України, м. Львів
(ЦДАЛ)**

Ф. 353. Легіон Український Січових Стрільців

Оп. 1.

20. Спр. 230. Бюлетень «Республіканський сам охотник» (орган Українських Січових Стрільців у Станиславові), 33 арк.

21. Спр. 231. Бюлетень «Червона Калина» (під редакцією Угриня Безгрішного), 64 арк.

22. Спр. 242. Доповідна записка Сушка Р. до начальника 6-ї стрілецької дивізії про діяльність Легіону УСС, перехід його на сторону Червоної Армії і можливість формування з них бойових одиниць УГА, 4 арк.

23. Спр. 247. Накази по особовому складу сотників Вітовського і Волошина (копії), 19 арк.

24. Спр. 256. Картки обліку військовослужбовців, 133 арк.

25. Спр. 267. Списки, листування та ін. матеріали про видачу обмундирування стрільцям, 49 арк.

Ф. 355. Західно-українське товариство Ліги Націй, м. Відень.

Оп. 1.

26. Спр. 115. Огляд англійської преси про події в Європі, написаний Петрушевичем Є. в Лондоні, 11 арк.

Ф. 359. Назарук Осип, адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч 1883–1940 рр.

Оп. 1.

27. Спр. 1. Матеріали про діяльність Західно-української народної республіки (протоколи, рішення, уповноваження та інші документи, які належать Назаруку як члену ЗУНР), 254 арк.

28. Спр. 6. Матеріали про діяльність УНРади, які належать О. Назаруку як члену УНР, 86 арк.

29. Спр. 12. Записна книжка, 104 арк.

30. Спр. 75. «Зі споминів Олени Степанівни» – хорунжой УСС, записані Назаруком С., 9 арк.

31. Спр. 85. Конспект лекцій з історії й ідеології Січового Стрілецтва, виголошені Назаруком О. в старшинській школі армії УНР в Кам'янці Подільському у 1919 р., 22 арк.

32. Спр. 94. Спогади про своє перебування у складі делегації ЗУНР на конференції в Ризі, 36 арк.

33. Спр. 103. Стаття «Україна та Східна Європа», 20 арк.

34. Спр. 104. Стаття про відносини Східної України та Галичини, 92 арк.

35. Спр. 299. Листи Панейка В., 103 арк.

36. Спр. 333. Газети і статті з газет «Kurjer Codzienny», «Politica», «Głos narodu», «Gazeta poranna», «Dzień Polski», «Chwila», «Kurjer Lwowski» та інші (на польській мові), якими користувався Назарук, 56 арк.

37. Спр. 368. Програма, протоколи засідань, накази та ін. документи про діяльність Української радикальної партії, 53 арк.

38. Спр. 370. Протоколи, рішення, уповноваження та ін. документи про діяльність Західноукраїнської Народної Республіки, 253 арк.

Ф. 361. Крушельницький Антін. Письменник, журналіст, літературний критик, педагог, громадсько-політичний діяч, редактор журналів «Нові шляхи» і «Критика» у Львові 1878–1937 рр.

Оп. 1.

39. Спр. 62. Листи Галагана М., Галана Я., Галущинського М. і Гарматія Л., 22 арк.

Ф. 371. Шухевич Степан, адвокат.

Оп. 1.

40. Спр. 5. Листи від товаришів, 6 арк.

Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів і армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки 1914–1939 рр.

Оп. 1.

41. Спр. 20. Звіти Пресового бюро при українській дипломатичній місії УНР у Варшаві про українсько-польські та українсько-російські відносини, долю Східної галичини, боротьбу з Денікіним, 49 арк.

42. Спр. 32. Угода між представниками Наддніпрянської армії та Української Галицької Армії про об'єднання їх в одну Українську республіканську армії та звіт про хід переговорів за участю Ради Республіки та представників Національно-демократичного союзу, 5 арк.

43. Спр. 62. Штатний розклад етапно-розпрідільчих пунктів для українських військовополонених, які повертаються з таборів в Австро-Угорщину та заяви осіб про прийняття їх на службу до місії, 12 арк.

44. Спр. 146. Накази та оперативні звіти Начальної інтендатури Галицької Армії при КЕА (Команді Етапу армії) та окружних командувань в Коломиї, Самборі та Чорткові, 143 арк.

45. Спр. 148. Стаття «Зрадницький акт» з газети «Україна» з передруком тексту угоди між генералом УГА Тарнавським та представниками армії Денікіна про перехід УГА у розпорядження «збройних сил півдня Росії», 4 арк.

46. Спр. 149. Судова справа по обвинуваченню генерала Галицької армії М. Тарнавського, полковника А. Шаманека та отамана О. Лисняка в невиконанні наказу штабу головного отамана, 86 арк.

47. Спр. 156. Списки інвалідів колишньої австрійської армії в громадах повітів: Камінко-Струмилівського, 14 арк.

Державний архів Львівської області (ДАЛО)

Ф. 257. Товариство з вивчення історії оборони Львова та південно-східних воєводств у 1918–1920 рр. у Львові.

Оп. 1.

48. Спр. 69. Копії наказів командувача групою військ генерала Роя про прорив облоги м. Львова, 19 арк.

49. Спр. 94. Копії рапортів головного командування польських військ у Львові про стан озброєння і наявність солдат та офіцерів, 74 арк.

Оп. 2.

50. Спр. 394. Розвідувальні дані про війська ЗУНР, переслані генеральним штабом польських військ командуванню оперативної групи «Схід» та ін., 19 арк.

51. Спр. 395. Переписка та переговори Головного командування польських військ у Львові з командуванням зунрівських військ щодо питання ліквідації конфлікту та ін., 43 арк.

52. Спр. 414. Інструкція Головного командування польських військ у Східній Галичині командуючому польськими військами у Львові підполковнику Мончинському про оборону Львова та ін., 117 арк.

53. Спр. 649. Наказ командування польських військ у Східній Галичині Львівській дивізії, дивізії Міцкевича, Командуванню оперативної групи генерала Івашкевича про організацію польських військ та ін., 58 арк.

54. Спр. 1041. Інструкція Головного командування польських військ у Східній Галичині команданту міста Львова Мончинському про оборону Львова, 2 арк.

55. Спр. 1626. Стаття Юзефа Пілсудського «Оброна Львова», передрукована із збірника «Юзеф Пілсудський: листи, виступи, накази та ін.», 67 арк.

56. Спр. 1642. Друкована копія мемуарів генерала польських військ Розвадовського щодо оборони Львова в 1918–1919 рр., 68 арк.

57. Спр. 1709. Карти і плани Львова та околиць з нанесенням на них бойової обстановки в період війни Польщі проти зунрівських військ, 10 арк.

Ф. 1259. Рудківський повітовий державний секретаріат Української Національної Ради

Оп. 1.

58. Спр. 31. Циркуляри, накази та розпорядження Станиславівського секретаріату військових, внутрішніх, земельних, фінансових справ, секретаріату судочинства та Рудківського повітового секретаріату, 119 арк.

Осередок української культури і освіти у Вінніпезі (Канада)

59. І. Боберський. Дневник, 182 арк.

Опубліковані документи 1918–1919 рр.

60. Інформація прес-бюро Галицько-Волинського фронту. *Дедик О.* Чортківська офензива. Ч. 1. Львів : Астролябія, 2015. С. 203.

61. Інформація уряду ЗОУНР про агресію з боку Румунії. *Дедик О.* Чортківська офензива. Ч. 1. Львів : Астролябія, 2015. С. 200.

62. Загальні розпорядження Н.І.Г.А. ч. 4. Начальна Інтендатура Г.А. при К.Е. 20 жовтня 1919 р. С. 6.

63. Загальні розпорядження Н.І.Г.А. ч. 6. І. Ч. 1840. Начальна Інтендатура Г.А. при К.Е. Вінниця. 18 грудня 1919 р. С. 2–3.

64. Наказ військам Н.К.Г.А. Ч. 23. Чортків, 17 червня 1919. *Українська Галицька Армія : матеріали до історії. Том. 2.* Вінніпег : Видавництво Д. Микитюка, 1960. С. 348.

65. Наказ генерала Галлера зі закликом до українських вояків здаватися в полон. *Дедик О.* Чортківська офензива. Ч. 1. Львів : Астролябія, 2015. С. 202.

66. Наказ Начального Вождя з нагоди завершення Бережанської операції від 21.07.1919. *Дедик О.* Чортківська офензива. Ч. 2. Львів : Астролябія, 2016. С. 158–159.

67. Наказ НКГА про зрив польсько-українських переговорів про перемир'я і залик до боротьби від 01.03.1919. *Західно-Українська Народна*

Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 4. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. С. 229.

68. Наказ Українському Війську Галицької Армії, 10 червня 1919 р. Українська Галицька Армія. *Українська Галицька Армія : матеріали до історії. Том. 1.* Вінніпег : Видавництво Д. Микитюка, 1958. С. 619.

69. Нота НКГА урядам Антанти. До високих правительств Антанти на руки пана Презид. Вільзона в Парижі. Від 30.03.1919. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 4. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. С. 259.*

70. Повідомлення газети «Републіка» про польсько-українське перемир'я і переговори місії Антанти з Начальною Командою Галицької Армії. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 4. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. С. 179.*

71. Повідомлення начальника Штабу полковника Віктора Курмановича про припинення перемир'я і початок бойових дій на фронті. Від 03.03.1919. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 4. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. С. 250.*

72. Розпорядження по Галицькій Армії. Н.І.Ч. 214 (Ч. 704. І. Д.). Начальна Інтендатура Г.А. при К.Е. 12 серпня 1919 р. С. 1.

73. Розпорядження по Галицькій Армії. Н.І.Ч. 214 (Ч. 704. І. Д.). Начальна Інтендатура Г.А. при К.Е. 12 серпня 1919 р. С. 4.

74. Розпорядження по Галицькій Армії. Н.І.Ч. 452. Начальна Інтендатура Г.А. при К.Е. 12 серпня 1919 р. С. 3.

75. Розпорядження по Галицькій Армії. Н.І.Ч. 455. Начальна Інтендатура Г.А. при К.Е. 12 серпня 1919 р. С. 3.

76. Розпорядження по Галицькій Армії Н.І.Ч. 492. Начальна Інтендатура Г.А. при К.Е. 12 серпня 1919 р. С. 4.

77. Розпорядження по Галицькій Армії. Н.І.Ч. 377. Начальна Інтендатура Г.А. при К.Е. 25 вересня 1919 р. С. 1.

78. Розпорядження по Галицькій Армії. Н.І.Г.А. Ч. 864 (Ч. 1238). Начальна Інтендатура Г.А. при К.Е. 25 вересня 1919 р. С. 8.
79. Розпорядження по Галицькій Армії. Н.І.Г.А. Ч. 1664. Начальна Інтендатура Г.А. при К.Е. 25 вересня 1919 р. С. 18.
80. Розпорядження по Галицькій Армії. Н.І.Г.А. Ч. 1269 39. Начальна Інтендатура Г.А. при К.Е. 25 вересня 1919 р. С. 19.
81. Розпорядження по Галицькій Армії. Н.І.Ч. 3367. Начальна Інтендатура Г.А. при К.Е. 18 грудня 1919 р. С. 1.
82. Розпорядження по Галицькій Армії. Н.І.Ч. 3367. Начальна Інтендатура Г.А. при К.Е. 18 грудня 1919 р. С. 3.
83. Телеграма В. И. Ленина И. И. Вацетису и С. И. Аралову 21–22 апреля 1919 г. *Директивы командования фронтов Красной армии (1917–1922 гг.)*. Сборник документов в 4-х т. Том II. Март 1919 г. – апрель 1920 г. Ордена Трудового Красного Знамени. Москва : Военное издательство Министерства обороны СССР, 1972. URL: <http://militera.lib.ru/docs/da/dir1/index.html>
84. Телеграма Верховної ради Паризької мирної конференції до НКГА з пропозицією про припинення воєнних дій під Львовом. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923*. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 4. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. С. 254.
85. Угода про перемир'я на Галицькому фронті від 24.02.1919 – 26.02.1919. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923*. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 4. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. С. 172.

Збірники документів

86. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти томах. Том 1. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. 582 с.
87. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 2. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. 712 с.
88. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 3. Книга 1. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. 644 с.

89. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 3. Книга 2. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. 680 с.
90. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 4. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. 886 с.
91. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 5. Книга 1. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. 944 с.
92. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 5. Книга 2. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2011. 948 с.
93. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 5. Книга 3. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2013. 992 с.
94. Ukraine and Poland in Documents. 1918–1922. Edited by Taras Hunczak. Part I. New York ; Paris ; Sydney ; Toronto, 1983. 456 p.
95. Ukraine and Poland in Documents. 1918–1922. Edited by Taras Hunczak. Part II. New York ; Paris ; Sydney ; Toronto, 1983. 468 p.

Періодичні видання 1918–1919 рр.

96. До Українського Війська з Галичини. *Стрілець*. 23 липня 1919 р. Ч. 48. С. 1.
97. Завдання Галицького війська. *Стрілець*. 3 серпня 1919 р. Ч. 51. С. 1.
98. Завдання Галицької Армії. *Стрілець*. 26 серпня 1919 р. Ч. 60. С. 1.
99. Генерал Віктор Курманович. *Стрілець*. 23 липня 1919 р. Ч. 48. С. 2.
100. Доповнення до платень Українського Війська з 1 марта 1919 р. *Вістник ДСВС*. 1919. Ч. 7. С. 7–11.
101. Зарядження з дня 19 падолиста 1918 р. *Вістник ДСВС*. 1918. Ч. 2. С. 1.
102. Зарядження з дня 3 грудня 1918 р. до Санітетських Референтів окружних команд. *Вістник ДСВС*. 1918. Ч. 2. С. 3.

103. Зарядження з дня 6 грудня 1918 р. *Вістник ДСВС*. 1919. Ч. 12. С. 8.
104. Заборона з дня 22 грудня 1918 р. *Вістник ДСВС*. 1919. Ч. 4. С. 1.
105. Зарядження з дня 27 грудня 1918 р. *Вістник ДСВС*. 1919. Ч. 6. С. 1–2.
106. Зарядження з дня 7 лютого 1919 р. *Вістник ДСВС*. 1919. Ч. 6. С. 6.
107. Зарядження з 28 цвітня 1919 р. *Вістник ДСВС*. 1919. Ч. 12. С. 11–12.
108. Маринович М. Поклики до всіх повітових управ. *Діло*. 10 листопада 1918 р. Ч. 257. С. 3.
109. Назарук О. До психології листопадових днів у Галичині 1918 р. *Нова Зоря*. Ч. 91. С. 1.
110. Наказ від 4 лютого 1919 р. Організація духівництва Українського Війська. *Вістник ДСВС*. 1919. Ч. 6. С. 6.
111. Наказ до окружних команд з дня 9 грудня 1918 р. *Вістник ДСВС*. 1918. Ч. 2. С. 8.
112. Народи у Винниці. *Стрілецький шлях*. 1 падолиста 1919 р. Ч. 2. С. 2.
113. Під ляцьким наїздом. *Стрілець*. 24 серпня 1919 . Ч. 59. С. 1.
114. Поучення до IV Розпоряду для Окружних команд. 1 грудня 1918 р. *Вістник ДСВС*. Ч. 1. С. 3.
115. Присяга Українського війська. Затверджено постановою УНЦ. *Вістник ДСВС*. 1918. Ч. 1. С. 1.
116. Розпоряд III з дня 13 падолиста 1918 р. *Вістник ДСВС*. 1918. Ч. 1. С. 2.
117. Розпоряд IV з дня 13 падолиста 1918 р. *Вістник ДСВС*. 1918. Ч. 1. С. 2–3.
118. Розпоряд VI з дня 13 падолиста 1918 р. *Вістник ДСВС*. 1918. Ч. 1. С. 4.

119. Розпоряд VII з дня 18 падолиста 1918 р. *Вістник ДСВС*. 1918. Ч. 2. С. 1.
120. Розпоряд з дня 1 грудня 1918 р. *Вістник ДСВС*. 1918. Ч. 1. С. 2.
121. Розпоряд VIII з дня 3 грудня 1918 р. *Вістник ДСВС*. 1918. Ч. 2. С. 3.
122. Розпоряд XIII з дня 28 грудня 1918 р. *Вістник ДСВС*. 1919. Ч. 4. С. 6.
123. Розпоряд XXI з дня 28 січня 1919 р. *Вістник ДСВС*. 1919. Ч. 6. С. 7–8.
124. Розпоряд XXIV. *Вістник ДСВС*. 1919. Ч. 7. С. 2.
125. Розпоряд XLIII з дня 6 цвітня 1919 р. *Вістник ДСВС*. Ч. 10. 1919. С. 4–5.
126. Розпоряд XXXV з дня 10 цвітня 1919 р. *Вістник ДСВС*. 1919. Ч. 11. С. 1.
127. Розпоряд XLV від 27 марта 1919 р. *Вістник ДСВС*. 1919. Ч. 10. С. 7
128. Розпоряд XLVIII від 24 марта 1919 р. *Вістник ДСВС*. Ч. 12. 1919. С. 1
129. Розпоряд XLIX від 31 марта 1919 р. *Вістник ДСВС*. Ч. 12. 1919. С. 5.
130. «Такого ще не було!». *Стрелець*. 14 листопада 1919. Ч. 94. С. 1.
131. Тимчасове санітарне поучення дл Округних Команд. *Вістник ДСВС*. 1918. Ч. 1. С. 3–4.
132. Co się działo w Polsce w czasie walk o Lwów. *Kurjer Lwowski*. 24 listopada 1918. Nr. 518. S. 3.
133. Jak Lwów zostaw zdobyty? *Wiek Nowy*. 24 listopada 1918. Nr. 5248. S. 1.
134. Kronika. *Gazeta Lwowska*. 28 grudnia 1918. Nr. 279. S. 2.
135. Komendat sił polskich. *Wiek Nowy*. 23 listopada 1918. Nr. 2247. S. 3.

136. Komunikat bojowy Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich na Galicję Wschodnią z dnia 8 grudnia 1918. *Gazeta Lwowska*. 11 grudnia 1918. Nr 266. S. 1.
137. Komunikat bojowy z dnia 13 stycznia 1919. *Gazeta Lwowska*. 15 stycznia 1919, Nr 10. S. 1.
138. Komunikat sztabu Nacz. Dowódz. Wojsk Polskich na Galicję Wschodnią. *Słowo Polskie*. 28 grudnia 1918. № 6. S. 3.
139. Komunikat sztabu Naczelnego Dowódz. Wojsk Polskich na Galicję Wschodnią gen. dywizji Rozwadowskiego. *Gazeta Lwowska*. 31 grudnia 1918. Nr 281. S. 2.
140. Komunikat sztabu Naczelnego Dowódz. Wojsk Polskich na Galicye Wschodnia gen. dywizji Rozwadowskiego. *Gazeta Lwowska*. 3 stycznia 1919. Nr 2. S. 2.
141. Komunikat wojenny z dnia 11 stycznia. *Słowo Polskie*. 12 stycznia 1919. № 11. S. 1.
142. List nominacyjny gen. Hallera. *Słowo Polskie*. 23 grudnia 1918. Nr. 3. S. 1–2.
143. Lwów wyzwolony! *Kurjer Lwowski*. 23 listopada 1918. Nr 516. S. 1.
144. Pilsudski J. Lwow nasz!... *Wiek Nowy*. 22 listopada 1918. Nr. 5246. S. 1.
145. Rozporządzenie Tymczasowego Komitetu Rządzącego w sprawie uzupełnienia siły zbrojnej narodowej. *Gazeta Lwowska*. 30 listopada 1918. Nr 257. S. 1.
146. Stosunki w armii rosyjskiej. *Gazeta Lwowska*. 2 lipca 1919. Nr. 150. S. 3.
147. Wojsko gen. Hallera. *Słowo Polskie*. 24 grudnia. 1918. Nr. 4. S. 3.
148. Zarządzenia władz wojskowych. *Kurjer Lwowski*. 24 listopada. 1918. Nr. 518. S. 1.

Наукова література

149. «Але ми ще прийдемо до вас...». В пам'ять про Стефана Нижанківського : публіцистичний збірник / упоряд. Богдан Сидорак. Львів : Покрова, 2019. 84 с.
150. Алиськевич М. Вишкіл Команди Етапу УГА на Україні. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1932. Ч. 3. С. 14–17.
151. Алиськевич М. Переговори з мадярами 1918 р. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1931. Ч. 7–8. С. 5–13.
152. Аристотель. Політика. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/aristot/04.php
153. Арсенич П. Станиславів – столиця ЗУНР. Івано-Франківськ, 1993. 53 с.
154. Антонов-Овсиенко В. Записки о Гражданской войне. Том 4. Москва : Государственное военное издательство, 1933. 343 с.
155. Бабій О. Незабутній Дмитро Паліїв. *Паліїв Д. Життя і діяльність 1896–1944. Збірник праць і матеріалів* / відп. ред. Купчинський О. Львів : Простір–М, 2007. С. 480–481.
156. Бемко В. Державний Секретаріят Військових Справ УГА. *Українська Галицька Армія : матеріали до історії*. Том. 1. Вінніпег : Видавництво Д. Микитюка, 1958. С. 61–72.
157. Бемко В. Команда Запілля та Команда Етапу. *Українська Галицька Армія : матеріали до історії*. Том. 1. Вінніпег : Видавництво Д. Микитюка, 1958. С. 362–364.
158. Бліохъ И. Будущая война в техническомъ, экономическомъ и политическомъ отношеніяхъ. Т. I. С.-Петербургъ, 1898. 628 с.
159. Бліохъ И. Будущая война в техническомъ, экономическомъ и политическомъ отношеніяхъ. Т. II. С.-Петербургъ, 1898. 828 с.
160. Бліохъ И. Будущая война в техническомъ, экономическомъ и политическомъ отношеніяхъ. Т. III. С.-Петербургъ, 1898. 521 с.

161. Бліохъ И. Будущая война в техническомъ, экономическомъ и политическомъ отношеніяхъ. Т. IV. С.-Петербургъ, 1898. 686 с.
162. Бліохъ И. Будущая война в техническомъ, экономическомъ и политическомъ отношеніяхъ. Т. V. С.-Петербургъ, 1898. 634 с.
163. Бліохъ И. Будущая война в техническомъ, экономическомъ и политическомъ отношеніяхъ. Т. VI. С.-Петербургъ, 1898. 426 с.
164. Боберський І. Щоденник 1918–1919 рр. / упоряд. Ю. Мицик. Київ, 2003. 260 с.
165. Божик С. Шляхом слави 9-ої Бригади УГА. *Літопис «Червоної Калини»*. Львів, 1934. Ч. 4. С. 8–13.
166. Божик С. Шляхом слави 9-ої Бригади УГА. *Літопис «Червоної Калини»*. Львів, 1934. Ч. 5. С. 12–16.
167. Божик С. Шляхом слави 9-ої Бригади УГА. *Літопис «Червоної Калини»*. Львів, 1934. Ч. 6. С. 8–11.
168. Вислоцький І. Політичні настрої і течії серед старшин УГА. *Літопис «Червоної Калини»*. Львів, 1934. Ч. 11. С. 4–5.
169. Вислоцький І. Розвідча служба Українська Галицька Армія. *Українська Галицька Армія: матеріали до історії*. Том. 1. Вінніпег: Видавництво Д. Микитюка, 1958. С. 354–359.
170. Вовк Н. С. Спеціальні служби секретності Української Галицької Армії як складові системи інформаційного забезпечення війська. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Держава та армія*. Львів, 2014. № 809. С. 57–61.
171. Военные правила Наполеона / перекл. на російську Н. П. Ершов. 1846. 79 с. URL: <http://militera.lib.ru/science/voennye-pravila-napoleona/index.html>.
172. Волицький В. На Львів і Київ. Воєнні спогади 1918–1920. Торонто: Гомін України, 1963. 238 с.
173. Волковинський В. М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2002. Ч. 4. С. 52–69.

174. Вооруженные силы Австро-Венгрии. Санкт-Петербург, 1912. 92 с. URL: <https://coollib.com/b/235467/read#t12>
175. Галан В. Батерія смерти. Нью-Йорк : Червона калина, 1968. 239 с.
176. Гайдучок С. Военні спомини / уклад. і авт. передм. О. Вацеба, Б. Якимович. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 60 с.
177. Гайдучок С. Слідом санітарної служби в 4 Золочівській бригаді. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1930. Ч. 3. С. 12–14.
178. Гайдучок С. З листків слави 4 Золочівської бригади. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1930. Ч. 4. С. 11.
179. Гайдучок С. Слідом санітарної служби 4 Золочівської бригади. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1930. Ч. 4. С. 16–18.
180. Гай-Нижник П. П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.). Київ : ЩеК, 2010. 304 с.
181. Гірняк Н. Останній акт трагедії Української галицької Армії. Нью-Йорк : Український військово-історичний інститут у США, 1959. 114 с.
182. Головин Н. Н. Наука о войне. О социологическом изучении войны. Париж : издательство газеты «Сигнал», 1938. 241 с.
183. Грековъ А. Краткія замѣтки о боевыхъ операціяхъ и организаціи галицкихъ войскъ въ періодъ моего командованія ими съ 9 іюня по 6 іюля 1919 года. 46 с.
184. Гроций Г. О праве войны и мира. Москва : Ладомир, 1994. 868 с.
185. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. Харків : Акта, 2011. 478 с.
186. Гуйванюк М. Р. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914 рр.). Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 254 с.
187. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України: зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. Київ : Либідь, 1993. 405 с.
188. Дельбрюк Г. История военного искусства. URL: http://militera.lib.ru/science/0/pdf/delbruck_h01.pdf

189. Деникин А. Очерки русской смуты. URL: http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai2/5_03.html
190. Дедик О. Бої у Львові. 1–21 листопада 1918 р. Ч. 1. Львів : Астролябія, 2018. 192 с.
191. Дедик О. Галичина у планах віденських стратегів: концепція, комунікації та фортифікації (продовження). *Цитаделя : Львівський мілітарний альманах*. 2013. Ч 2 (10). С. 27–39.
192. Дедик О. Боротьба за мости через Дністер напередодні Чортківської офензиви. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2009. Вип. 18. С. 409–418.
193. Дедик О. Війна на залізничних коліях. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1992. Ч. 6–7. С. 2–5.
194. Дедик О. Еволюція назви збройних сил ЗУНР крізь призму організації. *Українське військо в національній революції 1917–1921 рр. (до 100-річчя армії УНР)*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Львів, 2017). Збірник Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Львів : НАСВ ім. П. Сагайдачного, 2017 р. С. 16–18.
195. Дедик О. Нотатки до історії піхотних полків Галицької Армії. *Цитаделя : Львівський мілітарний альманах*. Львів, 2013. Ч. 1(9). С. 37–45.
196. Дедик О. Трилогія розвідника. Нотатки до публікації рукопису Івана Лемківського «Розвідка УГА. Організація і праця Розвідного Відділу НКГА». *Цитаделя : Львівський мілітарний альманах*. Львів, 2011. Ч. 4. С. 33–41.
197. Дедик О. Чисельність і дислокація українського гарнізону Львова 1 листопада 1918 р. *Цитаделя : Львівський мілітарний альманах*. Львів, 2017. Ч 14. С. 22–31.
198. Дедик О. Чортківська офензива. Ч. 1. Львів : Астролябія, 2013. 232 с.
199. Дедик О. Чортківська офензива. Ч. 2. Львів : Астролябія, 2016. 192 с.

200. Дольницький М. Роля Антанти в українсько-польській війні 1918–1919 рр. *Українська Галицька Армія : матеріали до історії*. Том. 1. Вінніпег : Видавництво Д. Микитюка, 1958. С. 435–444.
201. Думін О. Історія легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918. Львів, 1936. 375 с.
202. Екадумова И. И. История военно-политической мысли. URL: <https://sites.google.com/site/ekadumova/home/istoria-voenno-politiceskoj-mysli/vvedenie>
203. Еллинек Г. Общее учение о государстве. URL: <https://www.litres.ru/g-ellinek/obschee-uchenie-o-gosudarstve/chitat-onlayn/page-12/>
204. Заклинський М. Дмитро Вітовський як секретар військових справ ЗУНР. *Вісті Комбатанта*. № 5. Тронто ; Нью-Йорк, 1969. С. 7–15.
205. Запутович Ф. Третя Бережанська бригада (Спогади). *Історично-мемуарний збірник «Бережанська земля»*. Нью-Йорк : Комітет «Видавництва Бережани», 1970. С. 456–468.
206. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 : ілюстрована історія / авт., голов. ред. М. Кугутяк. Івано-Франківськ ; Львів : Манускрипт, 2008. 524 с.
207. Злич А. Час невиправданих сподівань: Київ і Варшава у трьох битвах за Львів (листопад 1918 р. – січень 1919 р.) *Цитаделя : львівський мілітарний альманах*. Львів, 2009. № 2. С. 27–37.
208. Жовківський Ю. Дещо про гарматну братію УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1939. Ч. 3. С. 2–4.
209. Історія Галицької Армії: програма збереження матеріалів. Камінець : видання «Стрільця», 1919. 24 с.
210. Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році. URL: <http://exlibris.org.ua/kapustianski/index.html>
211. Карпинець І. Галичина: військова історія 1914–1921 / упор. Ф. Стеблій, Б. Якимович. Львів : Панорама, 2005. 375 с.

212. Карпинець І. І Курінь 8-ої бригади УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1931. Ч. 3. С. 20–21.
213. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана»). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1932. Ч. 6. С. 7–10.
214. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана»). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1932. Ч. 10. С. 16–20.
215. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана»). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1932. Ч. 11. С. 19–24.
216. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана»). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1932. Ч. 12. С. 18–24.
217. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1933. Ч. 2. С. 19–24.
218. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1933. Ч. 3. С. 12–16.
219. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1933. Ч. 4. С. 18–20.
220. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1933. Ч. 5. С. 10–13.
221. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1933. Ч. 6. С. 18–22.

222. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1933. Ч. 7–8. С. 30–35.

223. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1933. Ч. 9. С. 8–11.

224. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1933. Ч. 10. С. 16–20.

225. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1933. Ч. 11. С. 16–19

226. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1933. Ч. 12. С. 13–19.

227. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1934. Ч. 3. С. 16–18.

228. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1934. Ч. 5. С. 18–21.

229. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1934. Ч. 6. С. 15–19.

230. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1934. Ч. 7–8. С. 26–30.

231. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1934. Ч. 11. С. 9–12.

232. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1935. Ч. 3. С. 21–24.

233. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1935. Ч. 4. С. 17–20.

234. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1935. Ч. 5. С. 18–21

235. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1935. Ч. 6. С. 18–21.

236. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1935. Ч. 7–8. С. 34–37.

237. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (продовження). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1935. Ч. 10. С. 19–22.

238. Карпинець І. Історія 8-ї Галицької Бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») (докінчення). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1935. Ч. 12. С. 19–23.

239. Капарулін Ю. В. Воєнна історія : навчально-методичний посібник. Херсон : ФОП Головка О. А., 2015. 52 с.

240. Качараба С. Етнографічний розвиток Галичини за умов Австрійського панування. *Галичина: етнічна історія*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. С. 116–129.

241. Кедрин І. Бої у Львові. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1933. Ч. 2. С. 15–17.

242. Кедрин І. Дмитро Паліїв (Спроба характеристики). *Паліїв Д. Життя і діяльність 1896–1944. Збірник праць і матеріалів* / відповідальний редактор Купчинський О. Львів : Простір–М, 2007. С. 372–379.
243. Кингстон-Макклори Э. Дж. Руководство войной. URL: http://militera.lib.ru/science/kingston-macloughry_ej01/index.html
244. Ключон О. Армійський Вишкіл УГА. *Українська Галицька Армія: матеріали до історії*. Том. 1. Вінніпег : Видавництво Д. Микитюка, 1958. С. 365–367.
245. Ключенко О. Генералітет УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1931. Ч. 10. С. 4–7.
246. Ключенко О. Генеральна булава УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1931. Ч. 4. С. 5–10.
247. Кляuzeвиц. О войне. URL: http://hrguru.ucoz.ru/_ld/0/9_2Aw.pdf
248. Книш З. ЗУНР: Західньо-Українська Національно-Революційна Організація: історико-політичний нарис. Торонто : Срібна сурма, 1974. 304 с.
249. Ковальчук М. Армія терпить понад тисячу ран. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Kovalchuk_Mykhailo/Armiia_terpyt_ponadto_vid_tysiachnykh_ran_Do_pytannia_pro_chyselnist_Ukrainskoi_halytskoi_armii_na_V.pdf
250. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння : Наукова монографія. К. : Темпора, 2006. 576 с.
251. Ковальчук М. Чисельність Армії УНР в Кам'янецьку добу Директорії (червень – листопад 1919 р.) у світлі архівних документів. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2007. № 12. С. 159–197. URL: <http://history.org.ua/JournALL/xxx/12/12.pdf>
252. Козак І. Дещо про державну жандармерію ЗОУНР. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1932. Ч. 3. С. 3–6.
253. Козак І. Дещо про державну жандармерію ЗОУНР (закінчення). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1932. Ч. 5. С. 15–17.

254. Козак І. Українська Галицька Армія. *Вісті комбатанта*. Торонто ; Нью-Йорк, 1969. Ч. 1. с. 3–8.
255. Козицький А. Авіація УГА. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. № 6. С. 320–326.
256. Колодзінський М. Українські воєнна доктрина. Ч. 1. Торонто : Товариство колишній вояків УПА в Канаді і ЗДА, 1957. 62 с.
257. Коновалець М. До листопадового чину. Яка була підготовка першого листопада у Львові. *Перший Листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину* / за ред. М. Гуцуляка. Нью-Йорк : Накладом Комітету Виконавців Листопадового Чину, 1973. С. 189–203.
258. Кость С. Нариси історії української військової преси. Львів : Світ, 1998. 355 с.
259. Кравс А. За українську справу: Спомини про III корпус УГА після переходу за Збруч. Львів : Червона калина, 1937. 99 с.
260. Кревельд М. В. Трансформація війни. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1037777>
261. Крезуб А. Бої за Львів і наддніпрянські січові стрільці. *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1930 рік*. Львів, 1929. С. 27–33.
262. Кривокульський В. Санітарна частина УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1938. Ч. 2. С. 15–16.
263. Крип'якевич І. Історія українського війська. 4-те вид., змін. і допов. / упоряд. Б. Якимович. Львів : Світ, 1992. 712 с.
264. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. Львів : Штука, 1931. 447 с.
265. Кузьма О. Обозництво УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1930. Ч. 7–8. С. 8–9.
266. Курманович В. Відворот УГА за Збруч. Причинки. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1934. Ч. 5. С. 3–6.

267. Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках. Львів : Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2005. 448 с.
268. Лазарович М. В. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. 2-ге вид., допов. Тернопіль : Джура, 2016. 628 с.
269. Ласовський В. Генерал Гарнавський. Львів, 1935. 126 с.
270. Левицький К. Великий зрив (до історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі спогадів та документів). Видання третє. Тернопіль : Тернограф, 2018. 128 с.
271. Левицький К. Дипломатична діяльність ЗУНР (1918–1923). *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1938. Ч. 11. С. 3–4.
272. Левицький О. Галицька Армія на Великій Україні: (Спомини з часу від липня до грудня 1919). Відень, 1921. 194 с.
273. Левицький О. Пропаганда й преса. *Українська Галицька Армія: Матеріала до історії*. Т. 2. Вінніпег : Вид. Д. Микитюк, 1960. С. 325–334.
274. Лемківський І. Летунство УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1938. Ч. 11. С. 7–10.
275. Лемківський І. Летунство УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1938. Ч. 12. С. 15–17.
276. Лемківського І. Розвідка УГА. Організація і праця Розвідного Відділу Н.К.У.Г.А. *Цитаделя: Львівський мілітарний альманах*. Львів, 2011. Ч 4. С. 23–32.
277. Лепкий Л. В річницю смерти полк. Дмитра Вітовського. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1930. Ч. 7–8. С. 3–4.
278. Легар А. Про мілітарне положення у Східній Галичині дня 10-го січня 1919 р. *Українська Галицька Армія: Матеріала до історії*. Т. 2. Вінніпег : Вид. Д. Микитюк, 1960. С. 111–119.
279. Лисак С. На ріднім фронті: Спогади й нариси. Прага : Українська родина, 1939. 29 с.

280. Литвин М. Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921 рр. Харків : Фоліо, 2015. 379 с.
281. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Ін-т Схід.-Центр. Європи, 1998. 469 с.
282. Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. 2-ге вид. Львів : Каменярь, 1991. 200 с.
283. Лозинський М. Галичина в роках 1918–1920. Відень, 1922. 228 с.
284. Лосєв О. С. Національне представництво у збройних силах Австро-Угорщини станом на липень 1914 року. *Цитаделя: львівський мілітарний альманах*. Львів, 2016. № 13. С. 21–49.
285. Лосєв О. С. Номерні гудзики на військовій уніформі сухопутних військ імені Габсбургів з середини ХІХ століття до середини 1914 року. *Цитаделя: львівський мілітарний альманах*. Львів, 2017. № 14 С. 67–80.
286. Лосєв О. С. Офіцери-українці в австро-угорській армії напередодні та в роки Першої світової війни. *Воєнно-історичний вісник Національного університету оборони України*. Київ, 2017. № 3(25). С. 5–9.
287. Лосєв О. С. Підготовка офіцерів резерву у збройних силах Австро-Угорщини напередодні та в роки Першої світової війни. URL: <http://ah.milua.org/preparation-of-reserve-officers-in-the-armed-forces-of-austria-hungary-before-and-during-world-war-i>
288. Лосєв О. С. Система підготовки офіцерських кадрів Сухопутних військ у збройних силах Австро-Угорщини напередодні Першої світової війни. *Військово-науковий вісник Національної академії сухопутних військ*. 2018. Вип. 29. С. 154–169.
289. Лосєв О. С. Служба Мирона Тарнавського в австро-угорській армії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. № 3(121). С. 17–21.

290. Лосєв О. С. Українці у складі австро-угорської армії напередодні Першої світової війни. *Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України*. Київ : ЦП «Компринт», 2017. № 2(24). С. 8–14.
291. Мазєпа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 Том 1. Мюнхен : «Прометей» 1950. 210 с.
292. Макарчук С. Українська Республіка галичан: Нариси про ЗУНР. Львів : Світ, 1997. 190 с.
293. Макіавеллі Н. Державець. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Machiavelli_Niccolo/Derzhavets.pdf
294. Макух І. На народній службі. Дітройт : Видання вільної української громади Америки, 1958. 627 с.
295. Марак В. Коротка історія 9 гарматного полку УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1932. Ч. 1. С. 17–21.
296. Марченко Я. Вовчухівська операція УГА – генеральна битва за Львів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія : Історія. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Marchenko_Yaroslav/Vovchukhivska_operatsiia_UH_A_heneralna_bytva_za_Lviv.pdf
297. Марчук С. Етнодемографічні процеси в Галичині у ХХ ст. *Галичина: етнічна історія: Тематичний збірник статей*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. С. 130–164.
298. Мигович П. При VII-ій Бригаді УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1937. Ч. 5. С. 5–9.
299. Мигович П. При VII-ій Бригаді УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1937. Ч. 6. С. 6–10.
300. Мигович П. При VII-ій Бригаді УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1937. Ч. 7–8. С. 3–7.
301. Мигович П. При VII-ій Бригаді УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1937. Ч. 9. С. 4–6.

302. Мигович П. При VII-ій Бригаді УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1937. Ч. 10. С. 17–19.
303. Мигович П. При VII-ій Бригаді УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1937. Ч. 11. С. 4–6.
304. Микитюк Д. Організаційна структура Української Галицької Армії. *Українська Галицька Армія: матеріали до історії*. Том. 1. Вінніпег : Видавництво Д. Микитюка, 1958. С. 73–84.
305. Мірчук П. Перший листопад. Торонто : Ліга Визволення України, 1958. 59 с.
306. Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ ст. Рим : Вид-во «Український письменник», 1993. 413 с.
307. Назарук О. Військо й політика. Кремінець, 1919. 16 с.
308. Назарук О. Рік на Великій Україні (Спомини з Української революції). Відень : Видання «Українського прапору», 1920. с. 344.
309. Німчук І. Українська військова організація у Відні в днях перевороту. Відень : «Український прапор», 1922. 16 с.
310. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920): Документально-художнє видання / упоряд. М. Ковальчук. Київ : Темпора, 2007. 608 с.
311. Осередчук М. А. Громадський простір Львова на зламі XIX–XX століть. *Гуманітарний журнал*. 2013. № 3. С. 116–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumj_2013_3_13
312. Павлишин О. Військова канцелярія диктатора. *Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки*. Т. 1. : А.-Ж. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018. С. 264–265.
313. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940) : ілюстр. біогр. нарис. Львів : Манускрипт, 2013. 400 с.
314. Паліїв Д. Життя і діяльність 1896–1944. Збірник праць і матеріалів / відп. ред. О. Купчинський. Львів : Простір–М, 2007. 859 с.

315. Паліїв Д. Листопадова революція. Зі споминів. Львів, 1929 р. 44 с.
316. Панейко В. Зєдинені держави Східної Європи. Галичина й Україна супроти Польщі й Росії. Відень, 1922. 82 с.
317. Панькевич О. Генерал Мирон Тарнавський. Львів, 2005. 31 с.
318. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
319. Російсько-український словник військової термінології / упоряд. С. та Я. Якубські. Харків, 1928 р. 216 с.
320. Рутар В. Інтендатура Галицької Армії (1918–1919 рр.). *Військово-науковий вісник*. Вип. 15. 2011. URL: <http://www.stationline.org.ua/vornka/38.html>
321. Савкевич П. Події на Замарстинові дня 21.XI.1918 р. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1936. Ч. 9. С. 2–3.
322. Самсонов А. Императорская и королевская армия Австро-Венгрии в преддверии Первой мировой войны. URL: <https://topwar.ru/73439-imperatorskaya-i-korolevskaya-armiya-avstro-vengrii-v-preddverii-pervoy-mirovoy-voyny.html>
323. Секретар М. Польова пошта УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1930. Ч. 9. С. 4–8.
324. Сенека. Моральні листи до Луцілія. Лист XCVI / перекл. А. Содомори. URL: http://ae-lib.org.ua/texts/seneca__ad_lucilium_epistularum_moralium__ua.htm
325. Словарь военных терминов / сост. А. М. Плехов. Москва : Военное издательство, 1988. 335 с.
326. Снесарев А. Философия войны. URL: http://militera.lib.ru/science/0/pdf/snesarev_ae02.pdf
327. Сохоцький І. Військова канцелярія диктатора. *Українська Галицька Армія: матеріали до історії*. Том. 1. Вінніпег : Видавництво Д. Микитюка, 1958. С. 136–139.

328. Станімір О. Моя участь у Визвольних змаганнях 1917–1920. Торонто, 1966. 192 с.
329. Стахів М. Західня Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Т. I. Скрептон, 1958. 208 с.
330. Стахів М. Західня Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Т. II. Скрептон, 1958. 224 с.
331. Стахів М. Західня Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Т. III. Скрептон, 1959. 200 с.
332. Стахів М. Західня Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Т. IV. Скрептон, 1960. 192 с.
333. Стахів М. Західня Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Т. V. Скрептон, 1960. 192 с.
334. Стахів М. Західня Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Т. VI. Кн. 1. Скрептон, 1961. 220 с.
335. Стахів М. Західня Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Т. VII. Кн. 2. Скрептон, 1961. 204 с.
336. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Том 1. Пенсільванія : Видавництво Української науково-історичної літератури, 1962. 272 с.
337. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Том 2. Пенсільванія : Видавництво Української науково-історичної літератури, 1962. 249 с.
338. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Том 3. Пенсільванія : Видавництво Української науково-історичної літератури, 1963. 277 с.
339. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Том 4. Пенсільванія : Видавництво Української науково-історичної літератури, 1963. 350 с.

340. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Том 5. Пенсільванія : Видавництво Української науково-історичної літератури, 1963. 249 с.
341. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Том 6. Пенсільванія : Видавництво Української науково-історичної літератури, 1963. 247 с.
342. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Том 7. Пенсільванія : Видавництво Української науково-історичної літератури, 1963. 433 с.
343. Стецишин О. Ландскнехти Галицької армії. Львів : Часопис, 2012. 480 с.
344. Сунь-Цзи. Мистецтво війни. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Tzu_Sun/Mystetstvo_viiny_vyd_2014.pdf
345. Тарнавський М. Спогади / упоряд. Є. Федорів. Львів : Червона калина, 2008. 168 с.
346. Тимченко Р. Державне будівництво та політико-економічні перетворення ЗУНР (листопад 1918 – червень 1919 рр.). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Київ : Інститут історії України, 2011. Вип. 6. С. 111–144.
347. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. Частина 1, біографічно-довідкова. Київ : Тиражувальний центр УРП, 1995. 258 с.
348. Тинченко Я. Чисельність галицьких і польських військ під час боротьби за Східну Галичину (листопад 1918 – червень 1919). *Цитаделя : Львівський мілітарний альманах*. Львів : Астролябія, 2009. Ч. 1. С. 26–37.
349. Ткачук П. П. Командні кадри Сухопутних військ Галицької Армії 1918–1919 рр. *Військово-науковий вісник Академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного*. Львів, 2008. Вип. 10. С. 187–200.
350. Трильовський К. Мої перші дні у ЗУНР. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1936. Ч. 11. С. 18–19.
351. Тютюнник Ю. Записки генерал-хорунжого. Київ : Книга Роду, 2008. 312 с.

352. Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. Вінніпег, 1954. 176 с.
353. Указ Президента України №555/2015 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>
354. Українська Галицька Армія. Начальна Команда. Денник. Нью-Йорк : Червона Калина, 1974. 325 с.
355. Фенців І. Українська артилерія у Львові 1–21.X.1918. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1929. Ч. 1. С. 3–6.
356. Франко П. Летунський відділ УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1937. Ч. 10. С. 3–5.
357. Франко П. Летунський відділ УГА. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1937. Ч. 11. С. 9–12.
358. Харук А. Авіація Галицької армії в українсько-польській війні. *Воєнна історія Галичини та Закарпаття : збірник наукових праць*. Львів, 2010. С. 251–256.
359. Хахула Л. Збройно-політичне протистояння за Львів восени 1918 року в історичній та суспільній думці Польщі (останнє десятиліття ХХ – поч. ХХІ ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2009. Вип. 18. С. 694–703.
360. Хома А. Фрагмент наступу на Чортків. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1937. Ч. 12. С. 2–3.
361. Хома І. Історія військового формування Січових стрільців (1917–1919 роки). Львів : Видавництво НУ «Львівська політехніка», 2016. 240 с.
362. Хробак М. Обозництво. *Українська Галицька Армія: матеріали до історії*. Том. 1. Вінніпег : Видавництво Д. Микитюка, 1958. С. 268–270.
363. Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні зв'язані з Першим листопада 1918 р. Львів : Свічадо, 2003. 335 с.

364. Чепига І. Станиславів – столиця ЗОУНР і УНР. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1935. Ч. 10. С. 8–10.
365. Чикаленко Є. Щоденник 1919–1920 / за ред. В. Верстюка та М. Антоновича. Київ ; Нью-Йорк : Видавництво ім. Олени Теліги, 2005. 639 с.
366. Чубатий М. Моя участь у Першолистопадовім зриві. *Перший Листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину* / за ред. М. Гуцуляка. Нью-Йорк : Накладом Комітету Виконавців Листопадового Чину, 1973. С. 175–189.
367. Чмир М., Пінак Є., Музичук С. Галицька Армія 1918–1920. Рівне : Видавець Олег Зень, 2008. 80 с.
368. Шанковський Л. Де були українські полки австрійської армії прикінці світової війни? *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1939. Ч. 6. С. 14–17.
369. Шанковський Л. Де були українські полки австрійської армії прикінці світової війни? *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1939. Ч. 7. С. 19–23.
370. Шанковський Л. До останнього віддиху. *Паліїв Д. Життя і діяльність 1896–1944. Збірник праць і матеріалів* / відп. ред. Купчинський О. Львів : Простір–М, 2007. С. 380–426.
371. Шанковський Л. Організація УГА в світлі наказів НКГА з червня – липня 1919 р. *Українська Галицька Армія: Матеріала до історії*. Т. 2. Вінніпег : Вид. Д. Микитюк, 1960. с. 269–289.
372. Шанковський Л. Остання війна Австро-Угорської монархії. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1939. Ч. 5. С. 14–16.
373. Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Вінніпег : Воєнно-історична студія, 1974. 396 с.
374. Шеллинг Т. Стратегія конфлікта / пер. с англ. Т. Данилової. Москва : ИРИСЭН, 2007. 366 с.

375. Шологон Л. Програми політичних партій як джерело з історії українського національно-культурного руху Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2011. Вип. 20. С. 167–174.
376. Шухевич С. Спомини з Українсько-Галицької Армії (1918–1920). Львів : Червона Калина, 1929. Ч. I. 176 с.
377. Шухевич С. Спомини з Українсько-Галицької Армії (1918–1920). Львів : Червона Калина, 1929. Ч. II. 176 с.
378. Шухевич С. Спомини з Українсько-Галицької Армії (1918–1920). Львів : Червона Калина, 1929. Ч. III. 162 с.
379. Шухевич С. Спомини з Українсько-Галицької Армії (1918–1920). Львів : Червона Калина, 1929. Ч. IV. 164 с.
380. Шухевич С. Спомини з Українсько-Галицької Армії (1918–1920). Львів : Червона Калина, 1929. Ч. V. 147 с.
381. Шухевич С. Полковник УГА Альфред Шаманек. В десяти роковини смерті. *Літопис «Червоної калини»*. Львів, 1930. Ч. VI. С. 3–5.
382. Щуровський В. Польова пошта. *Українська Галицька Армія: матеріали до історії*. Том. 1. Вінніпег : Видавництво Д. Микитюка, 1958. С. 293–296.
383. Яворівський Є. Чортківська офензива і відворот за Збруч в освітленні Начальної Команди. *Літопис «Червоної калини»*. 1935. Ч. 12. С. 4–8.
384. Якимович Б. Збройні сили України. Нарис історії. Львів : Просвіта, 1996. 360 с.
385. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західньо-Українських Землях у 1918 – 1923 роках. Філадельфія, 1956. 183 с.
386. Austria-Hungary's last war, 1914–1918. Vol. 1. 1930. / Translated by Stan Hanna. Publisher of Military Science Releases Vienna. URL: <http://www.comroestudios.com/StanHanna/>

387. Bailly R. Miasto walczy o wolność. Oborona Lwowa w latach 1918–1919 / Przekład z języka angielskiego Waldemar Gross. Lublin, Norbertinum. 389 s.
388. Bardorf S. Soldat im alten Österreich. Erinnerungen an mein Leben. Jena, 1938. 200 s.
389. Baginski H. Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920. Warszawa, 1921. URL: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=129879&showContent=true>
390. Broucek P., Peball K., Geschichte der österreichischer Militär Historiographie. Wien, 2000. 362 p.
391. Dictionary of Military and Associated Terms. URL: https://www.cia.gov/library/abbottabad-compound/B9/B9875E9C2553D81D1D6E0523563F8D72_DoD_Dictionary_of_Military_Terms.pdf
392. Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe von T. Hornykiewicz. Band IV. Philadelphia, 1969. 421 p.
393. Galuba R. «Niech nas rozsądzi miecz i krew...». Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919. Poznań, 2004. 336 s.
394. Gunther E. Rothenberg. The Army of Francis Joseph. West Lafayette : Indiana : Purdue University Press, 1988 282 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=Zk_NjPQuNXYC&pg=PA225&lpg=PA225&dq=rothenberg+g.+the+army+of+francis+joseph+online&source=bl&ots=DEnqreGk8T&sig=Z2qp8hXB4gPkUncP__SitSqqF4c&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwiWwoStir_cAhWMh6YKHZrOC7sQ6AEwA3oECAQQAQ#v=onepage&q&f=false
395. Hupert W. Zajęcie Malopolski Wschodniej I Wolynia w roku 1919, Lwow ;Warszawa 1928. 107 s.
396. Hupert W. Podstawowe pojęcia historii wojennej. Warszawa, 1921. 10 s.

397. Hupert W. Walka o Lwów (od listopada 1918 do 1 maja 1919 roku), Warszawa, 1933. 262 s.
398. Karreth J., Tir J. International institutions and civil war prevention. *Journal of Politics*. Vol. 75. № 1. P. 96–109. URL: <http://www.jkarreth.net/files/karreth.tir.2013.pdf>
399. Klimecki M. Lwów 1918–1919. Warszawa : Dom Wydawniczy Bellona, 1998. 212 s.
400. Klimecki M. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. Warszawa, 2000. 291 s.
401. Klimecki M. Czortków 1919. Warszawa : Dom Wydawniczy Bellona, 2000. 216 s.
402. Kmieciak T. Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego w latach 1918–1939. Słupsk : Wydawnictwo Pomorskiej Akademii Pedagogicznej w Słupsku, 2005. 323 s.
403. Krotofil M. Armia Halicka jako przeciwnik Wojska Polskiego 1918–1919. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2009. Вип. 18. С. 385–388.
404. Krotofil M. Ukraińska Armia Halicka, 1918–1920 : organizacja, uzbrojenie, wyposażenie i wartość bojowa sił zbrojnych Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003. 225 s.
405. Kozubel M. B. Ukraińscy Strzelcy Siczowi 1914–1920. Oświęcim : Napoleon V, 2015. 404 s.
406. Kozłowski M. Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. Kraków : Znak, 1990. 321 s.
407. Kozłowski M. Zapomniana wojna : walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. Bydgoszcz, 1999. 370 s.
408. Konieczny Z. Walki polsko-ukraińskie w Przemyślu i okolicy. Listopad – grudzien 1918. Przemyśl : Tow. Przejściół Nauk w Przemyślu, 1993. 120 s.

409. Kwartalnik Bellona. URL:
<https://sgwp.wp.mil.pl/plik/File/dodatekspecjalny.pdf>
410. Listy Józefa Piłsudskiego. *Niepodległość. Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski*. Tom 7. Londyn ; Nowy Jork, 1962. 299 s.
411. Losiev A. The system of training officers in reserve in austro-hungarian army before and during World war I. *The scientific heritage*. Budapest, 2018. № 21. P. 29–32.
412. Krotofil M. Armia Halicka jako przeciwnik Wojska Polskiego 1918–1919. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Західно-українська народна республіка: До 90-річчя утворення / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича*. Львів, 2009. Вип. 18. С. 385–388.
413. Mick C. Lemberg, Lwów, L'viv 1914–1947. Violence and Ethnicity in a Contrsted City. West Lafayette : Purdue University Press, 2015. 480 p.
414. Obrona Lwowa: 1–22 listopada 1918. T. 3 : Organizacja listopadowej obrony Lwowa, ewidencja uczestników walk, lista strat. Lwów : nakł. Towarzystwa, 1939. 444 s.
415. Perez C. Politics and the Soldier : On the Limits of Nation-building as a Political and Military Objective. URL:
https://sites01.lsu.edu/faculty/voegelin/wp-content/uploads/sites/80/2015/09/Celestino-Perez.pdf?fbclid=IwAR2ZOE1ndNHevxtVMdSAyPXxdpOnp93p1uhqlDXvnFL1R_vIksUFbB2-4WA
416. Roja B. Legendy i fakty. Warszawa : nakł. Księgarni F. Hoesicka 1931. 372 s.
417. Rozwadowski A. Generał Rozwadowski. Kraków, 1929. 223 s.
418. Skibiński P. Polsko-ukraińskie walki o Lwów 1918–1919. *Biuletyn IPN*. Nr. 1–2. 2019. S. 9–21.
419. Skibinski P. Polska 1918. Polityka i życie codzienne. Warszawa : Muza, 2018. 544 s.

420. Skrukwa G. Formacje wojskowe ukraińskiej «rewolucji narodowej» 1914–1921. Torun, 2008. 717 s.
421. Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego / red. Wojciech Łepkowski ; Akad. Obrony Narodowej. Wydz. Strategiczno-Obronny. Warszawa : Akad. Obrony Narodowej, 2002. URL: <https://mkuliczkowski.pl/static/pdf/slownik.pdf>
422. Sopotnicki J. Kampania polsko-ukraińska: Doświadczenia operacyjne i bojowe. Lwów, 1921. 139 s.
423. Stachiw M., Sztendera J. Western Ukraine at the turning point of Europe's history 1918–1923. Vol. II. New York, 1971. 324 p.
424. Sullivan P. L. Who Wins? Predicting Strategic Success and Failure in Armed Conflict. Oxford : Oxford University Press, 2012. 177 p.
425. Wandruszka A. Urbanitsch P. Der bewaffnete Macht. Wien, 1987. 976 s.

Автори́ферати дисертацій та дисертації

426. Байло А. Я. Військово-організаційна та громадська діяльність генерала Мирона Тарнавського : дис. канд. іст. наук: 20.02.22. ЛНУ ім. Івана Франка : Львів, 2009. 200 с.
427. Величко З. А. Публіцистика Осипа Назарука міжвоєнної доби: ідейно-концептуальні засади, проблематика : дис. канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.04. ЛНУ ім. Івана Франка Львів, 2017. 272 с.
428. Вовк Н. С. Інформаційне забезпечення Української Галицької Армії (листопад 1918 – липень 1919 рр.) : дис. канд. іст. наук: 07.00.01. НУ «Львівська політехніка» Львів, 2015. 215 с.
429. Кісіль З. Р. Створення та діяльність українського воєнно-історичного товариства (1920–1939 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. ЛНУ ім. Івана Франка : Львів, 2002. 18 с.

430. Кривизюк Л. П. Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917–1920 рр. : дис. канд. іст. наук: 20.02.22. НУ «Львівська політехніка» : Львів, 2001. 196 с.
431. Лозинський А. Ф. Збройні сили Австро-Угорщини (1867–1918 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук: 20.02.22. НУ «Львівська політехніка» : Львів, 2006. 31 с.
432. Образцов С. В. Військова та громадсько-політична діяльність М. Омеляновича-Павленка : автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. КНУ ім. Тараса Шевченка : Київ, 2011. 17 с.
433. Олійник С. В. Галицьке військо і визвольні змагання на території Правобережної України (липень 1919 – травень 1920 рр.) : дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. : Кам'янець-Подільський, 2003. 220 с.
434. Рутар В. Є. Організація тилового забезпечення Галицької армії у 1918–1919 рр. : дис. канд. іст. наук: 07.00.01. ЛНУ ім. Івана Франка : Львів, 2012. 294 с.
435. Стукаліна Н. Т. Запровадження військового права в Західно-українській Народній республіці : дис. канд. іст. наук: 20.02.22. НУ «Львівська політехніка» : Львів, 2004. 227 с.
436. Тичка Г.–М. І. Східна Галичина у політиці Франції (1918–1919): дис. канд. іст. наук : 07.00.02, 07.00.03. ЛНУ ім. Івана Франка : Львів, 2018. 285 с.
437. Ткачук П. П. Організація Артилерійських частин та їх бойова діяльність по захисту Української державності: дис. канд. іст. наук : 20.02.22. Нац. Акад. оборони України : Київ, 2004. 209 с.
438. Ткачук П. П. Сухопутні війська збройних сил України доби революції 1917–1921 рр. : автореф. дис. д-ра іст. наук: 20.02.22. НУ «Львівська політехніка» : Львів, 2009. 39 с.
439. Футулуйчук В. Військово-патріотичне виховання у Галицькій армії : дис. канд. іст. наук: 20.02.22. ДУ «Львівська політехніка» : Львів, 1999. 199 с.

440. Харук А. І. Військово-повітряні сили України в 1917–1920 рр. : дис. канд. іст. наук: 20.02.22. ДУ «Львівська політехніка» : Львів, 2000. 185 с.

441. Шумінська Н. В. Становлення Галицької Армії, особливості комплектування та підготовки особового складу (листопад 1918 р. – листопад 1919 р.) : дис. канд. іст. наук: 07.00.01. НУ «Львівська політехніка» : Львів, 2016. 263 с.

ДОДАТКИ

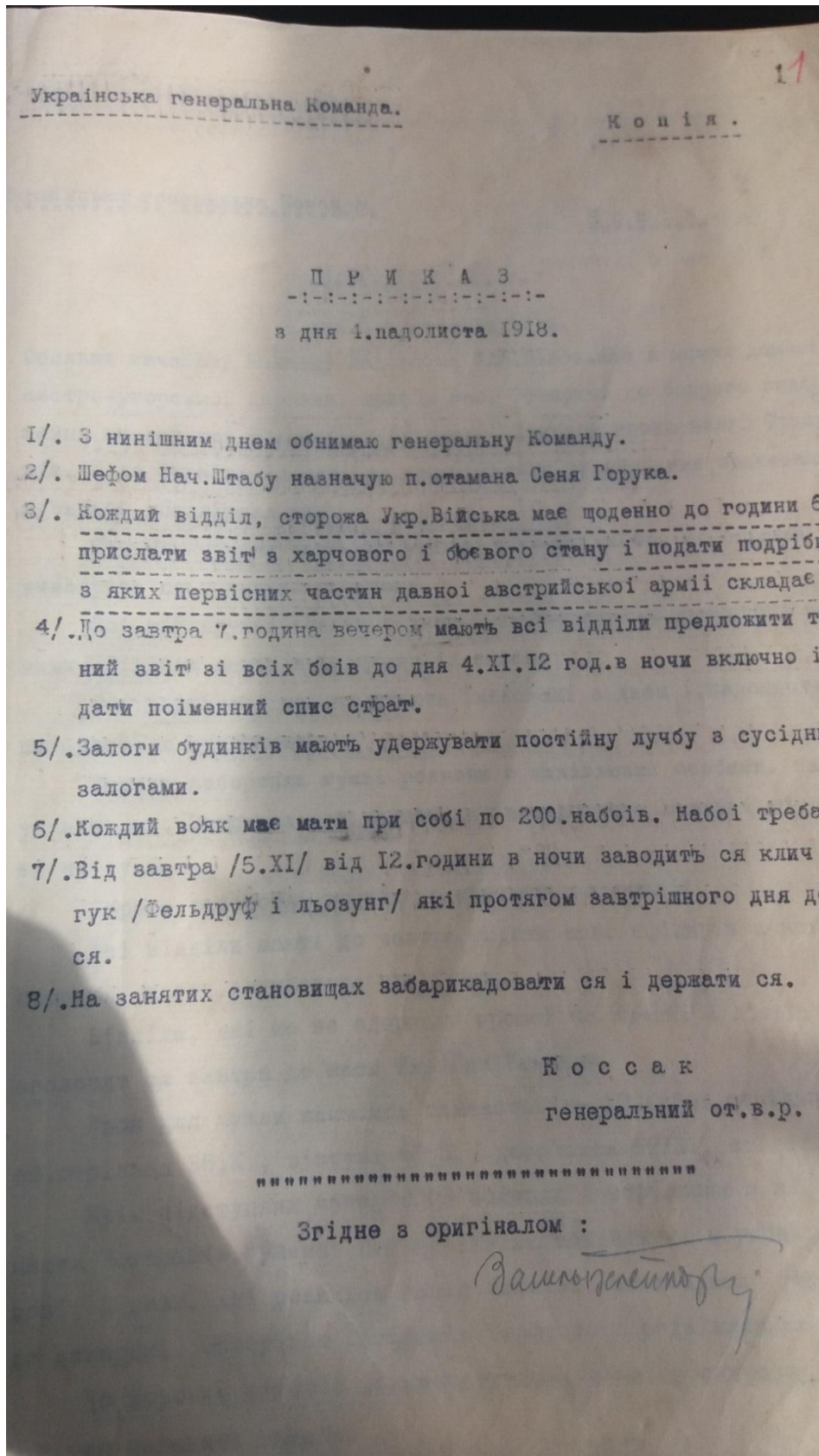
Додаток № 1

Порівняльна таблиця ОВК ЗУНР та військових округів австро-угорської армії

Назва ОВК ЗУНР / № військового округу а.-у. армії (центр комплектування)	Повіти, які входили до ОВК ЗУНР	Повіти, з яких формувався піхотний полк австро-угорської армії
Військова область Львів		
ОВК Львів / ВО № 30 (Львів)	Львів, Сокаль, Жовква, Городок, Рудки	Львів, Сокаль, Жовква
ОВК Перемишль / ВО № 10 (Перемишль)	Перемишль, Бжозув (частково), Добромиль, Мостиська, Сянік, Лісько	Перемишль, Бжозув, Добромиль
ОВК Самбір / ВО № 77 (Самбір)	Самбір, Старий Самбір, Турка, Дрогобич	Самбір, Старий Самбір, Турка, Дрогобич
ОВК Рава-Руська / ВО № 89 (Городок) і ВО «ландверу» № 34 (Ярослав)	Рава-Руська, Яворів, Цешанув, Ярослав	Рава-Руська, Яворів, Цешанув, Ярослав, Городок, Рудки, Мостиська
Військова область Станиславів		
ОВК Станиславів / ВО № 58 (Станиславів)	Станиславів, Богородчани, Надвірна, Тлумач, Городенка	Станиславів, Богородчани, Надвірна, Тлумач, Городенка
ОВК Коломия / ВО № 24 (Коломия)	Коломия, Печеніжин, Косів, Снятин	Коломия, Печеніжин, Косів, Снятин
ОВК Стрий / ВО № 9 (Стрий)	Стрий, Сколе, Долина, Жидачів, Калуш	Стрий, Сколе, Долина, Жидачів, Калуш
ОВК Чернівці / ВО № 41 (Чернівці)	Чернівці, Кіцмань, Серет, Сторожинець, Заставна, Вижниця, Вашківці	Чернівці, Кіцмань, Серет, Сторожинець, Заставна, Вижниця, Вашківці
Військова область Тернопіль		
ОВК (Тернопіль) / ВО № 15 (Тернопіль)	Тернопіль, Терехів, Збарж, Скалат	Тернопіль, Терехів, Збарж, Скалат
ОВК Бережани / ВО № 55 (Бережани)	Бережани, Рогатин, Підгайці, Бібрка, Перемишляни	Бережани, Рогатин, Підгайці, Бібрка, Перемишляни
ОВК Золочів / ВО № 80 (Золочів)	Золочів, Радехів, Кам'янка-Бузька, Броди, Зборів	Золочів, Радехів, Кам'янка-Бузька, Броди, Зборів
ОВК Чортків / ВО № 95 (Чортків)	Чортків, Бучач, Заліщики, Борщів, Гусятин	Чортків, Бучач, Заліщики, Борщів, Гусятин

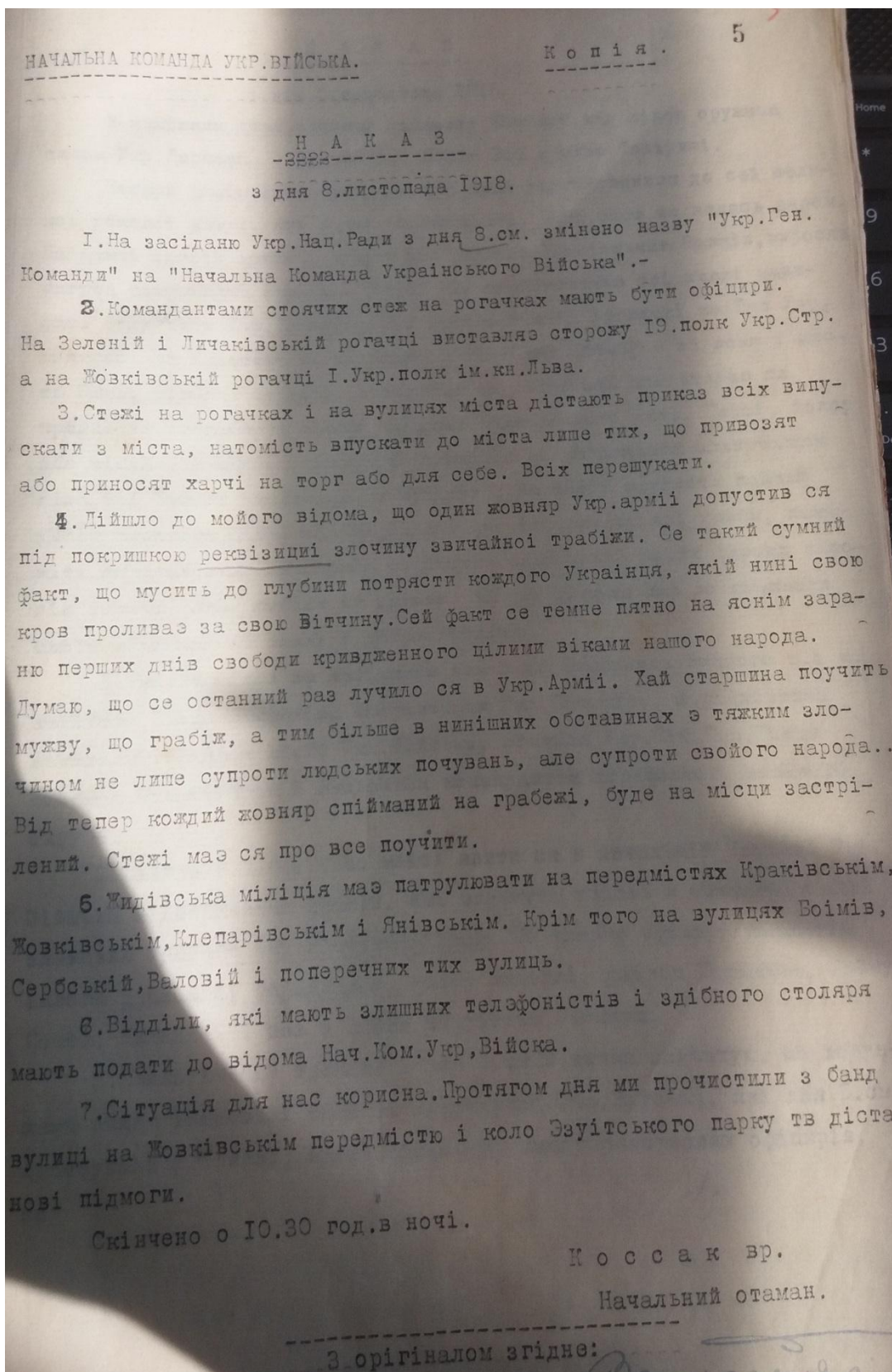

Додаток № 2

Наказ про призначення Григорія Коссака очільником УГК, де
вживається щодо збройних сил ЗУНР термін «Українське військо»

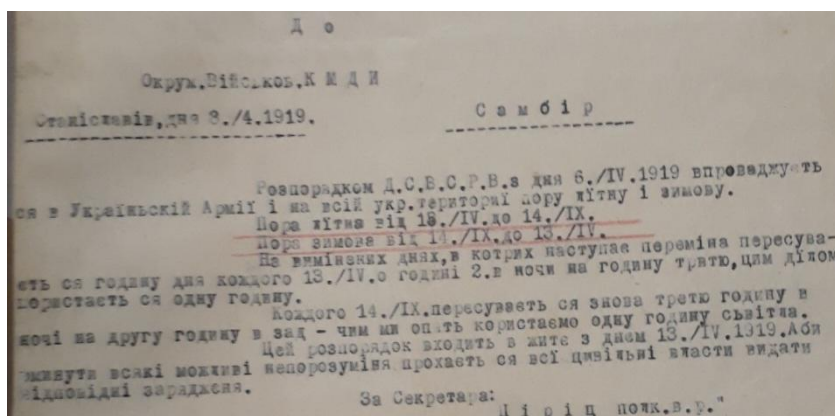
Додаток № 3

Зміна назви Генерального штабу збройних сил ЗУНР з «УГК» на «НКУВ»

Додаток № 4

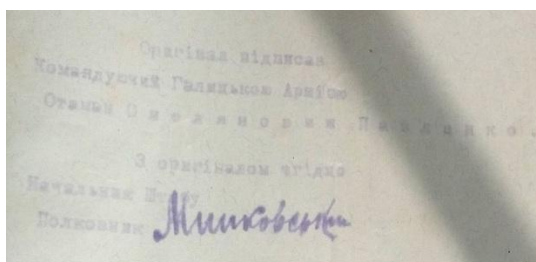
Означення збройних сил ЗУНР терміном «Українська армія»

ДАЛО. Ф. 1259 Оп. 1. Спр. 31. С. 44

Додаток № 5

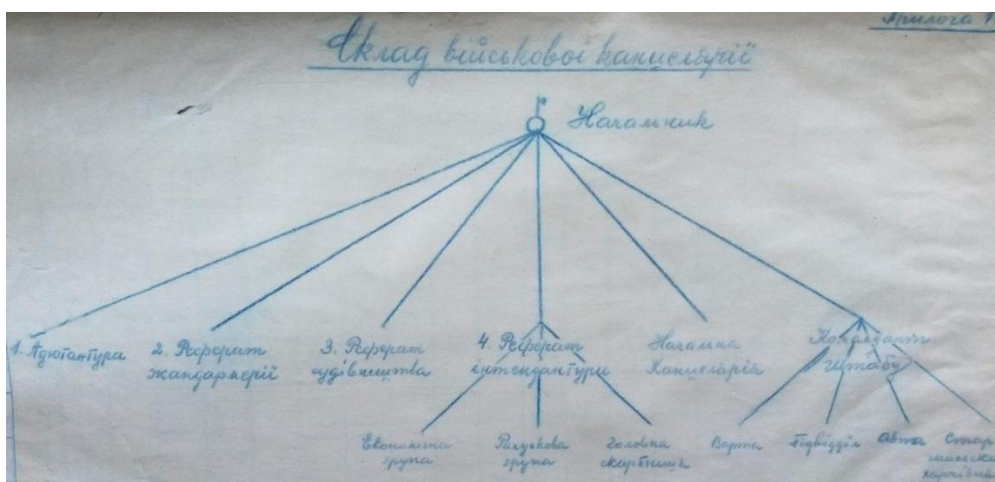
Підпис Михайла Омеляновича-Павленка як «Командуючого Галицькою Армією»

ЦДАВО. Ф. 2188 Оп. 1. Спр. 1. С. 51–52

Додаток № 6

Штат Військової канцелярії Диктатора

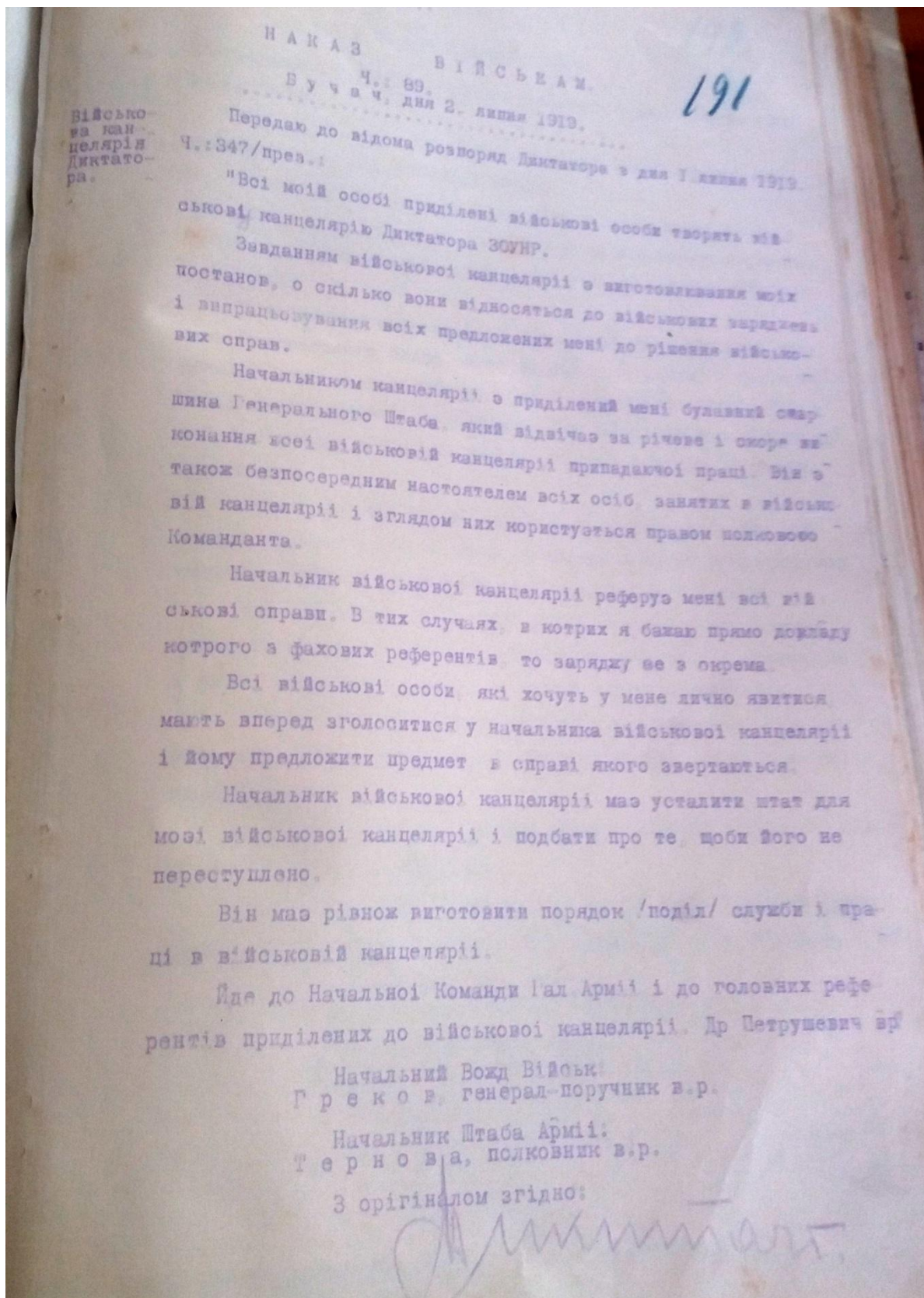

ЦДАВО. Ф. 2192 Оп. 1. Спр. 2. С. 264

Додаток № 8

Повноваження Військової канцелярії Диктатора

Додаток № 9

Наказ генерал-хорунжого Михайла Омеляновича-Павленка від 15 січня 1919 р. щодо ситуації на польсько-українському фронті

